

ROTH EMIL

Az örökös éjszakája

הגדה של פסח

JAVNE KÖNYVEK 4.

„Add nekünk Javne városát, hogy ott taníthassunk, Istenünket szolgálhassuk és törvényeink szerint élhessünk. — R. Jochánán ben Zakkáj kérése Vespasianus esászárhoz Jeruzsálem ostroma idején.

AZ ŐRKÖDÉS ÉJSZAKÁJA

PESZÁCHI HÁGGÁDÁ

ROTH EMIL

fordításával és magyarázataival

Számos képpel és kottával

MAGYAR ZSIDÓK PRO PALESZTINA SZÖVETSÉGE
BUDAPEST

F E L E S É G E M N E K

Jz 1

10302383

Fenntartunk minden jogot.
Felelős kiadó: dr. Roth Emil.

Klein Jenő nyomda Budapest, VI., Lovag-utca 20.

Gondos Sándor Modern Zsidó Könyvkereskedése
(Budapest) bizománya

BEVEZETÉS

Az ünnepi est elnevezése.

Az *örködés éjszakájának* neveztük el könyvünket, így hívja a Tóra niszán hó 15.-ének előestéjét: „Az örködés előéjszakája volt ez az Örökkévaló előtt, hogy kivezesse őket Egyiptom országából“. (Móz. II. 12. 42.).

Ennek az estének legelterjedtebb neve: *széder*, vagyis: rend. Mert előírt rendje van ekkor az imáknak és az ételeknek. A Biblia előírása szerint csak niszán 15.-ének előestéjén, vagyis egyszer kell szédert tartani. Így van ez ma is Erec Jisráélban, a gálutban azonban a második este is megtartjuk.

Hággádá magyarul: elbeszélés. Annak a könyvnek a neve ez, amely a széderre vonatkozó előírásokat tartalmazza. Teljes nevén: *Széder hággádá set peszách*, a peszách-i elbeszélés rendje. (Vele szemben általában *ággádának* nevezik azokat a talmudi irodalomból való fejezeteket, amelyek törvényt nem tartalmaznak. A két szó hasonló hangzása miatt könyvünkben az *ággádá* helyett a *midrás* szót használjuk).

A széder kialakulása.

Mózes második könyve előírja, hogy minden év niszán hó 14.-én családonként egy-egy bárányt kell levágni peszách-áldozatnak (12. fejezet). A nyárson sült húst az este beálltával páskával és keserű gyökérrel fogyasztották el. Ehhez az előíráshoz járult a Tóra másik parancsa, hogy a szülő köteles az egyiptomi kivonulásról mesélni. Ez volt a széder-est magva.

De a keret lassankint tágulni kezdett. Előbb csak, mint már Jesájá könyvéből látjuk (30.

29.) zsolnárokkal bővült a szöveg. Később az elbeszélésnek állandó formái alakultak ki, bizonyos bibliai mondatokhoz fűzték a mondanivalót. A Misna lezárása idejében, a polgári időszámítás szerint 190-ben, már nagyjában megvolt a mai széder törzse (Pöszáchim X.; itt olvassuk először a széder részletes leírását). A Hágvádá azonban tovább nőtt. Új fejezetekkel gyarapodott minden irodalmi korszakban, az amorák és a gáonok korában. A végéhez csatolt énekektől eltekintve, a X. században találkozunk először a mai Hágvádával, mint egységes könyvvel.

A tulajdonképeni régi Hágvádá a *Jistáb-bách*-hal, illetőleg a rákövetkező negyedik pohár borral fejeződik be. Azonban mint majd látjuk, időről időre új énekek kerültek hozzá. Ezek részben más ünnepnapok imarendjéből, részben a zsidó népdal kincseiből származtak. Eleinte csak magánhasználatban terjedtek el, végül beleírták a Hágvádába is. A befejező részek: az *Echád mi jodéá* és a *Chád gádjá*, 1500 körül kaptak helyet könyvünkben.

Könyv, amelynek nincsen befejezése.

A Hágvádának nem volt mai értelemben vett szerzője; részeinek keletkezési idejét évszázadok választják el egymástól. Ugyanez a helyzet a fejezetek keletkezésének helye tekintetében is: az Erec Jiszráéiból eredő főrészen kívül hozzájárult Babilónia a *Há-láchmával*, Franciaország a *Chászál sziddu*rral és Németország az *Echád mi jodéával* meg a *Chád gádjával*. Van azonban a szederestnek egy előírása, amely mindnyájunkat a Hágvádá szerzőtársává tesz. Ezt olvassuk: Ha pedig mind bölcsék, mind okosak, mind vének volnánk is, ha tudnánk is a Tórárt, akkor

is kötelességünk mesélni az egyiptomi kivonulásról; minél többet mesél valaki róla, annál dicséretesebb. Ebből az következik, hogy a Hágádának az is a feladata, hogy alkalmat adjon nekünk a beszélgetésre. Törvényeink elő is írják, hogy mindenki fűzze hozzá azt, amit tud.

Az ünnepi est hagyományosan kialakult szellemének megértéséhez tudnunk kell azonban azt is, hogy a résztvevőknek nemcsak személyüktől független, régmúlt dolgokról kell szólniok, hanem személyes élményeikről is. Mert nemcsak azt írták elő, hogy mesélni kell, hanem azt is, hogy „minden nemzedékben köteles az ember úgy tekinteni magát, mintha ő maga jött volna ki Egyiptomból“. Elmondjuk a magunk tapasztalatából, hol láttunk hasonló eseményeket, mit tudunk megállott zsidó próbákról, Micrájimról, szabadulásról.

Ez a gondolat hozta létre a legtöbb Hágádá-magyarozatot is. A Biblián kívül ez talán a legtöbbet magyarozott zsidó könyv. De eltekintve egy-kettőnek tudományosan kimért nyugalmától, a magyarozók nemcsak a szöveget akarták aprólékos búvárkodással megfejteni, hanem végrehajtották azt a nagy feladatot is, hogy átlépjék az időt, a teret, jelenükbe belevigyék a történelmet és minden szóban a maguk életére keressenek feleletet. Ha a zsidó ember már a Bibliánál is minden szóban jeleket keresett és önmagára vonatkoztatta, mennyivel inkább megtehetette ezt a Hágádával, amely ismételten meg is parancsolta azt. Aki olvasás közben nem keresi benne a maga életének értelmét és nem érzi, hogy ő is részese annak az örök drámának, amely a Micrájimoktól Kánaánig és a gálutoktól a megszabadulásokig terjed, az nem tett eleget kötelességének.

A mi magyarázatunknak is az a célja tehát, hogy hozzásegítsen a szövegnek *ilyen* megértéséhez. Tekintetbe veszi az eddigi tudományos kutatások eredményeit. Ezen felül azonban arra is meg akar tanítani, hogyan kell szédert tartani, hogyan kell, miről lehet beszélgetni. Talán hozzásegít néhány családot, hogy jobban megértsék ennek a különleges zsidó estnek a szellemét.

Készülni kell a szédere.

De nemcsak a háziasszonynak, hanem a családfőnek is. Van ugyanis néhány szerepe, és illik, hogy jól tudja. Vegve magának a fáradságot, nézze át az előírásokat. Szokás, hogy az ünnepet megelőző szombaton elolvassuk a Hágádát. Lapozgassuk át a fordítást, a magvarázattal együtt. Gondolja meg minden családfő, minden széder-rendező, hogy papi szolgálatot kell végeznie ezen a furcsa estén, amelyen oly érdekesen keveredik az imádság, a beszélgetés, a jelképes étel, a jelképes cselekedet, a zsoltár és a népdal. Mintha azt akarná mondani ez a különös rend, hogy a zsidóság el akarja tüntetni az éles határvonalat a szent és a profán, az otthon és a templom, a laikus és az avatott pap között. Mindenben ugyanaz a szellem legyen.

A széder drómai jelentősége.

Ha jól megfigyeljük, kitűnik, hogy a széder tele van olyan szertartásokkal, amelyekben mi egyiptomi vagy erec jisráéli cselekedeteket jelképesen megismétlünk, dramatizálunk. Miért?

A zsidóság történetének elején az az őselmény áll, amely Egyiptom földjén kezdődött, a Szi-

nájnál folytatódott és a pusztán keresztül elvezetett Kánaánhoz. Ezt az ősemléket az év három zarándokünnepén minden évben az egész zsidóságnak el kell ismételnie. Az a meglátás van a vallási előírások mögött, hogy a történelem valójában nem más, mint néhány cselekménynek kisebb-nagyobb változással való megisméllődése. Izráel életében Micrájim és a megszabadulás újra meg újra visszatér. Mindenkinek szüksége van a széderre. A nyugalmas idők peszách-ünnepeit azért tartjuk tehát, hogy ne roppanjunk össze, ha valóságos Micrájimmal találkozunk. Megtanuljuk, mi volt a zsidóság történelmi felelete. Figyeljük meg csak a széder törvényeit! Előttünk a pászka, a keserű gyökér, az agvagra emlékeztető chárószet, a könnyeket jelentő sós víz; néhol a házigazda kendőbe csavart pászkat vesz a hátára és úgy mutatja, hogyan vándoroltak az ősök. Mintha egy kibontakozóban lévő dráma állna előttünk. Ezekhez csatlakoznak az ereci emlékek. Beleéljük ezekben is magunkat: bal oldalra támaszkodunk, mint az akkori szabad emberek, régimódi ételeket eszünk, előttünk a jeruzsálemi szentély áldozati emlékei. Ezekhez fűződnek végül az utolsó gálut jelképei: az Élijáhu-serleg és az ajtó kinyitása. Magyarázatunkban részletesen szólunk majd róla, hogy a kaukázusi zsidóknál mindig felöltözik valaki Jeruzsálemből jött vándornak és a széder résztvevőivel párbeszédese jelenetet játszik el.

Aki megőrzi az ünnepi est előírásait, az azonosítja magát történelmünk nagy drámáival, amelynek helye az egész világ, ideje az örökkévalóság.

A gyermek.

A gyermek szerepe ezen az estén külön említést érdemel. A magyarázatban többször is rá-

mutatunk arra, hogy már a Biblia és a Talmud is az ő tanításukat állítja az est középpontjába. Nekik készült a *Má nistánná*. A Hággádának az a fele, amely a vacsorát megelőzi, jórészt nem más, mint a gyermek tanítása, amit a hagyomány a családfő szájába ad. Tartsuk meg az áfikómán „ellopásának“, a gyermekek megajándékozásának szokását! Ha több gyermek van, a *Má nistánnát* feloszthatjuk közöttük. Magyarázat közben tekintettel kell lenni rájuk. Amit a gyermeknek világosan, értelmesen magyarázunk, az érdekelheti a felnőtteket is. Több olyan példázat van magyarázatunkban, amely erre alkalmas.

Akik közelednek.

Kortársaink között sok a „megtérő“. Most közelednek újra a zsidósághoz. Soknak hiányos a héber ismerete. Nagy számban lesznek ezek között, akik a mi hagyományos széderünkön részt akarnak venni, de — mint a midrás mondja: *löfi kóchám*, csak amennyire erejüktől telik. A szédernek teljes félreértése volna, ha, akár maguknak, akár gyermeküknek, a Hággádát, mint egy leckét, értelmetlenül végigmondanák. Használják fel tetszésük szerint könyvünknek magyar részét is! Jáákov Lissa írja a *Máászé nisszim* bevezetésében: Az a helyes, ha a Hággádát elmagyarázzuk és lefordítjuk a gyerekeknek és a nőknek. Ma nyugodtan hozzátehetjük: és a férfiaknak. Az ilyen széder rendezőjének nyomtatékosan ajánljuk, válassza ki előre, melyik rész fordítását vagy magyarázatát olvassa majd fel, hogy tisztában legyen vele, amikor sor kerül rá.

A Hággádá ugyanis nem imakönyv. Van benne ima is, mint például a *Kiddus*, vagy az

áldások az ételekre és a borra, vagy az étkezés utáni imák. Van benne zsoltár is. Azonban az étkezés előtti rész zöme írásmagyarázatokból áll és azt a célt szolgálja, hogy tanulmányozása közben Egyiptomról beszéljünk.

A széder szertartási részeit a hozzátartozó áldásokkal a „megtérők“ is igyekezzenek velünk együtt elvégezni. Lesz közöttük, akit a Hágádából a zsoltárok költészete fog meg, másnak a Nismát tetszik leginkább. Sokan kísérik majd szívesen figyelemmel az ősi midrások stílusát. A héber és általában a klasszikus irodalmak barátaikat a könyvünkben lerakódott sokféle irodalmi anyag érdekli majd.

Az ének jelentősége.

Ezt külön is hangsúlyoznunk kell. A mai zsidó embernek újra meg kell tanulnia a közös éneket. Vonatkozik ez a templomra, az otthonra egyaránt, de különösen a széder-estére. Az egyik peszáchi templomi ima arról szól, hogy Izráél mindig énekelt: a tengeren, a pusztában, Debora idejében. Énekelt Dávid király, Salamon. Énekeltek a Siralmak völgyében és az Áldások völgyében. Énekel köszöntik majd a Messiás országát is.

A zsidó közösség neveléséhez fel kell használnunk a dal erejét. Az énekre természetesen készülni kell. Előre megtaníthatjuk rá a kicsinyeket is. Könyvünkben a kottával ellátott szövegekhez énekelhető magyar fordítás van. Ebben régi német-zsidó hagyományt követünk. A mellékelt dallamok nagyrésze ismeretes lesz olvasóink előtt; de mindegyik szövegre van természetesen sok más dallam is.

A kovászos étel tilalma.

Volt egyszer egy nép, amely évszázadokig szolgaságban élt. Ott megtanulta, mit jelent, ha másnak van alárendelve, mi a rabság. Roskadozva, véresen hordta a köveket, húzta az ígát. Egyszer csak megjelent egy ember és emlékeztette őket az ősökre, az ősök Istenére. S aztán beköszöntött a szabadság, maguk sem értették, hogyan. Nem ők harcolták ki, nem is voltak rá igazán elkészülve, sem lelkileg, sem testileg. Tudták: Isten belenyúlt sorsukba és új irányt adott neki.

Most képzeljük el ezt a népet ezzel a két nagy élménnyel: Egy az Isten és ne legyen bálvány; egy az ember és ne legyen rabszolga.

Szentül megfogadják, hogy mindig e két örök-egy eszme szolgálatában állnak. De kellene valami emlékeztető jel, szokás, törvény vagy írás, hogy minden nemzedéket megtanítsa rá: csak Isten előtt borulj le, csak egyfajta ember van!

Erre elhangzik a törvény: A szolgaságban kovásztalan kenyeret ettetek, a kivonuláskor sem volt idő a kenyér megkeléséhez. Ezért időtlen-időkig a kivonulás előtti naptól, niszán 14.-étől kezdve csak szegény-kenyeret ehettek. Azután a kemény szabály: Semmi kovászos ételt nem ehettek az ünnep nyolc (Erec Jiszráélban: hét) napján! De nemcsak enni tilos, hanem bármilyen formában birtokunkban tartani vagy hasznát venni is. Kívülálló ember szemével nézve talán különös ez a törvény. De hozzánk a magunk multja szól belőle, a cselekedetekben beszélő keleti lélek.

A polgári időszámítás előtt 419-ben, tehát közel ezer évvel az egyiptomi kivonulás után, a perzsa birodalom határa a Nilusnál volt. Nemrégén megtalálták azt a papiruszt, amelyen a

perzsa király engedélyt ad, hogy az Elefantine szigetén zsoldjában lévő zsidó csapatok megtarthassák a peszách előírásait.

Rabbi Lévi Jicchák, a berdicsevi cáddik (megh. 1809-ben) egyszer erev peszáchkor kiment a piactérre. Megszólított egy orosz, akiről tudta, hogy csempészéssel foglalkozik:

— Van selymed?

— Igen, kitünő külföldi áru, amennyit csak akarsz.

Majd egy zsidót szólított meg:

— Van nálad valami kovászos étel?

— Isten őrizz, hiszen én zsidó vagyok.

Hasonló feletetet kapott egy másiktól is. Hazament a jámbor mester és így szólt Istenhez: Nézd Uram, milyen néped van Neked. Az orosz cár nagy úr, van nagy serege, sok fegyvere, börtöne, a határokon örök állnak, és mégis nyíltan árulják a csempészárut. Te pedig egyszer megírtad a Tórában, hogy ne legyen nálunk kovászos étel és erev peszáchkor az előírt idő után többé semmi sincs a tiltott ételből a zsidó házakban. És mindez katonák nélkül, évezredekén át.

Álljunk meg csodálattal és áhítattal a *cháméc*, a kovásztalan étel törvényének hatalma előtt és kérdezzük meg: elérte-e a célját? Igen! Előtűnk az esztendőök ezrei. Szerte a földön, tavasz idején, amikor megszabadulva a jégpáncéltól áradozni kezdenek a folyók és valami megmozdul az emberek lelkében, — nekiállnak egy ősi törzs asszonyai, férfiai, és halálos komolysággal takarítani kezdenek. Eltávolítanak a lakásból minden kovászos, erjedt ételt, kenyeret, évközben használt edényt, hogy néhány napig dramatizálják Micrájimot. Ez nemcsak a kovászos tilalma, ebben sokkal több van: a megismételt

Micrájim-drámában minden esztendőben fele-
küszünk Istenre és az emberre.

Ez a peszách hatalma. Egy nép emlékezik.
De nemcsak a törvényre, hanem a tanulságra is:
Egy az Isten, egy az ember.

Az ünnep hagyományos előkészítése.

A házigazda a niszán 14.-ét, erev peszáchot,
megelőző estén (ha 14.-e szombatra esik, akkor
egy nappal előbb) átvizsgálja gondosan a házat,
hogy a kitakarított helyiségekben van-e még
valami kovászos. Előtte (áldás nélkül) kezet mos
és ezt mondja:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר
קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל בֵּיעוֹר חֲמִץ:

*Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ
Királya, aki megszenteltél parancsolataiddal és
megparancsoltad nekünk a kovászos eltakarítá-
sát.*

A lakás átvizsgálása után ezt mondja:

כָּל-חֲמִירָא וְחֲמִיעָא דְאִיכָא בְּרִשׁוֹתַי דְּלָא
חֲמִתָּהּ וְדְלָא בְּעֲרַתָּהּ לְבִטּוּל וְלִהְיוּ כְּעַפְרָא
דְּאַרְעָא:

*Minden kovász és kovászos ami birtokom-
ban van, de nem láttam és nem takarítottam el,
legyen olyan, mint a föld pora, semmivel
egyenlő.*

Ekkor természetesen még lehet a lakásban

elkülönített helyen, reggelig való kovászos élelem.

Niszán 14.-én, erev peszáchkor, a nappal egyharmadáig, tehát mintegy 9 óráig szabad kovászosat enni. Ekkor legkésőbb egy órán belül meg kell semmisíteni a megmaradt chámécot és a következőt mondjuk:

כָּל-חֲמִצָּה וְחֲמִיעָה דְאִיכָּא בְּרִשׁוֹתַי
דְּחֲמָתָהּ וּדְלֹא חֲמָתָהּ דְּבַעֲרָתָהּ וּדְלֹא
בְּעֲרָתָהּ לְבָטִיל וְלֹהֵי כַּעֲפָרָא דְאַרְעָא:

Minden kovász és kovászos, ami birtokomban van, akár láttam, akár nem láttam, akár eltakarítottam, akár nem takarítottam el, legyen olyan, mint a föld pora, semmivel egyenlő.

Az értékesebb holmikat eladjuk. Az eladásnak szabályosan kell történnie. Végső időpontja körülbelül 11 óra. Ha erev peszách szombatra esik, akkor mindezt pénteken végezzük el.

Az ünnepet megelőző napról

Erev peszáchkor van az *elszülöttek böjtje*. Az egyiptomi csapásra emlékeziünk ilyenkor, amely a zsidó házakat elkerülte. Az a szokás van elterjedve, hogy, ha valaki ezen a napon fejezi be egy talmudi kötet tanulását (*szijjum*) és ennek tiszteletére lakomát rendez, akkor a résztvevő elszülöttek mentesek a böjt alól. Ezért sok helyen szándékosan úgy osztják be a Talmud tanulását, hogy egy-egy kötet befejezése erev-peszáchra essék.

A nap második harmadától kezdve tilos a

kovászos élvezete, de *tilos a pászka-evés is*. Azért rendelték ezt el, hogy az ünnepi estén a pászka újdonság legyen részünkre. Sok helyen niszán hó elsejétől, sőt néhol purimtól kezdve nem esznek pászka. A széder igazi ünnepi hangulata megkíváná, hogy ünnep előtt ne kerüljön a pászka üzleti forgalomba és ne együnk belőle. Nem méltó egy ősi néphez, hogy maga koptassa el szentségeit.

Ha erev-pezsách szerdára esik, akkor egy darab pászka főtt, vagy nyers húst teszünk és a következőt mondjuk:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר
 קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל מִצְוֹת עֲרוּב:
 בְּהֵרִין עֲרוּבָא יְהִיא שְׂרָא לָנָא לְמִיפָא
 וּלְבִשְׂלָא וּלְאַטְמָנָא וּלְאַדְלָקָא שְׂרָגָא
 וּלְמַעְבַּד כָּל-צְרָכְנָא מִיּוֹמָא טַבָּא לְשַׁבְּתָא
 לָנוּ וּלְכָל-הַדְּרִים בְּעִיר הַזֹּאת:

Aldott légy Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki megszenteltél parancsolataiddal és megparancsoltad nekünk az éruv törvényét. Ez éruv által engedtesék meg nekünk, hogy az ünnepén süthessünk, főzhessünk, melegen tarthassuk az ételt, tüzet gyújthassunk és elvégezzük minden szükséges munkánkat, ami a szombat előkészítéséhez kell, mi és a város minden lakója.

Ez az u. n. éruv távsilin.

A szédertál elkészítése.

Az asszony kötelessége, hogy még nappal gondosan előkészítse az ünnepi asztalt. A szoká-

sos ünnepi gyertyákon kívül a széderhez szükséges ételeket kell elrendeznie. Sok helyütt díszes szédertál szolgál erre, de ez természetesen nem lényeges.

A széderhez kell:

1. *Három egész pászka (máccá)*, ezeket kohénnek, lévinek és jiszraéinak szokták nevezni. Sokan *máccá sòmural* vesznek erre a célra, vagyis olyan pászkat, amelyet még a szokottnal is sokkal gondosabb felügyelet mellett készítettek el. A pászkákat kendővel elkülönítve helyezük egymásra.

2. *Egy darab parázson sült csontos hús (zöroá)*, a bárány-áldozat jelképe.

3. *Parázson sült tojás (bécá)*, az ünnepi áldozat emlékére.

4. *Keserű gyökér (máror)*: torma, saláta, vagy hasonló. Ebből kétszer eszünk, előbb a charószetbe mártva, azután a Szentély emlékére, két darab pászka között. Néhol az előbbihez dirabban, az utóbbihoz reszelve eszik a tormát.

5. *Charószet*. Reszelt alma és dió, valamit fahéjdarabok és bor keveréke. A vályogvető munkára emlékeztet.

6. *Kárpász*. Zöldség: retek, petrezselyem, burgonya vagy zeller.

7. *Sós víz* vagy ecet. Ez a könnyeket jelenti. Ebbe mártjuk a kárpászt. A sós vizet nem szoktuk a széder-tálra tenni.

8. *Élijáhu serlege*. A legdíszesebb poharat borral megtöltve Élijáhu tiszteletére állítjuk az asztalra.

Gondoskodják továbbá a háziasszony elegendő ünnepi *borról* a „négy pohár“ számára. — A széder rendezőjének lehetőleg díszesebb *karosszéket* állítanak. — Néhol *párnát* is tesznek rá, hogy mutassa a szabad ember kényelmes

életét. — A poharak alá célszerű *tányérkákat* készíteni, hogy a csapások felsorolásánál ebbe csöppentsük a bort.

A széder néhány szokásáról.

A *baloldalra való támaszkodás* általános volt a római és a zsidó világban. A szabad római polgárok nem széken ülve, hanem az asztal köré rakott kerevetekre dőlve, bal karra támaszkodva helyezkedtek el az étkezésnél és a jobb kezükkel ettek. Ez a szokás tehát nincs közvetlenül az egyiptomi kivonulással összefüggésben, hanem a Talmud korából való és azt akarták vele mutatni, hogy a széder résztvevői mind szabad emberek. Mennyi érdekes régiséget őriz a zsidóság! A Tóra és a purimi Eszter-könyve a világ egyetlen használatában lévő ókori formájú könyve. A ma is használatos talmudi fólió-kötetek a középkori kódexek formáját és beosztását őrzik. A széder pedig egyetlen élő emléke a klaszszikus ókor étkezési szokásainak.

Fehér ruha. Sokféle szokás, hogy a széderrendező felveszi az úgynevezett *kitlit*. Nem kell ezt feltétlenül valami szomorú jelképpel magyaráznunk. Tudjuk a talmudi irodalomból, hogy a fehér ruha volt az ünneplő viselet. Az egyik midrás például azt mondja, hogy Egyiptomban a zsidók abban „őrizték meg ősi jellegüket“ (*mō-cujjánim sám*), hogy hagyományos fehér ruháikban jártak. A középkorban is fehér volt az ünneplőruha, és csak később alakult ki az a szokás, hogy a halottakat fehérben temették el.

A széder többi szokásáról magyarázatunkban szólunk, a megfelelő helyen.

PESZACHI HÁGGÁDÁ

AZ ÜNNEPI EST SORRENDJE:*

קִדְּשׁ, וְרַחֵץ, כְּרַפֵּס, יַחֵץ, מְגִיד, רַחֵץ,
מוֹצֵיא מִצָּה: מְרוֹר כֶּרֶךְ, שְׁלֶחַן עֵרֶךְ, צָפוֹן
כֶּרֶךְ, הֵלֵל נִרְצָה:

Szombaton itt kezdjük:

(כלל) וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר (כקול) יוֹם הַשְּׁשִׁי וַיִּקְלוּ
הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
מְלֶאכֶתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה. וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְקַל-
מְלֶאכֶתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי
וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ. כִּי בּו שַׁבַּת מְקַל-מְלֶאכֶתוֹ אֲשֶׁר-בָּרָא
אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

Hétköznap itt kezdjük a kiddust:*

כֶּרֶךְ אֶתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
בוֹרָא פְּרִי הַגֶּפֶן:

Káddés uröchác. Rásiról, a neves Biblia- és Talmud-magyarázóról jegyezték fel, hogy egyszer elfelejtette elővenni a vacsora végén az áfikómánt. Annyi előírása van a szédernek, hogy ügyelmük kell, el ne tévesszük. Ezt a célt szolgálták az ilyen versbe szedett, rövid összefoglalások. A nálunk elterjedt, fenti kis emlékeztető verset a régiek Rásinak tulajdonították. Hozzávetőleges fordítása a következő: kiddus, kézmosás, zöldség, pászkatörés, elbeszélés, kézmosás, kenyér- és pászkaáldás, keserű gyökér, összetevés (a pászkaé és a keserű gyökéré), asztalrendezés, az elrejtett (az áfikómánt elfogyasztjuk), étkezési áldás, Hálél, tetszés szerinti (szövegek).

Nyúlvadászat (lásd a 23 lapot)

(Szombaton) *És lett este és lett reggel: hatodik nap. Így befejeztetett az ég és a föld és minden seregi. És befejezte a hetedik napon Isten a művét, melyet alkotott, és megnyugodott a hetedik napon minden művétől, amelyet alkotott. Ekkor megáldotta Isten a hetedik napot és megszentelte, mert ezen megnyugodott Isten minden művétől, melyet teremtett és alkotott.*

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a szőlőtő gyümölcsének teremtője.

Kiddus. Ezzel kezdődik minden szombat és ünnepnap köszöntése. A széderen az az eltérés, hogy mindenkinek a kezében van egy pohár bor.

A kiddus által teremtett hangulatot szépen érzékelteti a következő legenda. Az éhség behajtotta Kolomea környékének erdőiből a rablókat. Rabbi Árjának a falu végén lévő házára esett választásuk. Mikor a rablók nagy lármával beroptottak, éppen az ünnepszentelő kiddust mondták. A házbeliek ijedten szaladtak szét, csak a rabbi állt és mondta a kiddust. Miért állsz!? — kiáltott rá a rablók vezére. Választ azonban nem kapott, mert rabbi Árjé nem szakította meg az imát: ő most tanuságot mond Isten létezéséről és

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר
 בָּחַר-בָּנוּ מִכָּל-עַם וְרוֹמַמְנוּ מִכָּל-לְשׁוֹן
 וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו. וַתִּתֶּן-לָנוּ יי אֱלֹהֵינוּ
 בְּאַהֲבָה שְׁבֻתוֹת לְמַנוּחָה וּמוֹעֲדִים לְשִׂמְחָה חַגִּים
 וְזִמְנִים לְשִׂשׁוֹן אֶת-יּוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְאֶת-יּוֹם חַג
 הַמִּצּוֹת הַזֶּה זְמַן חֲרוּתֵנוּ בְּאֶדְמָה מִקְרָא קוֹדֵשׁ
 זָכַר לְיִצְיָאת מִצְרָיִם. כִּי בָנוּ בְּחֵרֶת וְאוֹתָנוּ
 קִדְּשָׁתָּ מִכָּל-הָעַמִּים וּשְׁבֻת וּמוֹעֲדֵי קֹדֶשְׁךָ
 בְּאֶדְמָה וּבְרֵצוֹן בְּשִׂמְחָה וּבְשִׂשׁוֹן הִנְחַלְתָּנוּ.
 בְּרוּךְ אַתָּה יי מְקִדֵּשׁ הַשַּׁבָּת וְיִשְׂרָאֵל וְהַזִּמְנִים:

Szombat kimenetelekor* ezt is mondjuk:

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא מַאֲרִי

הָאֵשׁ:

nem fél senkitől. A rabló kihúzta a kardját és
 rabbi Árvé kezére ütött vele. Kicsöppent a po-
 hárból egy kevés bor és a kardra esett. Hiába kí-
 sérelte most meg a rabló, a karddal nem tudott
 újra suhintani. Rabbi Árvé pedig leült, ivott a
 borból, kezét mosott. Leültette az asztal mellé a
 rablókat is és enni adott nekik. A karddal pedig
 a kiddusbor csodát művelt. Valahányszor ünnep
 köszöntött be, a szenteléstől a búcsúztatásig nem
 lehetett vele senkit megtámadni.

Valami egészen különös hangulat kezdődik a
 zsidó ember lelkében a kiddussal. Az apa, mint a
 család papja, megszenteli az ünnepet, ünnepélye-
 sen kihirdeti, hogy a köznapi küzdelem és kenyér-
 harc helyett békesség jön. A nyugalom szétárad

Áldott légy Te, Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki kiválasztott bennünket mind a népek közül és kiemelt mind a nyelvek közül és megszentelt parancsolataival. Szeretettel adtad nekünk (a szombatokat nyugalomra), az ünnepeket örömré, az ünnepi időt vígságra, (a szombatot és) a pászkák ünnepét, szabadulásunk napját (szeretettel) szent gyülekezet tartására, emlékül az egyiptomi kivonulásra. Mert bennünket választottál és szenteltél meg a népek közül, (a szombatot) és szent ünnepnapjaidat (szeretettel és kegyelemmel) örömmel és vígsággal adtad nekünk örök birtokul. Áldott légy Te, Örökkévaló Istenünk, aki megszentelted Izráelt és az ünnepi időket.

Áldott légy Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki alkotja a tűz világító fényét.

---

a serlegből a szobára és elborít élő, élettelen egyaránt.

Szombat kimenetelek. A Hágádának, illetőleg a zsidó kultúrtörténetnek egy érdekességét kell itt megemlítenünk. A régi kéziratok és nyomtatott Hágádákban a képeken igen gyakori motívum a nyúl és a nyúl vadászat. Hogyan kerültek ezek ide? Már a Talmud megállapította, hogy ha szombat kimenetelére esik egy másik ünnep kezdete, akkor a kiddus és a hávdálá imát a következő sorrendben kell mondani: *jájin* (áldás a borra), *kiddus* (ünnepszentelés), *nér* (áldás a fényre), *hávdálá* (elválasztó áldás), *zömán* (időáldás, sechehejánu). A héber szavak rövidítése: JáKNöHÁZ. Valaki egyszer tréfából ezt a szót németül így mondta: „Jagt den Has“, üzzétek a nyulat. A tréfás szó rajta ragadt és a Hágádá-díszítők nyulakkal, agarakkal és vadászokkal, ezekkel a nagyon is zsidótlan motívumokkal rajzolták tele a képeket.

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמְּבָרֵךְ בֵּין
 קֹדֶשׁ לְחֹל בֵּין אֹר לְחַשְׁךְ בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים. בֵּין
 יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יוֹמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בֵּין קֹדֶשׁת שַׁבָּת
 לְקֹדֶשׁת יוֹם טוֹב הַבְּרִלָּה. וְאֵת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשֵּׁשֶׁת
 יוֹמֵי הַמַּעֲשֶׂה קֹדֶשֶׁת. הַבְּרִלָּה וְקֹדֶשֶׁת אֶת-עַמְּךָ
 יִשְׂרָאֵל בְּקֹדֶשֶׁתְךָ. בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמְּבָרֵךְ בֵּין קֹדֶשׁ
 לְקֹדֶשׁ:

Ezt minden alkalommal mondjuk:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁהַתִּינוּ
 וְקִיַּמְנוּ וְהִגִּיעַנוּ לְזִמְן הַזֶּה:

Baloldalra támaszkodva isszuk az első pohár bort.*

A széder rendezője megmossa a kezét,* de áldást nem mond rá. Majd vesz egy darab „kárpászt“,* zöldséget (retket, petrezselymet vagy egyebet), belemártja sósvízbe és ezt mondja:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא
 פְּרֵי הָאָדָמָה:

Az első pohár bor. Már a Misra előírja, hogy mindenkinek négyszer kell ilyenkor bort innia. A község kötelessége, hogy a szegényeket ehhez hozzásegítse (Pöszáchim X. 1.). — A négy pohár bor magyarázata a régi zsidó lakoma-rendben található. Az első a kiddushoz tartozik, ez megvan minden ünnepköszöntéskor. A másodikat a széder főrészenek a befejezésekor, az étkezés előtt mondjuk a *Birkát hágöüllára*, a megváltás áldására. Az ókori lakománál általános volt, hogy a lako-

Aldott légy Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki elválasztja egymástól a szentségest és a köznapot, a fényt és a sötétséget, Izráelt és a népeket, a hetedik napot a hat munkanaptól. Te választottad el a szombat szentségét az ünnepnapétól és föléje emelted a hetedik napot a hat munkanapnak. Elkülövtetted szent életre Izráel népét a Magad szentsége által. Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, aki megkülönbözteti egymástól a szentelt napokat.

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki életben hagyott, megtarott és eljuttatott bennünket eddig az időig.

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, a föld gyümölcsének teremtője.

---

mához való letelepedés előtt egy pohár bort ittak. Ennek emlékét őrzi a második pohár. Az étkezés után a mözummán-áldást máskor is borra szokták mondani, tehát a harmadik pohár mem csupán a széder jellegzetessége. A negyediket pedig a Hállél-énekre isszuk (Goldschmidt, Die Pessach-Haggada 7—9.).

Mire emlékeztet a négy pohár bor? Mózes második könyve négy ígét használ az egyiptomi kiszabadulásról: és kivezettek, és megmentettek, és megváltottalak, és kiemeltetek benneteket (*vöhócéti, vöhiccálti, vögáálti, vőlákáhti*). Mi pedig a megszabadulásnak mind a négy fokára külön-külön emeljük serlegünket. — Minden széder-

A széder rendezője eszik a zöldségből és ad a többieknek is, ezek elmondják az előző áldást.

A széder rendezője veszi a középső pászkat, két-tétőri* és elteszi a vacsora végéig áfikómánnak.

---

asztalon ott áll azonban *Élijáhu serlege* is. Mert valójában nem négy, hanem öt pohár bort kellene innunk. Van ugyanis egy ötödik üge is a Bibliában: *vöhévéti*, és elviszlek benneteket az országba. „Amíg azonban gálutban vagyunk, a Szentföld pedig idegeneké, nem emelhetünk poharat arra, hogy eljutottunk az országba. Élijáhunak a serlege, amelyet csak odaállítunk, de nem iszunk belőle, a megváltásba vetett hitünket jelenti, hogy feltámad a nép és az ország“ (Móz. II. 6, 6—8. és hozzá a Tóra tömimá). Az Élijáhu-várásról lásd a 108. lapot.

Kézmosás. A régi időben evőeszközök nélkül ettek. Érthető tehát, ha a törvény remcsak a kenyér evése előtt tette kötelezővé a kézmosást, hanem minden olyan étel előtt is, amelyet bemártással ettek. Itt azért mos csakis a házigazda kezét, mert ő mártogatja be a sósvízbe a kárpászt (S. A. Órách Chájim 158, 4). Egyesek szerint arra is jó ez, hogy a gyerekeknek feltűnjék s kérdezenek. — Az a szokás, hogy a széderrendező nem megy ki, hanem a vizet odaviszlik hozzá. A kézmosásról lásd még a 90. lapot.

Kárpász. Az előétel evése hozzátartozott a Misna korának általános lakoma-rendjéhez. Rabbi Jöhudáról, a fejedelemről, mondja el a Talmud, hogy „nem hiányzott asztaláról retek, saláta, uborka sem télen, sem nyáron“ (Böráchet 57 b.). Különösen az előkelőknél, a római nemeseknél volt ez szokásban. A peszáchi ünnepi estén mindenki nemesnek és szabad embernek tekintette magát. Az előkelő római világ szokása szerint a nyers zöldséget a zsidók is belemártogatták valamibe (S. Krauss, Talmudische Archäologie, III.

38.). Ennek a régi szokásnak az emlékét a széder őrizte meg, csak úgy, mint a baloldalra való támaszkodását. Arra jó ez is a Talmud szerint, hogy a gyerekeknek feltűnjék és érdeklődjenek (Pöszáchim 114 b.). — A sós víz a jelképes magyarázóik szerint az Egyiptomban hullajtott könnyeket jelenti.

A középső pászka kettétörése. Itt kell ezt elvégeznünk és nem a vacsora előtt, mert az erre következő *Há láchmá* ezt jelenti: Ime, ez a szegénykenyér. A szegénynek pedig, mondja a Talmud, soha sincs egész kenyere. Neki az életből csak egy-egy töredék jut, sohasem annyi, amennyi kellene (Pöszáchim 115 b—116 b.). — Az eltört pászka kisebbik felét visszatesszük a két egész közé, ez lesz a szegénykenyér, a nagyobbik felét pedig eltesszük áfikómánnak a vacsora végéig. (Az áfikómánról lásd a 39. és 93. lapot). Azért van a szédertálon három pászka, mert ha az egyiket eltörjük, két egész marad; az ünnepi és szombati étkezéshez pedig mindig két egész kenyérnek vagy kalácsnak kell még az asztalon lennie.

Honnan ered az a szokás, hogy az áfikómánnak szánt fél pászkát a házigazda kendőbe csavarja, illetőleg, hogy némely helyen kendőtől a háta mögé, a párna alá rejti? Olyan szokásnak a csökevénye ez, amelyet még most is sokan gyakorolnak Magyarországtól Jémenig: a házigazda a kendőbe csavart pászkát vállára veszi, körüljárja a szobát és ezt mondja: így vonultak ki őseink is, mint a Tóra mondja: „És föl'szedte a nép tésztáját, mielőtt megkelt volna, sütőteknőket ruhákkal a vállukra kötözték“ (Móz. II. 12, 34.).

Levesszük a szédertálról a tojást és a húst, a tálat felemeljük és ezt mondjuk:

הָא לַחְמָא עֲנִיא דִּי אָכְלוּ אַבְהַתָּנָא
בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם. כָּל-דְּכַפִּין יִיתִי וְיִיכַל.
כָּל-דְּצָרִיד יִיתִי וְיִפְסַח. הַשְׁתָּא הָכָא. לְשָׁנָה
הַבְּאָה בְּאַרְעָא דִּישְׂרָאֵל. הַשְׁתָּא עַבְדֵּי. לְשָׁנָה
הַבְּאָה בְּנֵי תוֹרִין:

Ime, itt a szegény-kenyér! Unnepélyes pillanatot ez, amikor a házigazda és vele együtt a társaság tagjai közül mindenki, aki csak eléri, felemeli a tálat a pászkákkal együtt. Azt mondjuk: *Há láchmá*, ez a szegénykenyér. Némely Haggádá-kiadásban sokáig tartotta magát egy másik szöveg: *Köhá láchmá*: ilyesfajta volt a szegénykenyér. Nálunk helyesen ez áll: *Há láchmá*, ime, ez a szegény-kenyér. — Régi példázat szól erről. Egyszer egy szegény ember hirtelen meggazdagodott. A régi vándortarisznyát azonban megtartotta magának és időnkint felvette. Megmutatta családjának: ilyen voltam valamikor, ilyen volt a szegény-tarisznya. Eljátszotta a szegény vándor életét. Egyszer megint nevetve köszöntötte a család a koldusruhában belépő apát. Ez azonban így szólt: ne örüljete, ez nem emlék, nem játék, hanem valóság. Ujra szegények lettünk. Eddig a szegénység emlékéért vállaltam, most vállalom a valóságát. — Izráel életében is így van. Minden évben eszünk szegény-kenyeret. A boldog esztendőben így szólunk: *Köhá láchmá*, emlékezzetek, ilyesfajta volt az egyiptomi szegény-kenyér. Néha azonban nemesak emlék az, hanem maga a valóságos micrájimi étel. Ilyenkor így értjük: *Há láchmá*, ime, a mi kenyérünk, ez maga a szegénykenyér. Azután hozzátesszük: amint vállaljuk Micrájimot, mint emléket, vállaljuk azt, mint va-

Íme, itt a szegény-kenyér,* amelyet őseink ettek Egyiptom országában.* Minden éhes jöj-jön* és egyék, minden szükölködő jöjjön és ün-nepelje a peszácot. Ez évben itt, a jövő évben Izráel országában,* ez évben szolgák, a jövő évben szabadok.*

lóságot is. Ezért gyakoroljuk tehát boldog kor-szakokban is a Micrájim-drámát, hogy ha bekö-szönt a valóság, ne essünk kétségbe.

Babilóniában keletkezett ez az arameus nyelvű fejezet, a második Templom pusztulása, 70 után.

Szegény-kenyér, melyet őseink ettek Egyip-tomban. Ibn Ezráról, a XIII. századbeli híres vilá-gjáró tudósról jegyezték fel azt a legendás tör-ténetet, hogy baramgolása közben India felé is el-jutott. Ott fogságba került és az egész idő alatt pászkaszerű kenyeret kapott enni. Ezt bizonyí-téknak idézik arra, hogy az ilyen lapos kenyeret őseink nemcsak a kivonuláskor sütötték, hanem már Egyiptomban is. Ez volt a szegények, a szol-gák elegele. Ma is ismerik ezt Keleten.

Minden éhes jöjjön. A zsidóság egy része ma csak azt a jótékonyságot ismeri, hogy pénzt ad. A zsidó *cheszed* fogalmának azonban az felel meg, hogy a szegényt magunk mellé is ültetjük. Még az előző nemzedékben is nagy számban vol-tak olyan zsidó házak, ahol az ünnepen szegények, idegenek is helyet foglaltak az asztalánál.

Izráel országában. Isteni ígéret biztosította nekünk ezt az országot, újraépülése tehát hívó bizonyosság. — Rabbi Móse Teitelbaum szünet nélkül várta a Messiás eljövetelét. Ha lármát hallott az utcáról, reszkető hangon kérdezte: itt van a követe? Mikor aludni ment, odakészítette a szombati ruhát, rátámasztotta a vándorbotot. Az őrnek pedig meghagyta, hogy az első jelre azon-nal keltse fel (Martin Buber).

A jövő évben szabadok. A régiiek ebben nem-csak az előző mondat párhuzamát látták, hanem, hogy a zsidó Erec Jiszáélban ne legyen nyomor-gó, elnyomott.

Megtöltjük a második poharat.* A következő szakaszt lehetőleg egy gyermek mondja:

מֵה נִשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה מִכָּל הַלַּיְלוֹת.
שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אָנוּ אוֹכְלִין חֶמֶץ וּמִצֵּה.
הַלַּיְלָה הַזֶּה כָּלוּ מִצֵּה: שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אָנוּ
אוֹכְלִין שָׂאֵר יִרְקוֹת. הַלַּיְלָה הַזֶּה מְרוּר:
שֶׁבְּכָל הַלַּיְלוֹת אֵין אָנוּ מִטְּבִילִין אֶפְילוּ
פְּעַם אַחַת. הַלַּיְלָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְּעָמִים: שֶׁבְּכָל
הַלַּיְלוֹת אָנוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין מְסֻבִּין.
הַלַּיְלָה הַזֶּה כָּלָנוּ מְסֻבִּין:

A pohár-töltés azért van itt, hogy ez is fel-tűnjék a gyerekeknek és kérdezzenek. Egyes he-lyeken — hasonló célból — elviszik a szédertálat az asztról, vagy az asztal végére teszik.

Miben különbözik? A gyermek-lélek kitűnő ismeretére vall az a szokás, hogy a kicsinyek sze-repeltetésével felejthetlenné tesszük nekik az ünnepi estét. Akinek már minden elmosódott gyermekkorának hittanóráiból, a széderen való részvételét sohasem felejtí el. A szédernek is kö-szönhető az, hogy Egyiptom és a kivonulás még a mai zsidónak is a legnagyobb történelmi em-léke. A széderen kitör minden zsidóból, még ab-ból is, aki a törvényektől eltávolodott, a tanítás és a hagyomány szenvedélye. Van valami továb-badni valónk. Én kaptam az apámtól, én is örök-ségbe hagyom. A zsidó apa ott áll gyermeke mel-lett és elfogja a mesélés kényszere. Az örök lánc-nak nem szabad elszakadnia. Aki fiatalos, lázadó korában értetlenül állt is szemben a széderrel és hasonló szokásokkal, ha családot alapít, legtöbbször egész gondolkodása megváltozik. A szent

Miben különbözik* ez az éjszaka a többi éjszakától? Miért eszünk más éjszaka kovászos és kovásztalan kenyeret is, ezen az éjszakán pedig csak kovásztalan kenyeret? Miért eszünk más éjszakán akármilyen zöldséget, ezen az éjszakán pedig csak keserűt? Miért nem mártunk be más éjszakán egyszer se, ezen az éjszakán kétszer is? Miért ehetünk más éjszakán akár egyenesen ülve, akár támaszkodva, ezen az éjszakán pedig valamennyien támaszkodunk?

---

lánca való bekapcsolódás sikere most már pusztán azon múlik, hogy van-e elég ereje az újrakezdéshez. Ne szégyeljük a „megtérést“ magunk és családjunk előtt!

A *Má nistánná* kérdései valamikor másként hangzottak. Először is a régi időben előbb volt a vacsora, azután jött csak az elbeszélés. Így érthetőbb is a kérdés. A gyermek előbb látja, hogy ma minden másképpen van, mások az ételek, van keserűgyökér, kétszer is van bemártás, másként isznak. Erre kérdezni kezd. Később ezt megváltoztatták. Legyen előbb a Hágvádá főrése, azután a vacsora. Jó emberismeretre vall: jóllakva az emberek elálmosodnak, a társaság szétesik, a gyermekeket nem lehet az asztalnál tartani.

A Misna idejében, mikor még megvolt a régi étkezési rend és minden evés előtt ettek sós vízbe vagy ecetbe mártott salátát, akkor a kérdés így hangzott: miért mártanak be ma kétszer, holott máskor csak egyszer szoktak. Ma azt kérdezzük, miért mártunk be ma kétszer, míg más estén egyszer sem. Akkor még azt is megkérdezte a gyerek, hogy miért esznek ilyenkor csak sült húst. Az ünnepestén ugyanis a Szentély fennállásakor csak az ünnepi bárányáldozat húsából ehettek. Az áldozás a polgári időszámítás szerinti 70. év után megszűnt, a kérdésnek sincs többé értelme, ez tehát nálunk elmarad. Viszont nem kérdezett a Misna korának gyermeke a támaszkodásról, mert

עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם. וַיֹּצִיאֵנוּ יי
 אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם בְּיַד תּוֹקָה וּבְזִרְעַ נְטוּיָה. וְאֵלֹ
 לֹא הוֹצִיא תְּקוּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת-אַבְתֵּינוּ
 מִמִּצְרַיִם הָרִי אָנוּ וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ
 מִשְׁעֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם. וְאַפִּילוּ
 כָּלָנוּ חֲכָמִים. כָּלָנוּ נְבוֹנִים. כָּלָנוּ זְקֵנִים.
 כָּלָנוּ יוֹדְעִים אֶת-הַתּוֹרָה. מִצְוָה עָלֵינוּ לְסַפֵּר
 בַּיּוֹמֵי מִצְרַיִם. וְכָל-הַמְּרַבֵּה לְסַפֵּר בַּיּוֹמֵי
 מִצְרַיִם הָרִי זֶה מִשְׁבַּח:

akkor minden szabad ember, minden étkezésnél, így evett. Ez nem tartozott a széder sajátságaihoz. Mi azonban csak ilyenkor őrizzük ennek emlékét, ezért tűnik fel és érdeklődünk értelme után. — A Haggadá nem ad minden kérdésre feleletet. Magyarárgassuk mi! Aki tud valamit, mondja el. Ha feltűnik valami, kérdezzünk! A *Má nistánná* kérdései csak példák. Ha nincs gyermek, olvassa el egy felnőtt, esetleg maga a házigazda.

A pászkát feltakarjuk. Az egész elbeszélés alatt láthatónak kell lennie a pászkának, mert ez az est főjelképe. Mikor majd közben kézbe vesszük a poharat és nem elbeszélést, hanem dicséretet mondunk, akkor betakarjuk azt. A *lechem óni* kifejezést úgy is magyarázza a Talmud, hogy mese-kenyér, *ónim áláv dövárim hárbé*, mesélni kell sokat jelenlétében.

Szolgák voltunk. Tehát ne legyen benned nemzeti gőg. Multadból ne tagadj le semmit. Már a Talmud megkívánta, hogy a történelmi visszatekintés a széderen a mélyponttal kezdődjék. A

Fáraó szolgálói voltunk Egyiptomban, Örök-
kévaló Istenünk azonban kivezetett bennünket
erős kézzel és kinyújtott karral.* Ha a Szent, ál-
dott legyen Ő, nem vezette volna ki őseinket
Egyiptomból,* akkor mi és gyermekeink meg
unokáink fáraó leigázottjai volnánk Egyiptom-
ban.* Ha pedig mind bölcsek, mind okosak,
mind vének volnánk is, ha mind tudnánk is a
Tórát, akkor is kötelességünk mesélni az egyip-
tomi kivonulásról. Minél többet mesél valaki az
egyiptomi kivonulásról, annál dicséretesebb.*

Biblia adja ennek legszebb példáit. Sem Izráel, sem a hősök életéből nem sikkasztotta el a folto-
kat. Ez egyébként egyik bizonyítéka is annak, hogy az egyiptomi fogság valóság volt. Nem találja ki egy nép önmagáról, hogy szolga volt. — Nem egy népet döntött már pusztulásba, hogy vezetői nem mondták meg neki az igazat. — A fejezet eleje Tóra-beli mondatokból van összeállítva (Móz. V. 6, 21; 26, 8.).

Erős kézzel kellett kivezetni Izráelt, mert a nép egy része már maga is beletörődött a szolgáltságba. — Rabbi Henoch mondta: az igazi egyiptomi száműzetés abban állott, hogy már beletanultak és elviselték (Martin Buber).

Kinyújtott karral. Le kellett győzni a fáraó keménységét is. A prágai legendás gölem-készítő rabbi Lőw mondta, hogy Izráel olyan volt, mint egy nagy kő, amely mélyen beleragadt a sárba. Nem elég, hogy a kiemelése maga is nehéz dolog, de a gazdának egyik karjával még a rablók ellen is védekeznie kell, akik munkájában zavarják.

Fáraó leigázottjai volnánk Egyiptomban. Azt kérdezhetjük erre mi is Ábárbánellal: mivel volna rosszabb Egyiptom a többi gálutnál? Van értelme a mi helyzetünkben a hálálkodásnak?! Ám ez tévedés. A kivonulás nélkül hiányozna a máig is emlékezetes történelmi élmény. Nem tanítana a széder az új szabadságvárásra. Elma-

מַעֲשֵׂה בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי
אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי טַרְפוֹן
שָׁהוּ מְסַבִּין בְּבֵנֵי בְרַק. וְהָיוּ מְסַפְּרִים
בִּיצִיאַת מִצְרַיִם כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה. עַד שָׁבְאוּ
תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם רַבּוֹתֵינוּ הִגִּיעַ זְמַן
קְרִיאַת שְׁמַע שָׁל שַׁחֲרִית:

radt volna a Tízparancsolat, az ereciszráéli más-
fél évezred, minden hősével. Nem tudna a világ
a mi Dávidunkról, prófétáinkról, Bibliánkról.
Még annyik se lennének, mint az egyiptomi fel-
láchok vagy az abessziniai falassák, mert ezek-
nek már jutott a mi történelmünk értékeiből. Ne
akarjuk a *jöciát Micjárímot* meg-nem-történte-
tenni.

Rabbi Eliezer és társainak ez a találkozósa
csak a Hággádából ismeretes. Ezek a tudósok a
polgári időszámítás után 100 körül éltek. Talál-
kozásuk két nagy történelmi esemény, Jeruzsá-
lem pusztulása és a Bár-Kochbá felkelés között
történt. Kedvelt tárgya az íróknak annak elkép-
zelése, miről beszélgethettek. Talán az új Micrá-
jimról? Az új fáraóról, a cézárról? Vagy eset-
leg új szabadságharcot készítettek elő? Nem
tudjuk. Ha csak ünnepelni jöttek is össze, jó al-
kalom lehetett, hogy a nemzet sorsáról szót ejt-
senek. Ez azért is valószínű, mert rabbi Ákivá
böné-böráki lakos volt és így bizonyára az ő ven-
dégei voltak. Róla pedig jól tudjuk, mennyire
részt vett a szabadságharcban.

Az első tudós, teljes nevén rabbi Eliezer ben
Hirkánosz, egy gazdag földbirtokos fia volt.
Apja akarata ellenére szökött el otthonról, hogy
tanuljon. Rabbi Jochánán ben Zakkáj lett a mes-
tere. A második, rabbi Jöhósuá, arról nevezetes,

Egyszer rabbi Eliezer,* rabbi Jöhósuá, rabbi Elázár ben Ázárjá, rabbi Ákivá és rabbi Tárfon egy asztalnál ültek Böné Börákban* és egész éjjel az egyiptomi kivonulásról beszéltek, amíg meg nem jöttek tanítványaik és így nem szóltak hozzájuk: Mestereink, érkezett a reggeli Sómá olvasásának ideje.

---

hogy igen művelt volt és sok hitvitában vett részt pogányokkal szemben. Rabbi Elázár ben Ázárjáról lentebb mondunk néhány szót. Rabbi Tárfon a Böné-Börákhoz közel fekvő Liddában lakott. Ő mondta: nem a te dolgod, hogy a munkát befejezd, de azért nincs jogod, hogy kivond magad alóla (Atyák fejezetei II. 18.).

Utoljára említjük rabbi Ákivát, kiemelkedő alakját a zsidó szellemtörténetnek. 50 körül született. Negyven éves koráig pásztor volt, akkor kezdett el tanulni. A fentemlített rabbi Eliezer tanítványa lett, majd ő vezette Böné-Börákban az általa alapított főiskolát. Ákivá mutatta meg életének példájával leginkább, hogy a nép igazi szellemi vezetője a nagy történelmi pillanatokban nem vonulhat vissza szobájába, nem zárkózhatik el az élet valóságai elől. Mártirhalált halt, mert a rómaiak tilalma ellenére tanított. Tekintélyének egész súlyával állt oda Bár-Kochbá szabadságharca mellé. Tudós volt és harcosa népének. A zsidó ifjúság igazi példaképe.

Böné-Börák. Ezt a helységnevet a zsidó ember a Hágádából ismeri. 1925-ben új telep létesült Tel-Ávivtól északkeletre. Milyen nevet adjanak neki? Az új helységek névmegállapítására kirendelt bizottságának nem volt nehéz feladata. Közelen van egy Ibn Ibrak nevű arab falu. Ez nem lehet más, mint a régi Böné-Börák. Ezt igazolták az irodalmi források is. Az arabok ugyanis, mint a legtöbb újonnanjött hódító nép, átvették a régi helységneveket. Már Józsuá is így vette át örökségben. De már a három és félezer éves ékiratos babiloniai táblák is em-

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה. הָרִי אֲנִי כְּבוֹ
שָׁבָעִים שָׁנָה. וְלֹא זָכִיתִי שְׁתֹּאמַר יִצְיָאֵת
מִצָּרִים בְּלִילוֹת עַד שֶׁדָּרְשָׁה בֶּן זֹמָא.
שֶׁנֶּאמַר לְמַעַן תִּזְכַּר אֶת-יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ
מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי תַיִתָּה: יְמֵי תַיִתָּה, הַיָּמִים. כֹּל
יְמֵי תַיִתָּה, הַלֵּילוֹת. וְחֻכָּמַיִם אֲזַמְרִים יְמֵי
תַיִתָּה, הָעוֹלָם הַזֶּה. כֹּל יְמֵי תַיִתָּה לְהֵבִיא
לְיָמוֹת הַמְּשִׁיחַ:

בְּרוּךְ הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא. בְּרוּךְ שֶׁנָּתַן
תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל. בְּרוּךְ הוּא:

כְּנָגַד אַרְבַּעַה בְּנֵי־בָרָה תּוֹרָה, אֶחָד חָכָם.
וְאֶחָד רִשְׁעִי. וְאֶחָד תָּם. וְאֶחָד שְׂאִינֹו יוֹדֵעַ
לְשֹׂאֵל:

lítik Banai Barka néven. A Bibliában mint Dán törzsének juttatott falu szerepel az ország felosztásánál (Józsua, 19, 45.). Az 1925-ben épült új telep tehát a Böné-Börák nevet kapta.

Rabbi Elázár mondása eredetileg nem éppen a széderre vonatkozik, hanem hogy minden este meg kell emlékezni a kivonulásról. Ennek alapján rendelték el, hogy naponkint este is kell mondani a Söm á Jiszráél harmadik szakaszát, a cicitről szóló V á j j ó m e r t (Móz. IV. 15, 37.) Mert habár a cicit, tállit este nem kötelező, de van egy ilyen mondat is benne: Én vagyok az Örökkévaló, aki kivezettelek benneteket Egyiptom országából.

Rabbi Elázár ben Ázárjá mondta:* Olyan vagyok, mint egy hetven éves* és még nem tudtam keresztülvinni, hogy az egyiptomi kivonulásról esténkint is megemlékezzenek, míg Ben Zómá le nem vezette azt a Szentírásból. Megmondott ugyanis: „Azért, hogy megemlékezzél Egyiptom országából való kijöveteled napjáról életed minden napján“ (Móz. V. 16, 3.). Ha csak az volna: „életed napjain“, ez a nappalokat jelentené; „életed minden napján“ azonban az éjszakákat is jelenti. A Bölcsék pedig így magyarázzák: „életed napjain“ jelentené ezt a világot; „életed minden napján“ azonban az eljövendő világot is jelenti.

Áldott legyen* Isten — áldott Ő — áldott, aki a Tórát adta Izráel népének! Áldott Ő!

Négyszéke gyerekről* beszél a Tóra: egy okosról, egy gonoszról, egy együgyűről és arról, aki kérdezni sem tud.

Olyan vagyok, mint egy hetven éves. Miért nem mondta rabbi Elázár, hogy hetven éves vagyok? Amikor II. Gámliélt lemondatták a nárszi (fejedelem) méltóságáról, a 18 éves Elázárt választották meg. A talmudi források elbeszélik, hogy hazament, feleségétől kért tanácsot, elfogadja-e ilyen fiatalon. Ez azonban lebeszélte — mondván: Téged is lemondhatnak, fiatal is vagy, nincs még egyetlen ősz hajszálad sem. Végül mégis elvállalta; azon a napon, regélik, esoda történt vele: egyetlen nap alatt megöszült. (Böráchet 28. a.) Ezért mondta, hogy olyan, mint egy hetven éves.

Ben Zomá és a Bölcsék ellentéte azon alapszik, hogy a „kol“ szót az első egésznek, a második mindennek fordítja. Ben Zomá szerint „egész nap“, tehát a Messiás idejében is.

Áldott legyen. A „báruch“ szavak ismétlése jellemző sajátysága a Talmud-utáni (gáoni) kornak, így kezdték a Biblia-magyarázatokat. A

תָּכֶם מֵה הוּא אוֹמֵר ^(דברים כ"ה) מָה הָעֵלֶת
 וְהַתְּקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ
 אֶתְכֶם: וְאִךְ אַתָּה אָמַר-לוֹ כְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח
 אֵין מִפְּטִירֵין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן:
 רָשָׁע מֵה הוּא אוֹמֵר ^(שמות ר"ב כ"ו) מָה הָעֵבֶדָה
 הַזֹּאת לָכֶם: לָכֶם וְלֹא לֹ. וּלְפִי שְׁהוֹצִיא

„*mákom*“ szó egyike az érdekes istenneveknek. Eredeti jelentése: hely. De Istent is nevezik így, mert Ő a világ helye, fenntartója, általa vannak a dolgok és nem fordítva (Börésit Rábbá 68.).

A *négyféle gyerekről* szóló fejezet jellegzetes régi midrás-prédikáció. Ugy keletkezhetett, hogy valakinek feltűnt: a Tórában négy helyen olvassunk a gyermek tanításáról. Megvizsgálta a mondatokat és megállapította, hogy három helyen úgy kezdődik, hogy a gyermek kérdez (Móz. II. 12, 26; 13, 14 és Mózes V. 6, 20.). Egy helyen pedig hiányzik a gyermek kérdése és csak az van, hogy oktatni kell (Móz. II. 13, 8.).

Az *okos*, a kíváncsi gyermek részletesen érdeklődik a különféle törvénycsoportok iránt: a) Mit jelent *Édót*? Bizonyságok, látható vallási jelképek, pl. a pászka. b) Mi az, hogy *Chukkim*? Az olyan rendeletek, amelyeknek nem ismerjük értelmét. (Étkezési törvények.) c) Melyek a *Mispátim*? A törvények, amelyeknek világosan érthető oka van. (A lopás tilalma.)

A Tóra az Okos kérdésére ezt feleli: „Szolgák voltunk, de kivezetett bennünket az Örökkévaló, hogy elvigyen és nekünk adja a földet, amelyről megesküdtött atyáinknak“ (Móz. V. 6, 21-25.). Hággádánk ezt a bibliai feleletet nem idézi, mert feltételezi annak ismeretét. Helyette azt mondja, hogy te ne elégedjél meg ezzel, ha-

Az okos* mit mond? „Mik ezek a bizonyságok, rendeletek és törvények, amelyeket az Örökkévaló Istenünk parancsolt nektek?“ (Móz. V. 6. 20.). Ennek beszélj a peszáchi törvényekről. Még azt is mondd el neki, hogy a peszách-áldozat után nem szabad áfikómánt*, utóételt enni.

A gonosz* mit mond? „Minek nektek ez a szolgálat?“ (Móz. II. 12. 26.). Azt mondja: „nektek“, tehát nem sajátmagának! Hát amint ki-

---

nem beszélj a talmudi szóbeli hagyományról is. Még olyan kis részletre is kitérhetsz, hogy a peszáchi bárányáldozat húsát a vacsora végén ették, mert azt akarták, hogy az áldozati hús íze megmaradjon szájukban.

A jámbor és a böles fogalma azonos a zsidóságban. A vallásos élethez nálunk mindig kell bizonyos fokú tudás. Ez nem racionalizmus, nem az értelem túlbecsülése. Franz Rosenzweig mondta a frankfurti zsidó főiskolával kapcsolatban: a modern zsidót meg kell győzni arról, hogy illik ismernie a zsidó multat. Szégyen a zsidó tudatlanság és egyben a közösség szempontjából tragikus is.

Áfikómán az „epikomion“ görög kölcsön-szóból ered. Legáltalánosabb magyarázata: utóétel, v. mulatozás a vacsora után, ilyenkor ugyanis a társaságok együttmaradtak, együtt ittak. Ezt peszáchkor, az ünnepi estén eltiltották. A vacsora utolsó fogása a bárányáldozat húsa volt, pászkával és keserűgyökérrel. Ezután semmit sem volt szabad enni. — Érdekes az áfikómán szó értelmének átalakulása. A Misna idejében az eltiltott mulatozást jelentette, mint Haggádánknak ezen a helyén is. Idők folyamán áfikómánnak nevezte el a zsidó néphasználat azt a középső pászkából letört és félretett darabot, amelyből a vacsora végén mindenki köteles volt enni.

A gonosz. Így szól róla a dubnói mággid példázata: Nagy hangon jön be valaki a vevőkkel

אֶת-עֲצָמוֹ מִן הַכָּלָל כָּפַר בְּעֶקְרָו. וְאַף אֶתְּהָ
 הַקְּהָלָה אֶת-שָׁנָיו וְאַמְרָ-לוֹ (שְׂמוֹת) בְּעֵבֹר זֶה
 עָשָׂה יי לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם. לִי וְלֹא לֹו. אֱלוֹ
 הָיָה שָׁם. לֹא הָיָה נִגְאָל:

---

teli boltba és odavetett kifogásokkal hozza vissza a nemrég vett árut. Mikor elmegy, csodálkozva kérdezik a vevők a kereskedőt, miért nem kínált neki más árut, miért adta vissza olyan könnyen a pénzt. Azért, hangzik a válasz, mert láttam rajta, hangjából kiéreztem, hogy semmit sem akar venni. Akármit kínálnék neki, mindenben találna kifogást. — Köztünk is vannak olyanok, akiknek már a hangján észre lehet venni, hogy kifogásaikkal csak rosszindulatukat leplezik. Mindenre találnak feleletet. Most arra, hogy miért nem támogatnak valami közös ügyet, máskor, hogy miért nem akarnak tudni a zsidó szellemről.

A gonosznál sem mondja el a Hággádá a Tóra feleletét, azt keresse ki mindenki magának (Mózes II. 12, 27.). A gonosz kérdését az jellemzi, hogy nem azonosítja magát a zsidó történelmi közösséggel. Azt mondja, minek nektek ez a szolgálat. Az *ávodá* (szolgálat) szó kettős értelmű a héberben. Jelenti az istentiszteletet és a fárasztó szolgálai munkát. A mi lelünkön mulik, hogy zsidó voltunkat minek érezzük. Az egyiknek szent szolgálat az, a másiknak rabság. A Jeruzsálemi Talmud párhuzamos helyén még ezt is mondja a gonosz: mi ez a sok fáradtság, amivel bennünket fárasztotok évről-évre? (Pöszáchim X, 4.)

Megtagadta a hitét is. Mert a zsidó ember vállalatalansága együttjár a sorsközösség megtagadásával.

zárta magát a közösségből, megtagadta a hitét is.* Te pedig vásítsd el a fogát* és mondd neki a Tóra szavaival: „Ezért tette az Örökkévaló ezt neked, amikor Egyiptomból kijöttem.“ (Móz. II. 13. 8.). Tehát: „nekem“ és nem neki; ha ő ott lett volna, nem lett volna megváltva.

Vásítsd el a fogát, add meg jól a feleletet! Mondd meg neki, te is megérdemelted volna, hogy ott maradj a többiekkel Egyiptomban. Csi-pős célzás ez a következő midrásra: Izráel fiai közül néhányan nagyon meggazdagodtak Egyiptomban. Ezek tiltakoztak a kivonulás ellen. Isten halállal büntette őket. A többiek nagyon szegylették emiatt magukat az egyiptomiak előtt. Szerencsére közbejött a sötétség és titokban eltemethették őket, úgyhogy az egyiptomiak nem tudták meg ezt a szégyent. (Tánchumá, Váérá).

A gonoszak lelkületére a „nektek“ szót tartja Hággádánk legjellemzőbbnek. Feltűnő azonban, hogy az okos kérdésénél nem kifogásolunk semmit, holott az is így kérdez: Mik azok a bizonyosságok... amelyeket Istenünk parancsolt „nektek?“ Első válaszuk az, hogy az okos nem érezheti magát a zsidó közösségen kívülállónak, hiszen kérdésében világosan benne van az a szó, hogy: Istenünk.

Érdekes, hogy a jeruzsálemi Talmud is megőrizte a négy fiúról szóló példázatot. De ott, valamint más régi forrásban, régi kéziratban is, az okos fiú kérdése teljesen kifogástalan: Mik azok a bizonyosságok... amelyeket Istenünk parancsolt „nekünk?“ A héber *etchem* (nektek) helyett az áll ott, hogy *ótánu* (nekünk). Bizonyos, hogy nem a mi Hággádánk szövege az eredeti, hanem a jeruzsálemi Talmudé. De miért változtatták meg a régi, érthetőbb szöveget? Mert ez a vitás mondat egy bibliai idézet: Mózes V. 6, 20. A Bibliában pedig úgy van, mint a mi Hággádánkban. A midrás szerzője, mint a régiak igen gyakran, nem szóról-szóra idézte a Bibliát, ha-

תָּם מֶה הוּא אוֹמֵר (שְׂמוֹת) מֶה זֹאת וְאִמְרָתָּ
 אֵלָיו בְּחֹק יָד הוֹצִיאָנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם מִבֵּית
 עֲבָדִים:

וְשִׂיאֵינוּ יוֹדֵעַ לְשֹׂאֵל אֶתְהָ פֶתַח לוֹ.
 שְׂנֵאמַר (ס) וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר
 בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה יְיָ לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם:
 יְכוֹל מֵרֵאשִׁי חֲדָשׁ. תִּלְמוּד לֹאֵמֵר בַּיּוֹם
 הַהוּא. אִי בַיּוֹם הַהוּא יְכוֹל מִבְּעוֹד יוֹם.

nem céljának megfelelően megváltoztatta. Ebben nem láttak semmi tiszteletlenséget. A későbbiek viszont nem tartották ezt megengedhetőnek és azt gondolták, hogy ha a Hággádában ez értelmi zavart okoz is, de ha a Bibliából idéznek, akkor az feleljen meg betűről-betűre.

Az együgyű nem tesz fel olyan sok kíváncsi kérdést, mint az okos. Csak ennyit: mi ez? A felelet is ilyen egyszerű legyen. Beszélj neki az „Erős kézről“, az évezredek csodáiról. A hősiességről a zsidó történelemben. Felnőttekben is sokszor van valami egyszerű — naiv sóvárgás a nagy események után. Sokszor nem az aprólékos dolgok érdeklík, hanem a megkapóak. Meg kell hát mutatni nekik életünknek ezt a hősi oldalát is. A zsidó történelem nem más, mint „nagy kaland a lehetetlenségek birodalmában“ (Weizmann). Sokszor volt úgy, mintha nem lenne kivezető út; kőfal zárta el utunkat Egyiptomban, Jeruzsálem két pusztulásakor, a spanyol kiűzéskor, pogromok idején.

Aki kérdezni sem tud. Van azonban sok zár-

Az együgyű* mit mond? „Mi ez?“ Te pedig mondd neki: „Erős kézzel vezetett ki bennünket az Örökkévaló Egyiptomból, a szolgaság házából“. (Móz. II. 13. 14.).

Aki pedig kérdezni sem tud,* annak te kezd el, amint megmondattott: „Beszélj el fiadnak azon a napon és mondd neki: ezért tette az Örökkévaló ezt nekem, amikor Egyiptomból kijöttem“. (Móz. II. 13. 8.).

Vajjon már a hónap elsejétől* kezdve kell-e a kivonulásról beszélni? Megmondja a Tóra vilá-

kóztott ember is. Nem mernek előállni kérdéseikkel. Nem bírnak egész lélekkel zsidók lenni, mert sok törvény érthetetlen előttük. A jó mester felel a ki-nem-mondott kérdésre is. A széder rendezőjének tehát kérdések nélkül is magyaráznia kell.

Rabbi Lévi Jicchák, a berdicsevi rabbi szokta mondani, amikor a Hággádában a négy fiú közül az utolsóhoz ért, ahhoz, aki kérdezni sem tud: Aki nem tud kérdezni, az én vagyok, Lévi Jicchák Berdicsevből, Én nem tudom, világ Ura, hogyan kell Téged megkérdezni és ha érteném, akkor sem tudnám megtenni. Hogy is fognék hozzá a kérdezéshez: miért történik úgy minden, amint éppen történik? Miért hajtanak bennünket egyik száműzetésből a másikba? Miért kineznek úgy bennünket elleneink? A kérdezni sem tudó fiú apjának azonban a Hággádában azt mondják: kezd el te neki! Az Irásra hivatkoznak: beszélned kell fiadhoz! Ime, itt vagyok én, a Te gyermeked, világok Ura! Nem kérem én, hogy utaidnak rejtélyét közöld velem, — nem is tudnám elviselni. De tárd fel azt nekem mélyebben, világosabban, hogy ami itt, éppen most engem ér, az mit követel tőlem, mit akarsz azzal nekem mondani?! Oh nem, nem azt akarom tudni, miért szenvedek, hanem, hogy Teérted szenvedek-e? (Martin Buber).

Vajjon már a hónap elsejétől? Könyvecskénk a héber irodalom különféle rétegeiből ismeretlen

תִּלְמוּד לומר בְּעָבוֹר זֶה. בְּעָבוֹר זֶה לֹא
אָמַרְתִּי. אֲלֹא בְּשָׁעָה שִׁישׁ מִצָּת וּמְרוֹר
מִנְחִים לִפְנֵיהֶם:

מִתְחִלָּה עוֹבְדֵי עֲבוּדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ
וְעַכְשָׁו קָרְבָנוּ הַמָּקוֹם לְעֲבוּדָתוֹ. שְׁנֵאמַר
(ד"ב) וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל-כָּל-הָעָם. כֹּה-אָמַר
יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַנְּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם
מֵעוֹלָם. תָּרַח אָבִי אֲבָרָהָם וְאָבִי נָחֹר.
וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים: וְאָקַח אֶת-אֲבִיכֶם
אֶת-אֲבָרָהָם מֵעֵבֶר הַנְּהָר. וְאוֹלָךְ אוֹתוֹ בְּכָל-
אֶרֶץ כְּנָעַן וְאַרְבֶּ (וארבה ק) אֶת-זֶרְעוֹ וְאֶתְּנֵן-לוֹ
אֶת-יִצְחָק: וְאֶתְּן לְיִצְחָק אֶת-יַעֲקֹב וְאֶת-

korban állítódott össze. Ez a kis fejezet a Mōchil-
tából való, a mintegy kétezer éves háláchikus
midrásból. (Háláchá = törvény, midrás = írasma-
gyarázat). A szóbeli hagyomány és a vallásos
törvények minden részletét visszavezették a
Szentírás szavaira, vagy legalább is annak el-
gondolásaira. Itt is ez a törekvés nyilvánul meg.

Kezdetben bálványimádók. Ez a fejezet
ugyanazt a célt szolgálja, mint az Ávádím
hájinu. Két neves babilóni tudós foglalkozott
azzal a kérdéssel, hogy a Hággádában melyik
hagyományos szöveg intene bennünket legmeg-
felelőbben szerénységre. (Pöszáchim 116 a.). Sá-
muel szerint az, ha elmondjuk: *Ávádím hájinu*,
szolgák voltunk mi is. Ráv szerint viszont, ha azt

gosan, hogy csak „ezen a napon“. Ha „ezen a napon“, akkor arra is gondolhatnánk, hogy nappal. Am a Tóra világosan azt mondja: „ezért“. Vagyis elbeszélni akkor kell, ha mondanod és mutatnod lehet: „ezért“. Tehát csak amikor pászka és keserű gyökér van előtted.

Kezdetben bálványimádók* voltak a őseink, most már azonban Isten elvezetett bennünket a Maga szolgálatához. Amint megmondattad: És szólt Józsuá az egész néphez. Így szólt az Örökkévaló, Izráel Istene: a folyón túl* laktak régen atyáitok, Terách, aki Ábrahámnak és Náchornak apja volt, és szolgáltak idegen isteneket. És vettem apátokat, Ábrahámot,* a folyón túlról és végig vezettem Kánaán egész országán. Megso-

meséljük el, ami ebben a fejezetben van: hogy a mi őseink is pogányok voltak. Hággádánkba mindkét szöveg belekerült. Az első inkább a népi dölyföt, az utóbbi a vallásunkkal való hivalkodást akarja letörni.

A folyón túl. Há-náhár = a Folyó, vagy gyakran há-náhár há-gádol = a Nagy Folyó, a Bibliában általában az Eufráteszt jelenti. A Tórában Izráel országának ideális keleti határa is a Folyó, az Eufrátesz. (Móz. II. 23, 31.) Éver annyi mint túl, éver há-náhár, a Folyón túl. Aki az Eufráteszen túlról jött, azt túlpartinak, ivrinek nevezték. Innen származik tehát az ivri, a héber elnevezés. Ábrahámot is ivrinek nevezi a Tóra, mert keletről vándorolt Kánaánba. (Móz. I. 14. 13). Később az egész törzset és a népet is így nevezték. (Móz. I. 41, 12, Móz. II. 2, 11.). Ma leginkább a zsidó nép nyelvét hívják így.

És vettem Ábrahámot. Mihez hasonlatos ez? — kérdezi a midrás. A király kedvelt emberéhez. Meglátta ez egyszer a királyt, hogy elhagyatva megy egy sötét sikátorban. Kivilágított eléje az ablakon át. A király benézett és így szólt: Ne csak itt világíts nekem, hanem járj mindig előtt-

עָשׂוּ. וְאַתָּן לְעֵשׂוֹ אֶת-הַר שְׁעִיר לְרֵשֶׁת
אוֹתוֹ. וַיַּעֲקֹב וּבָנָיו יָרְדוּ מִצְרָיִם:

בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל. בְּרוּךְ
הוא. שֶׁהִקְדִּישׁ בְּרוּךְ הוּא חֵשֶׁב אֱלֹהֵי-הַקַּיִץ.
לְעֲשׂוֹת כְּמָה שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ בְּבִי' אֵת
בֵּין הַבְּתָרִים. שֶׁנֶּאֱמַר ^{(בראשית} וַיֹּאמֶר ^{מ"ו ח"ג)} לְאַבְרָם

---

tem. — Isten is így szólt Ábrahámhoz: Te hivatalanul is szolgálatomba szegődtél, ne Mezopotámiában és annak vidékén világíts, hanem járj fényeddel előttem az én egész országomban. (Börésit Rábbá 30.).

Ézsau (Észáv) a régiek szerint azért kapta meg Széir hegységét, hogy ne legyen joga Kánaánhoz, Izráel örökségéhez. Ézsautól származik Edom népe. Ebben az országban van a Széir hegység. Az Ézsau és Edom szavak a zsidó közhasználatban az ősellenség kifejezései lettek.

Aldott legyen, aki megtartja ígétét. A Biblia egyik mélyértelmű és titokzatos történetéből való ez a rész. Isten szövetséget köt Ábrahám-mal. A földnek Isten királyságává kell válnia. Ez a feladat az emberre is vár. A nagy cél elérésére most létrejön minden idők legmegrázóbb szövetségkötése: Isten és az ember között. „Végy egy hároméves üszőt, egy hároméves kecskét és egy hároméves kost, egy gerlicét és egy galambfiókát. És ő vette mindezeket, középen kettévágta őket és mindegyik darabot a másik mellé tette. A madarakat azonban nem vágta ketté. S midőn a nap leszállóban volt, mély álom borult Ábrahámra és ime nagy sötétség rémülete szállt reá. És szólt Ábrahám-nak: tudd meg, hogy ide-

kasítottam ivadékát és adtam neki Izsákot és Izsáknak adtam Jákobot meg Ézsaut.* Ézsauinak pedig Széir hegyét adtam örökségbe; Jákob és gyermekei pedig lementek Egyiptomba“. (Józsua 24. 2.).

Áldott legyen, aki megtartja Izráelnek tett ígéretét.* Áldott Ő! Mert a Szent — áldassék Ő — előre tudta a szenvedés végét.* Aszerint cselekedett, amint Ábrahám atyánknak szólt a szövetségnél, melyet az áldozati darabok mellett kötöt-

---

gen lesz magzatod olyan országban, mely nem az övék... de azon a népen is, amelyet szolgálnak, törvényt ülök én... Mikor a nap leszállt és sötétség lett, ime kemencefüst és tűzláng vonult át a darabok közt. Ezen a napon szövetséget kötött az Örökkévaló Ábrahámmal, mondván: magzatodnak adom ezt az országot“ (Móz. I. 15, 9-21.). Ez az az ígéret, amely megmaradt Izráelnek. Az elvágott állatok az ős-keleti jelkép-beszédben azt jelentik, hogy így történjék azzal, aki a szövetséget megszegi. Érdekes, hogy a héberben a szövetséget „vágják“, a magyarban pedig „kötik“. Az ősmagyarok összekötöttek, szöttek valamit és azt mondták, így tartunk majd össze.

Előre tudta a szenvedés végét. Amint eljött a látomásban bejelentett Micrájim, el kell jönnie az ígért megváltásnak is. De az időpont titka Isten kezében van. A Szentírás betűiből, titkos jeleiből, számtalanszor akarták zsidók, nem-zsidók „kiszámítani a véget“. Nagy rabbijaink szerint azonban embernek tilos az idők végének kutatása. Álljon itt egy példa a régiek által kedvelt számmagyarzatokból. A héberben minden betűnek számértéke is van. A „vég“, héberül *kéc* szónak számértéke 190. Így értelmezték a fenti szöveget: leszámította Isten a *kéc* szó számértékét, a 190-et, a *gálut* megjövendölt 400 évéből. Így jött ki, hogy 400 év helyett a valóságos egyiptomi tartózkodás csak 210 évig tartott.

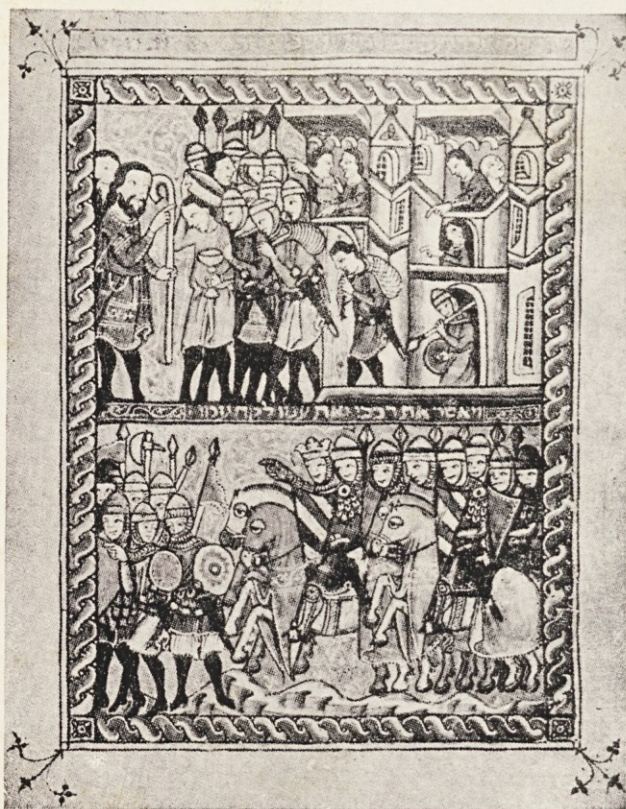
יָדַעַ תִּדַע כִּי גַר יִהְיֶה וְרַעַךְ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם
 וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם
 אֶת־הַנּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי וְאַחֲרָי כִּן
 יֵצְאוּ בְרַכָּשׁ גְּדוֹל:

A pászkát betakarjuk és kézbe vesszük a poharat.

וְהִיא שְׁעֵמֻדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ. שְׁלֹא אֶחָד
 בְּלִבָּד עָמַד עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵינוּ. אֶלָּא שְׁבִכְל-

Négyszáz évig. Rási és a hagyományos magyarázat szerint a négyszázéves megjövendölt száműzetés Izsák születésével kezdődik. Akkor ugyan még Kánaánban laktak, de az még másé volt és idegen országnak számított. A Tóranak egy másik helye (Mózes II. 12, 40.) az egyiptomi száműzetést 430 évben adja meg. Ez a hagyományos magyarázók szerint úgy jön ki, ha a gálutot már Ábrahámnak nagy látomásától számítjuk, amikor azt neki megjövendölték. A bibliai nemzedékeket összeszámítva ugyanis a tulajdonképeni egyiptomi száműzetés csak 210 évig tartott. (Rási, Ibn Ezra: Móz. I. 15, 13; II. 12, 40.)

Am azon a népen is törvényt ülök. Ha Isten rendelkezésére ment Izráel szolgaságba, miért bünteti Isten Egyiptomot, akaratának végrehajtóját? Mert többet kínozták Izráelt, mint amennyire Isten megbízta őket. Ugyanezt a gondolatot találjuk Zachárjá prófétánál is: „És nagy haraggal haragszom én a gondtalan népekre, mert én csak kevéssé haragudtam és ők segítségükkel még több bajt hoztak“ (1, 11.). Így beszél Jesája is Assziriáról, Isten vesszejéről: „Elvetemült nép ellen küldtem ki és meggyűlölt népem ellen rendeltem... de ő nem így gondolja, az ő szándéka

1. Izráel kivonulása Egyiptomból. Spanyol kézirat
Hággádá a XIV. századból. (A manchesteri Ryland
Library Crawford Hággádája).

2. A máccá díszes rajza a Magy. Tud. Akadémia Kaufmann-gyűjteményének olasz Hággádájában (XIV. század második fele).

3. Széder-asztal, részlet a trevisói Hággádát tartalmazó kéziratból Machzorból (1543). (Biblioteca Palatina, Parma).

tek. Amint megmondattott: „És szólt Ábrahám-
nak: tudd meg, hogy idegen lesz magzatod olyan
országban, amely nem az övé és szolgáltattják,
sanyargatják őket négyszáz évig.* Am azon a né-
pen is, amelyet szolgálnak, törvényt ülök én* és
azután nagy vagyonnal* vonulnak majd ki“.
(Móz. I. 15. 13.).

Ez az ígéret* megmaradt apáinknak és ne-

---

nem ezt tartja, hanem megsemmisítésen jár az
esze“ (10, 6—7.). — Izráel tudja, hogy hibázott,
bűnhődnie kell. De azt is érzi, hogy ennyit nem
érdemelt, hogy akik a büntetést végrehajtják,
nem jobbak nála.

Nagy vagyonnal. A talmudi legenda szerint
évszázadok mulva macedóniai Nagy Sándornak
kellett egyszer döntenie az egyiptomiak és az ott
lakó zsidók közötti peres ügyben. Fizessétek
vissza, — mondták az egyiptomiak — a sok
ezüstöt és aranyat, amit innen magatokkal vitte-
tek! — Volt ott egy egyszerű zsidó, ez így szólt:
— Majd én megfelelek nekik. Hatszázezer férfi
vonult ki országotokból, de évszázadokig voltak
szolgáitok. Fizetést viszont nem adtatok nekik.
Számoljunk, ki tartozik a másiknak. — Az egyip-
tomiak háromnapi gondolkodási időt kértek az
uralkodótól. De sohasem jelentkeztek többet.
(Szánhedrin 91, a.).

Ez az ígéret. Isten azt ígérte, hogy a száműze-
tésben sem hagyja el Izráelt. A gálut ténye, a
szenvedés, nem jelenti a szövetség felbontását.
Ellenkezőleg. Minél több szenvedés van a világ-
ban, annál inkább érzi Izráel, hogy Isten még
vár tőle valamit. A Tóra azt mondja, nem ember
Isten, hogy hazudjék és nem embernek fia, hogy
szavát visszavonja. (Móz. IV. 23, 19.). A Talmud-
ban pedig azt olvassuk, hogy ahová a száműzöt-
tek mentek, odament Izráellel együtt a Söchiná
is, Isten dicsősége (Mögillá 29. a.).

דָּוָר נְדוּר עֹמְדִים עָלֵינוּ לְבִלְוֹתֵינוּ. וְהַקְדוּשׁ
בְּרוּךְ הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם:

A poharat letesszük, feltakarjuk a pászkat.

צֵא וּלְמַד. מַה בִּיקָשׁ לָבֵן הָאֲרָמִי לַעֲשׂוֹת
לְיַעֲקֹב אָבִינוּ. שְׁפָרְעָה לֹא גָזַר אֱלֹה עַל-
הַזְּכָרִים וְלָבֵן בִּיקָשׁ לַעֲקוֹר אֶת-הַכֹּל. שְׁנֵאמַר
(דברים 27)
אֲרָמִי אֲבִד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיִם וַיִּגְרַשׁ
בְּמַתִּי מֵעַט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עָצוּם וְרָב:

Az arāmi. Ez Lábán volt, Jákob apósa. Mózes első könyvének 31. fejezete elmondja, hogy fegyveresen vette üldözőbe leányainak férjét és gonosz szándékában csak egy álm akadályozta meg.

M. Lehmann szerint azonban nem lehet elképzelni, hogy Lábán meg akarta volna ölni Jákobot és saját leányait, unokáit. Ennyire gonosz nem volt. Nem is erről van itt szó Lehmann szerint. Jákob gyermekei felnőttek, szerette volna azokat az ábrahámi hagyományokban nevelni. Most idegenben él. Érzi, hogy Kánaánba kell mennie, Mezopotámiában minden belefulladás a pogányság iszapjába. Lábán viszont ott akarta tartani Jákobot magánál. Ezzel azt kívánta vejtől, hogy az mondjon le Kánaán földjéhez fűződő szeretetéről, meg arról a különös álmról, hogy majd ők kezdik el építeni Isten országát. A szellemi örökségről való lemondás pedig, amit Lábán kívánt, nagyobb veszélyt jelentett, mint az egyiptomi népi elnyomás. Az utóbbi alól fel

künk is, mert nemcsak egy fáraó tört pusztulá-
sunkra, hanem minden egyes nemzedékben tör-
tek ránk, de a Szent — áldott Ő — megmentett
kezükből.

Jőjj és tanuld meg, mit akart tenni Jákob
atyánkkal Lábán, az arámi.* Fáraó ugyanis csak
júgyermekéről rendelkezett, Lábán azonban
mindenkit ki akart irtani, amint megmondattott:
„Az Arámi el akarta pusztítani ősapámat, ekkor
lement Egyiptomba, ott tartózkodott csekély
számmal és lett ott nagy néppé, hatalmassá és
számossá“. (Móz. V. 26. 5.).

---

lehet szabadulni, de ha egy törzs elveszíti hitét,
szellemét, az elvész.

Az „arámi“ szóval kapcsolatban tudnuk kell,
hogy azt a magyarázók két egészen ellentétes ér-
telemben fogták fel. Hágvádánk több régi zsidó
magyarázó, valamint a Targum Onkelosz nyo-
mán Lábánra vonatkoztatja. Az eredeti összefüg-
gésben azonban, a mai tudományos magyarázat,
az úgynevezett pösát szerint, ez az arámi szó
éppen ellenkezőleg: Jákobot jelenti. A régiek így
fordították a mondatot: „Az arámi (Lábán) el
akarta pusztítani ősatyámat (Jákobot).“ A tuda-
ományos értelmezés szerint: „veszendő, kóbor
arámi volt az én ősatyám“. Így természetesen
egészen más a mondat értelme. Fordításunkban
azonban a régi hagyományt követjük, mert így
értették a Hágvádá bölcsei is. Jegyezzük meg e
helyen, hogy a zsidóságban mindig szabad véle-
ménynyilvánítás uralkodott. Mindenki szabadon
értelmezte a Bibliát. Akárhány helyen ellent-
mondanak egymásnak például Rási és Ibn Ezra
együtt lenyomtatott magyarázatai, vagy Rámbám
és Ráved.

Irodalmunkra jellemző, amit a Talmud mond
az ilyen vitára: ezek és azok is az élő Istennek
szavai (Éruvin, 13 b.).

וַיֵּרֶד מִצְרַיִם. אָנוּם עַל פִּי הַדְּבוּר: וַיֵּרֶד
שָׁם. מִלֵּמַד שְׁלֹא יֵרֶד יַעֲקֹב אָבִינוּ לְהַשְׁתַּקֵּעַ
בְּמִצְרַיִם אֲלֵא לְגֹר שָׁם. שְׁנַאֲמַר ^{(בראשית}
^{מ' ז' ד')} וַיֹּאמְרוּ אֶל-פַּרְעֹה לְגֹר בְּאֶרֶץ בְּאֵנוּ כִּי-אֵין
מַרְעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לְעַבְדֶּיךָ כִּי כָבֵד הָרַעַב
בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְעַתָּה יֵשְׁבוּ-נָא עַבְדֶּיךָ בְּאֶרֶץ
גִּשְׁוֹן: בְּמַתִּי מְעַט. כִּמָּה שְׁנַאֲמַר ^{(דברים}
^{א' כ"ב)} בְּשִׁבְעִים נַפְשֵׁי יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרַיִם וְעַתָּה

Ekkor lement Egyiptomba. Az itt következő részt, mint általában az egész Haggádát, nem szabad a mai könyvolvasó szemével nézni. Könyvünk több évezrednek terméke. Mint a bánya falában, úgy lehet itt is felfedezni a különféle korból eredő rétegeket. Ezt itt például azzal az áhítattal kell olvasni, hogy egy kétezeréves emlék, a mienkétől sokban különböző irodalmi ízlésű kor terméke. Ne az aprólékos boncolgatást figyeljük benne, hanem azt a rendkívüli komolyságot, amivel a bibliai szavak súlyát méri. Komolyan vették a kimondott, a leírt szót. Azután olyan szent volt előttük a Biblia, hogy saját gondcslataikat is abba vetítették bele. Leopold Zunz, a XIX. század nagy zsidó tudósa bizonyította be, hogy ezek a naiv midrások voltak az ősei minden mai hitszónoklatnak. A midrásokon kezdve, a Halotti Beszéden át a mai templomi beszédekig, mindenben van bibliai idézet. A maga kérdéseinek feleletét valamennyi az Írásban keresi. — Ezt a részt, amely innen egészen rabbi Jöhudá

„Ekkor lement Egyiptomba“,* mert rávette őt az isteni szó.* — „Ott tartózkodott“, tehát nem azért ment le Jákob atyánk, hogy letelepedjék* Egyiptomban, hanem, hogy átmenetileg tartózkodják ott. Amint megmondattott: „És szóltak fáraóhoz: azért jöttünk, hogy az országban tartózkodjunk, mert nincs legelő szolgálid juhaid számára, mert súlyos az éhség Kánaán országában. Most hát hadd lakjanak szolgálid Gósen földjén“. (Móz. I. 47. 4.). — „Csekély számmal“, amint megmondattott: „Hetven lélekkel mentek le apáitok Egyiptomba és most oly számossá tett Téged

---

jelmondata végéig tart, már a 200 körül szerkesztett Misná is megemlíti, könyvünk legrégebbi részeihez tartozik. Ezt nevezték valamikor elsősorban Hágádának, vagyis elbeszélésnek. Nem más ez, mint a Tóra négy mondatának (Móz. V. 26, 5–8.) ősi, ágádikus magyarázata.

Lement, mert mélyebben fekszik. De egyébként is, aki Erec Jisráélból elmegy, az héberül „lemegy“, aki odautazik, az „felmegy“. Az *álíjá*, (felmenetel) szót a népies héber nyelvhasználat két fogalomra alkalmazza: a Tóra elé járulásra és az Erec Jisráélba utazásra.

Mert rávette őt az isteni szó. Így olvassuk a Tóra első könyvében: „És szólt Isten Izraelhez éjszakai látomásban, mondván, ne félj lemenni Egyiptomba, mert nagy néppé teszlek majd. Én is lemegyek veled Egyiptomba, de fel is hozlak“ (I. 46, 2–4.).

Nem azért ment le, hogy letelepedjék. Valami egészen különös lelkiállapot volt az, ami a gálutba került zsidókat jellemezte. Mintha megállt volna felettük az idő. Évtizedek, századok múltak és ők még mindig úgy érezték, mintha csak átmenetileg hagyták volna el Kánaánt. Ezt a lelkiületet fejezi ki a Talmud is, mikor azt mondja,

שָׁמַךְ יְיָ אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרוֹב:
 וַיְהִי שֵׁם לְגֹזֵי גְחָל. מְלִמֵּד שָׁהִיו יִשְׂרָאֵל
 מִצִּוּיָּנִים שָׁם: עָצוּם. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר ^{(שְׁבוֹת}
^{א' ו')} וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ
 בְּמָאֵד מְאֹד וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם: וְרַב. כְּמָה
 שֶׁנֶּאֱמַר ^{(יְחֻזְקָאֵל}
^{מ"ז ו')} רַבָּה כְּצֶמַח הַשָּׁדֶה נִתְתִּיךְ

hogy inkább lakják az ember Erec Jiszráélban olyan városban, ahol a többség nem zsidó, mint másutt, még ha ott a többség zsidó is. Rabbi Jóchánán nevében mondták: aki négy rőfnyit megy Erec Jiszráélban, az részese az eljövendő világnak (Kötubbót 110 b. és 111 a.).

Mint az ég csillagait. Hasonlatos ez a nép a porhoz és hasonlatos a csillagokhoz. Ha süllyednek, lesüllyednek egészen a porig, ha emelkednek, felemelkednek a csillagokig (Mögillá 16 a.).

És lett ott nagy néppé. A nép nem annyira a természetnek, mint inkább a történelemnek, a közösen átélt eseményeknek az alkotása. Izráel az egyiptomi vaskohóban született. — Sok Hággádában — helyesen — hiányzik a fenti idézetből a „nagy“ szó, mert itt azt akarja csak mondani, hogy Egyiptomban lett néppé, ott volt a népi öntudat születése, és nem azt, hogy nagygyá lett.

Megőrizték ősi jellégüket. A talmudi irodalom több okot sorol fel, amelynek „érdeme folytán Izráel megszabadult Egyiptomból.“ Nem változtatták meg nevüket, nyelvüket, népviseletüket. Nem szüntették be a körülmetélést, nem voltak kicsapongók és nem beszéltek egymásra rosszat. Szöveget kötöttek, hogy szeretetet gyakorolnak

az Örökkévaló Istened, mint az ég csillagait“.*
(Móz. V. 10. 22.). — „És lett ott nagy néppé“.*
Ez arra tanít, hogy megőrizték ősi jellegüket.* —
„Hatalmassá lettek“, amint megmondattott: „És
Izráel fiai szaporodtak és gyarapodtak, megsoka-
sodtak és megerősödtek igen nagyon és megtelt
velük az ország“.* (Móz. II. 1. 7.). — „És számossá
lettek“, amint megmondattott: „Sok ezerré tettelek,

---

egymással és megőrzik szívükben Ábrahám,
Izsák és Jákob szövetségét. (Tán. d. Eljáhu R.
23. és másutt.)

Az Izráel-törzsek Gósen vidékén laktak.
Külön, zárt településük volt. De a különválás
nemcsak külsőséges volt. Az egyiptomiak meg-
hajtották fejüket az állat-istenségek előtt, de az
emberek rabszolgaságban voltak. Az emberi élet-
nek nem volt értéke. II. Necho fáraó esator-
naépítésénél 120.000 munkás halt meg. Örök el-
lentétben Egyiptommal, Izráel egész története
egyetlen hatalmas tiltakozás a bálványimádás és
az embertelenség ellen. (Hertz, Szentírás II. 62.).
Izráel jogát az élethez nem az adja meg, ha arra
törekszik, hogy vallásában, életformáiban vagy
kultúrájában másokhoz hasonlítson, hanem, ha
létezésével új emberi értékeket, új színt és ismer-
etlen szépséget tud adni a világnak.

És megtelt velük az ország. Nem voltak ők
valójában olyan sokan, csak — mint a midrás
magyarázza — mindenütt ott voltak. Ahová csak
az egyiptomiak mentek, mindenütt zsidók, „szín-
házak, sportterek, tele voltak velük“. (Tánchumá,
S. Buber). Nem lehet ugyanis megmondani, hogy
mennyi zsidó sok már egy országban. Viszonyla-
gos ez. Függsz a gazdasági, a politikai helyzettől,
a tömegek hangulatától, a fáraótól. Egyiptom-
ban akkor új dinasztia került uralomra és min-
denkit üldözött, aki az előzővel kapcsolatban állt.
A Józsefeket természetesen elfelejtették.

וּתְרַבִּי וּתְגַדְלִי וּתְבוֹאֵי בְּעַדֵי עַדְיִים שְׂדֵים
נִכְנֹנוּ וּשְׁעָרָךְ צִמַח וְאֶת עֵרֶם וְעַרְיָה:

וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ תַּמְצָרִים. וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ
עֲבֹדָה קָשָׁה: (דברים כ"ו ו')

וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמְצָרִים. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר ^(שמות א')

הָבֵת נֹתַח כְּמָה לֹא פֶן-יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי-תִקְרָאנָה
מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם-הוּא עַל-שׂוֹנְאֵינוּ וְנִלְתַם-
בָּנוּ וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ: וַיַּעֲנוּנוּ. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר
וַיִּשְׂמוּ עָלָיו שְׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוּ

Mint a mező növényzetét. A magvető szét-
szórja a kezében lévő szemeket. Szomorúan
mondják a magvak: mivel érdemeltük meg,
hogy a sárba vessenek bennünket, miért megy vé-
gig nyakunkon a vasborona, a henger, a hótá-
karó, az eső? Azért, hogy végül elpusztuljunk?
De a gazda tudja: a vetőmagon mindennek végig
kell mennie, végül megsemmisül, hogy új ter-
més lehessen belőle. Mikor Izráel a sárba, vas-
borona alá került, az volt a döntő kérdése, félre-
dobottnak érzi-e magát, vagy vetőmagnak a
Gazda kezében.

És rosszul bántak velünk. Abárbánél itt a hé-
ber szöveget másképpen értelmezi: rossznak hi-
reszteltek bennünket, megrágalmaztak kémke-
déssel, hazaárulással. Álsech viszont így fogja
fel: rosszá tettek bennünket. Vagyis, hogy az
üldözés páriasorba alacsonyította a népet és ki-
veszett belőle az irgalom érzése. Nem egy bűn-
nek, amit Izraelnek szemére vetettek, maguk az
üldözők voltak az okai.

mint a mező növényzetét,* gyarapodtál, naggyá lettél és díszes pompához jutottál, termeted kifejlődött, megnőtt a hajad, de meztelen és ruhátlan voltál“. (Ezekiél 16. 7.).

És rosszul bántak velünk az egyiptomiak és sanyargattak bennünket és nehéz szolgálatra fogtak bennünket. (Móz. V. 26. 6.).

„És rosszul bántak velünk* az egyiptomiak“ amint megmondattott: „Rajta, bánjunk furfangosan velük,* nehogy elszaporodjanak, mert ha háború lenne, ők is ellenségeinkhez csatlakoznának,* harcolnának ellenünk és eltávoznának az országból“. (Móz. II. 1. 10.). — *„És sanyargattak bennünket“, amint megmondattott: „Helyeztek fő-*

Bánjunk furfangosan velük. Azt nem lehetett egyszerűen elhatározni, mondja Náchmáni, hogy a hébereket meg kell ölni. Nagy felháborodást keltett volna a szomszédos országokban, sőt magában a népben is. Nem is volt komoly vád ellenük. Először ki kellett találni valamit furfangosan, hogy mit terjesszenek róluk.

Ellenségeinkhez csatlakoznának, vádolták a zsidókat az egyiptomiak. A valóságban azonban sehol semmi bizonyíték, hogy akár egyetlen hazaáruló lett is volna közöttük. Ha szenvedtek is tőlük, tudták, mivel tartoznak a vendéglátó népnek. Érdeemes itt megjegyezni, hogyan beszéltek Egyiptomról még a későbbi nemzedékek is: „Ne gyülöld az egyiptomit, vendég voltál az országában“ (Móz. V. 23. 8.). Kitűnően illik Egyiptomra a talmudi mondás: „Ha a kútból vizet ittál, ne dobj bele követ“ (B. Kámmá 92 b.). Két év-
zreddel a kivonulás után Jöhúda Hálévi, a legnagyobb spanyol-zsidó költő, meglátogatta Egyiptomot. Egyik versében ezt írta: „Nézd e városokat, figyeld a falvakat, ahol egyszer Izráel lakóhelye volt. Add meg Egyiptomnak a tiszteletet, lépted legyen halk, ne járj dölýfösen“.

בְּסִבְלָתָם וַיִּבְנוּ עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפָרְעָה אֶת-
 פֶּתֶם וְאֶת-רַעַמְסֵס: וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָדָה
 קָשָׁה. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם) וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם
 אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָךְ:

וַנִּצְעַק אֶל יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְיָ
 אֶת-קִלְנוֹ וַיִּרְא אֶת-עַנְיֵנוּ וְאֶת-עַמְלָנוּ וְאֶת-
 לַחֲצֵנוּ: (דברים כ"ו ז')

וַנִּצְעַק אֶל יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר
 (שמות ב' כ"ג) וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הֵהֵם וַיָּמָת

Pitóm. Egyiptomi nyelven Pi-Tum, Tum isten lakóhelye. Pitómot 1883-ban Naville ismerte fel a Vadi-Tumilatban, kb. 60 mérfölddel Kairótól északkeletre. Talált számos vastagfalú négyszögletes kamrát, amely nem volt egymással összekötve, hanem csak felülről lehetett megtölteni őket, úgy, ahogy magtárakat szokás. A. H. Gardiner szerint Pitóm 8 mérfölddel nyugatabbra volt, a mai Tell-er-Retabeh-nél.

Rámszész. Az a hely, ahol később a római Pelusium volt, a Nilus-delta régi keleti ágának torkolatánál, a Földközi-tenger mentén (Gardiner). A hikszosz-királyok fővárosa volt. Ebben az időben nagyot fejlődött és új nevet kapott. Nemrég megtalálták II. Rámszésznek egy feliratát Beisanban, Palesztinában, amelyben dicsekszik, hogy a nevééről elnevezett várost sémita rabszolgák munkájával építette fel (Naville, lásd Hertz, Szentírás II. 8.).

Kemény szigorúsággal. Még munkaerejüket sem kímélték, „Az asszonyokkal férfiak munká-

lájuk robot-tisztartókat, hogy sanyargassák őket terhes munkájukkal és ők építettek tárház-városokat a fáraónak, Pitómot* és Rámszész*.* (Móz. II. 1. 11.). — „És nehéz szolgálatot helyeztek ránk“, amint megmondattott: „És rabszolgamunkára fogták az egyiptomiak Izráel fiait, kemény szigorúsággal“.* (Móz. II. 1. 13.).

Akkor kiáltottunk az Örökkévalóhoz, atyáink Istenéhez és az Örökkévaló meghallotta szavunkat, meglátta sanyarúságunkat, nyomorúságunkat és kínzásunkat. (Móz. V. 26. 7.).

„Akkor kiáltottunk az Örökkévalóhoz, atyáink Istenéhez“, amint megmondattott: „És történt hosszú idő elteltével, hogy meghalt Egyiptom királya,* és Izráel fiai felsóhajtottak rabszol-

---

ját végeztették. Férfiakkal a nőket. A férfiaknak megparancsolták, dagasszatok, süssetek, a nőknek: hozzatok egy hordó vizet, hasítsatok fát“ (Tánchumá S. Buber, Vájjécé). Nem hiába szenvedtek, meg is tanulták, hogy harcoljanak a szolgaság ellen. Ilyen parancsokat olvasunk később a Tórában: „Ha idegen lakik országotokban, ne nyomjátok el; szeresd, mint tenmagadat. Mert idegenek voltatok Egyiptom országában“ (Móz. III. 9, 31.). „Mert az én szolgálaim ők, akiket kihoztam Egyiptom országából, ne adassanak el szolgák módjára“ (Mózes III. 25, 42.).

Meghalt Egyiptom királya. Ez valószínűleg II. Rámszész volt, a XIII. században a polgári időszámítás előtt. Az általános felfogás szerint ő az elnyomás nagy fáraója. Nevéhez sok nagy építkezés emléke fűződik. Az ő idejéből maradt fenn a következő felirat: „Katonák és héberek (egyiptomi nyelven *ápuru*), akik Rámszész-meri-Ámon nagy templom-erődítéséhez köveket szállítanak, megkapták élelmüket“ (Dubnow I. 460.). A zsidók által épített egyik várost is Rámszésznek hívták.

מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֹּאנְחוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִן-הָעֲבֹדָה
וַיִּזְעֻקוּ וַתַּעַל שׁוֹעַתָם אֶל-הָאֱלֹהִים מִן-
הָעֲבֹדָה: וַיִּשְׁמַע יי אֶת-קִלְנוֹ. כָּמָה שָׁנְאַמֶּר
(ס) וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים
אֶת-בְּרִיתוֹ אֶת-אֲבֹרָהֶם אֶת-יִצְחָק וְאֶת-
יַעֲקֹב: וַיֵּרָא אֶת-עַנְיֵנוּ. זוּ פְרִישׁוֹת דְּרָךְ אֲרָץ.
כָּמָה שָׁנְאַמֶּר (ס) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים: וְאֶת-עַמְלָנוּ. אֵלֹו

Mönáchém Ussischkin meglátogatta a kairói múzeumot, ott őrzik II. Rámszész múmiáját. Így mondja el Ussischkin, mire gondolt, mikor szemben állt a fáraóval: Nagy Rámszész, Kelet réme, Ázsia hatalmas uralkodója! Hol a te nagyságod és büszkeséged! Harcba mentél kiesiny népem ellen, mikor követte a sivatagba Mózes, a névtelen és ismeretlen pásztort. És mivel állott szembe veled, a te lovasaiddal, felfegyverzett ezredeiddel, ez a pásztor? Egy könyvtekeressel mindössze, nagy fáraó! És most, Rámszész, hol van a te néped és hol az enyém? A te néped visszahullott a porba. Az én népem él, fölötte minden átsuhant. Évek ezrei nem tudták legyőzni. A te nyelved kópírásba zárva, tudósok titka. Az én nyelvem — most hallhatod — megszólal az utcákon, gyermekek, fiatalok ajkán. A te nagy istened, Ozirisz, lezuhant kőalapjáról. Az én Istenem él.

És az Örökkévaló meghallotta szavunkat. Isten és Izrael a szenvedésben mindig összetalálkoznak.

gáságukból, feljajdultak és fohászzkodásuk fel- szállt az Istenhez a rabszolgaságból“. Móz. II. 2. 23.). — „És az Örökkévaló meghallotta szavunkat“,* amint megmondattott: „És Isten meghal- lotta jajkiáltásukat és megemlékezett Isten az Ábrahámval, Izsákkal és Jákobbal kötött szövetségéről“. (Móz. II. 2. 24.). — „Meglátta sanyarú- ságunkat“,* hogy le kellett mondaniuk a rendes házaseletről, amint megmondattott: „És látta Isten Izráel gyermekeit és tudomást vett róluk

---

Idegenbe került egyszer egy ember, nem is- mert senkit a városban. Nagyon boldogtalan volt. Találkozott egy másik idegennel. Annak sem volt ott egyetlen barátja sem. Bár mindket- ten más országból valók voltak, az árvaság ösz- szehozta őket. A két idegen barátságot kötött, megszerették egymást. Így járt Isten is, elha- gyatva a világ útjain és senki sem szólította meg Őt. De talált egy árva népet, Izráelt, és a két egyedüljáró megszerette egymást. Így lett Egyip- tom idején a két örök idegenből örök útitárs (R. Báruch, a Báálssem unokája).

Meglátta sanyarúságunkat. Milyen más volt Ábrahám! Az ősatyának mindene volt, de, mert nem volt gyermeke, úgy érezte, mintha senki, mintha halott volna. Istentől is csak utódot kí- vánt. Egyiptomban viszont, a nemzeti süllyedés mélypontján, a népi öngyilkosság szélén álltak. Nem kell új élet, mondták. Ne szülessék zsidó gyermek. Ezt „látta meg“ Isten. Hogy megérke- zett a nép megmentésének utolsó pillanata. A midrás szerint Mirjám így szólt Ámrámhoz: „Még a fáraó rendeleténél is nagyobb csapás az, hogy nincsen gyermek a zsidó házakban“ (Sömót Ráb- bá 1, 17).

Csodálatos, valahányszor Izráel népe halálra ítélte önmagát, valaki mindig megfogta a kezét és visszahozta az életbe.

הַבָּנִים. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א' כ"ב) כָּל-הַבֵּן
הֵילֹד הַיְאֹרָה תִשְׁלִיכֶהוּ וְכָל-הַבֵּת תַּחֲיוֹן:
וְאֶת-לֶחֶצְנֹו. זֶה הַדְּחָק. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם ג' ט)
וְגַם-רָאִיתִי אֶת-הַלַּחֵץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֶחֶצִים
אֲתָם:

וַיֹּצֵאנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד תְּזֻקָה וּבְזֹרַע
נְטוּיָה וּבִמְרָא גָדֹל וּבְאֲתוֹת וּבְמִפְתִּים: ^(דברים כ"ו)
וַיֹּצֵאנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם. לֹא עַל יְדֵי מְלֶאךָ.
וְלֹא עַל יְדֵי שַׁרְף. וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ. אֲלֵא
הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכֹבוֹדוֹ וּבְעֲצָמוֹ. שֶׁנֶּאֱמַר

Nyomorúságunkat is meglátta Isten. Ezt a gyermekek Nilusba-vetésére érti a hagyomány. — Az egyiptomiaknak tulajdonképen abba kellett volna hagyniok az elnyomást, amikor azt látták, hogy a góseni házakban nincsenek gyermekek és az Izráel-törzsek száma rohamosan fogy. Ekkor azonban az üldözés már magáért az üldözésért folyt (Jábéc).

Minden születendő fiút. A gonoszok, mondja egy midrás, szeretik tökéletesíteni módszerüket. Káin megölte testvérét, Ábelt. Jött Ézsau és így szólt: milyen balga is volt Káin, hogy a szülőket életben hagyta és újra lehetett gyermekük. Én Jákobot csak akkor ölöm meg, ha a szülők nem élnek már. Fáraó így szólt: milyen balga volt Ézsau, hogy olyan sokáig akart várni, hiszen addig Jákobnak gyermekei születhetnek, én nem hagyom őket megnőni, kiskorukban vettelem fiaikat a Nílusba. Jött Hámán és így gon-

Isten". (Móz. II. 2. 25.). — „Nyomorúságunkat“,* ez a gyermekek megölését jelenti. Amint megmondattott: „Minden születendő fiút* a folyamba dobjatok és minden leányt hagyjatok életben“. (Móz. II. 1. 22.) — „Kínzásunkat“, ez az üldözést jelenti. Amint megmondattott: „És láttam a kínzást, amellyel az egyiptomiak kínozzák őket“. (Móz. II. 3. 9.).

És kivezetett az Örökkévaló Egyiptomból erős kézzel és kinyújtott karral, nagy félelmetességgel, jelekkel és csodákkal. (Móz. V. 26. 8.).

„És kivezetett az Örökkévaló Egyiptomból“: ime nem angyal,* nem szeráf és nem küldött által, hanem a Szent, áldott legyen Ő, a Maga fenségében vezetett ki. Amint megmondattott: „És Én

---

dolkodott: fáraó nem ért el semmit, mert nem végzett egyszerre az egész néppel, én mind kiirtatom egyetlen napon. De ő is rosszul számított, fejezi be a midrás, mert kihagyta Istent a számításból. Elfelejtette, hogy amíg Istenük, hitük van, eredménytelen minden (Midrás hágádól).

Angyal. Ez a magyar szó a görög *angelos*-ból származik. Küldöttet jelent. A Biblia görög fordítása révén került az európai nyelvekbe. A héber *málách* jelentése ugyanez. Eredetileg a szó nem valami különleges lényt jelentett. A király követét is *málách*nak nevezték.

Nem angyal által, hanem Ő, a maga fenségében. Isten tetszése szerint választja meg a segítség eszközeit. Mindent felhasználhat küldetésének elvégzésére. A világ dolgait, az embert, téged, engem, anélkül, hogy a *sáliách*, a küldött, ezt a munkát kívülről jövő megbízásnak érezné. Isten körülnéz és választ. Ha te nem vagy alkalmas rá, keres egy másikat. Mert, ha látszólag nem is csodás módon, de Isten áll életünk mögött. A természetben lévő tárgyakat is felhasználja küldetésének elvégzésére és nem mindig

(שמות א' ב' י"ב) וְעַבְרַתִּי בְּאֶרֶץ-מִצְרַיִם בְּלִילָה
הָזֶה וְהִכִּיתִי כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם
וְעַד-בְּהֵמָה וּבְכָל-אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה
שְׁפָטִים אֲנִי יְיָ:

וְעַבְרַתִּי בְּאֶרֶץ-מִצְרַיִם. אֲנִי וְלֹא מְלֹאךְ.
וְהִכִּיתִי כָּל-בְּכוֹר. אֲנִי וְלֹא שָׂרְף. וּבְכָל-
אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים. אֲנִי וְלֹא
הַשְּׁלִיחַ. אֲנִי יְיָ. אֲנִי הוּא וְלֹא אֲחֵר:

בְּיַד תְּזַקֶּה. זוֹ הַדְּבָר. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות
ט"ו)
הִנֵּה יַד-יְיָ הוֹיָה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בַּעֲדָהּ בַּסּוּסִים
בַּחֲמֹרִים בַּגְּמָלִים בַּבָּקָר וּבַעֲזָן דְּבַר כָּבֵד
מָאֵד: וּבְזֹרַע נְטוּיָה. זוֹ הַחֲרָב. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר
(דה"א כ"א ט"ו) וַחֲרָבוֹ שְׁלוּפָה בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל-

történnek olyan események, amelyek szemmel láthatóan megbontják az ember által megszövegezett természeti rendet. A zsoltáros így szól: „A szeleket teszi küldötteivé, szolgálója a lobogó tűz“ (104, 4). „Az Ő számára nincs akadály, segíthet sokkal, vagy kevéssel“ (Sámuel I. 14, 6). Az egyiptomi szabaduláskor úgy tűnt, mintha meghasadt volna a természet rendje és a világban minden a felszabaduló rabszolgákat segítené, mintha Isten királyi dicsőségének szegélye surolta volna a szabaddá vált népet. Érezték, jobban, mint bármikor: Isten beleszólt a történelembe. Az Istennel való találkozásnak ezt az

4. Nürnbergi kéziratos Hággádá a XV. századból. A miniatura fent balra széder-asztalt, jobbra szédert adó házigazdát mutat, közepén vadászjelenet látható. (Germanisches Museum).

5. A darmstadti kézirat Haggadá miniatúrákkal gazdagon díszített lapja (XV. század eleje)

bejárom Egyiptom országát ez éjszaka és megölök minden elsőszülöttet Egyiptom országában, embert és állatot, és Egyiptom minden bálványán ítéletet teszek. Én, az Örökkévaló. (Móz. II. 12. 12.).

„És Én bejárom Egyiptom országát ez éjszaka“: Én és nem angyal. — „És megölök minden elsőszülöttet Egyiptom országában“: Én és nem szeráf. — „Egyiptom minden bálványán ítéletet teszek“: Én és nem küldött. — „Én, az Örökkévaló“: Én, és nem más.

„Erős kézzel“*: ez a vész, amint megmondattott: „Ime az Örökkévaló keze nehezedik a te jószágodra, a lovakra, a szamarakra, a tevékre, a szarvasmarhákra és a juhokra, nagyon súlyos vészben“. (Móz. II. 9. 3.) — „És kinyújtott karral“: ez a kard, amint megmondattott: „Kezében a kihuzott kard, kinyújtva Jeruzsálem fölé“. (Kron. I. 21. 16.). — „Nagy félelmetességgel“: ez az isteni dicsőség megnyilatkozása, amint meg-

erejét úgy fejezi ki a Hágvádá, hogy nem követet küldött, maga jött a király. — A szöveget természetesen épp úgy nem lehet szóról-szóra érteni, mint a Bibliának hasonló képeit.

Erős kézzel. Itt ismét a midrás egyik Biblia-magyarító módszerével találkozunk. Az ősi magyarító veszi a következő mondatot: „S kivezett az Örökkévaló, erős kézzel és kinyújtott karral, nagy félelmetességgel, jelekkel és csodákkal“ (Mózes V. 26, 8.). A mondat kifejezéseit jobban meg akarja magyarázni, keres más bibliai mondatokat, ahol ugyanezek a szavak más összefüggésben találhatók. A mi magyarázandó mondatunk és az idézett hely között néha alig van más összefüggés, mint egy szó azonossága. Ezen a módon megállapítja, hogy a mondatnak ez az értelme: nemesak az egyiptomi tartózkodásnak, de a kivonulásnak is sok csodálatos kísérő jelensége volt: dögvész, kard, isteni kinyilatkoztatás, Mózes csodapálcája, vér, tűz és füstoszlop.

יְרוּשָׁלַם: וּבְמָרָא גָדֵל. זו גְּלוּי שְׂכִינָה. כְּמָה
 שֶׁנֶּאֱמָר ^(דברים) או הִנֵּסָה אֱלֹהִים לְבוֹא לְקַחַת
 לוֹ גּוֹי מִקְרֵב גּוֹי בְּמִסַּת בְּאֵתַת וּבְמוֹפְתִים
 וּבְמִלְחָמָה וּבִיד תְּזַקֶּה וּבְזֹרַע גְּמוּיָה
 וּבְמוֹרָאִים גְּדוּלִים כָּלֵל אֲשֶׁר-עָשָׂה לָכֶם יְיָ
 אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ: וּבְאֵתוֹת. זֶה
 הַמּוֹטָה. כְּמָה שֶׁנֶּאֱמָר ^(שמות ד י"ז) וְאֵת-הַמּוֹטָה
 הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה-בּוֹ אֶת-
 הָאֵתוֹת: וּבְמִפְתִּים. זֶה הַדָּם. כְּמָה
 שֶׁנֶּאֱמָר ^(יואל ג' ג') וְנָתַתִּי מוֹפְתִים בַּשָּׁמַיִם
 וּבָאָרֶץ. דָּם. וְאֵשׁ. וְתִימְרוֹת עֲשׂוּ: דְּבַר
 אַחֵר. בְּיַד תְּזַקֶּה שְׂתִים. וּבְזֹרַע גְּמוּיָה
 שְׂתִים. וּבְמָרָא גָדֵל שְׂתִים. וּבְאֵתוֹת שְׂתִים.
 וּבְמִפְתִּים שְׂתִים: אֵלּוּ עָשָׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא
 הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל-הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם.
 וְאֵלּוּ הֵן.

Más magyarázat az Irás szavaira. Ez ugyan-
 azt a mondatot értelmezi, mint az előző bölcse a
 midrásnak: „erős kézzel, kinyújtott karral, nagy
 félelmetességgel, jelekkel és csodákkal“. E má-
 sodik magyarázó szerint ez nem a kivonulásra,
 hanem a tízcsapásra vonatkozik. Ennek a mód-

mondatot: „Avagy megpróbálta-e Isten, hogy menjen és kivegyen magának egy népet a népek közül, megpróbáltatások, jelek és csodák által, háború, erős kéz, kinyújtott kar és félelmetesség által, ahogy az Örökkévaló a ti Istenetek veletek tette Egyiptomban, szemetek láttára?“ (Móz.V.4.34.) „És jelekkel“, ez a bot, amint megmondatot: „Ezt a botot pedig vedd kezébe, amellyel művelni fogod a jeleket“. (Móz.II.4.17.) „És csodákkal“: ez a vér, amint megmondatot: „És adok csodákat az égre és a földre, vért, tüzet és füstoszlopokat“. (Jóél 3. 3.). Más magyarázat az Irás szavaira.* „Erős kézzel“: ez kettőt jelent, „kinyújtott karral“: kettőt jelent, „nagy félelmetességgel“: kettőt jelent, „jelekkel“ is kettőt jelent és „csodákkal“: ez is kettőt jelent. Ez a tíz csapás, amelyet a Szent, áldassék Ő, az egyiptomiakra országukban hozott. Ezek a következők:

szere a következő: feltűnő a Tórában az ilyen kettős kifejezés, mint: erős kéz, kinyújtott kar. Valamint felesleges a többesszám is: jelekkel, csodákkal. Miután pedig a Bibliában nincs egyetlen felesleges betű sem, ezek valamire céloznak. Az öt kifejezés mindegyike két-két csapásra utal.

A bor kiöntése. Örizzük meg régi népszokásainkat, erkölcsi tanítás, összetartó erő van bennük. A csapások felsorolásánál és rabbi Jöhudá rövidítéseinél minden szónál egy ujjunkkal kicsöppentünk a borból, vagy — és így helyesebb — ujjbemártás nélkül, a pohár alá készített tányérba öntünk ki egy keveset. E szokásnak több magyarázata is van. Az egyik szerint kézmozdulatunkkal azt akarjuk jelezni, hogy távol legyenek tőlünk ezek a szenvedések. Mi azonban, akik megtartjuk a régieknek ezt a hagyományát is, a zsidó erkölcsre és a néplélekre jellemző értelmezésre gondolunk: nem üríthetsz tele poharat mások szenvedésére. Az ókori Izráel egészséges

Itt és a rövidítéseknel minden szónál egy keveset kiöntünk, vagy kicsöppentünk a borból.*

שָׁחִין	דָּם
בָּרַד	צְפֻרְדֵּי
אַרְבָּה	כְּנִים
חֶשֶׁד	עָרוֹב
מַכַּת בְּכוֹרוֹת:	דָּבָר

életérzésű nép volt. A harc idején kardot fogott és nem siránkozott. A győzelem mámorában azonban a bosszú helyett felülkerekedett benne az emberiesség és lovagiasság. Az öröme valami keserűség vegyült: miért is nem lehetett elérni a szabadságot kevesebb szenvedéssel! Így olvassuk Salamon Példabeszédeiben is. „Ha elbukik ellenséged, ne örülj, és ha elbotlik, ne ujjongjon szíved“ (24, 17.). Egyiptom pusztulásának órájában énekelni akartak az angyalok Isten előtt. Így szólt hozzájuk: „Kezem művei a tengerbe vesznek és ti énekelni akartok?“ (Möggillá 10 b.). Peszách utolsó hat napján mi is csak fél Hállélt mondunk ennek az emlékére.

A *tízcsapás* drámaisága nélkül hiányos volna a kivonulás nagy eposza. Itt áll előttünk a zsarnok, az örök fáraók mintaképe. Szolgasorba dönt százezreket, neki dolgozik mindenki a Nilusmenti sárkunyhókban; Istenként tisztelik, de ugyanakkor fogesikorgatva átkozzák. És, mert a fáraók minden időben imádatot kívántak s így Isten trónusa ellen törtek, meg kellett rajzolni az elkerülhetetlen véget is. A *tízcsapás* azt jelenti, hogy Isten seregei hatalmasabbak minden földi seregnél. Az Ő kezében van a víz, a tűz, a szél és a hegyek birodalma. — De a *tízcsapás* egyben az egyiptomi bálványimádás megsemmi-

* *Vér, béka, férgek, gyülevész vad, dögvész, fekély, jégeső, sáska, sötétség, elsőszülöttek büntetése.*

---

sítését is jelenti. Istenként tisztelték ugyanis a Nílust, a békát, a barmot, a kecskét, a szkarabeus-bogarat, a Napot. Most elérték a csapások ezeket is, imádóikkal együtt. Miért volt az első csapás a vérré vált víz? — kérdezik bölcseink. Mert fáraó és az egyiptomiak istenként tisztelték a Nílust. Menj, mondta az Örökkévaló, büntesd meg istenüket; így szól a közmondás is: megverték a bálványt, remegnek a papok. Egy nép akkor pusztul el, ha nincs már mellette Istene (Tánchumá Váérá).

A tízcsapásban az első kilenc nem lépi át a természeti jelenségek határát. Feltűnő voltuk csak az események szokatlan sűrűsödésében nyilvánul meg. Mint már fentebb is szóltunk róla, Isten közbelépésének nem kell mindig megmagyarázhatatlan „csodának“ lennie. Elég csodálatos, hogy éppen itt, éppen ekkor és ily mértékben történik valami Izráel javára. — Egyszer egy tanítvány kétségbeesett helyzetében így kiáltott fel: itt már csak a csoda segíthet! Megdorgálta a cáddik: ilyen gyöngye a hited? Azt már el sem tudod képzelni, hogy Isten természetes úton segítsen rajtad? Megmenthet Ő téged anélkül, hogy megbolygatná kedvedért a dolgok természetes rendjét.

Egyeseket talán érdekelni fog, hogyan kísérlik meg a magyarázók belehelyezni a csapásokat az egyiptomi környezetbe. Röviden elmondjuk alább, hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a Biblia vallási és erkölcsi jelentésének félreértése volna, ha a teljes megértéshez elegendőnek tartanánk az ilyen fejezetek racionális magyarázatát:

Magával ragadó erővel száguld az isteni hadjárat Egyiptom ellen. 1. Első a vér. Az áradó Nílus vérszínű lesz, a magával sodort vörös ho-

רַבִּי יְהוּדָה הָיָה נוֹתֵן בָּהֶם סִמְנִים.
 דִּנְיָ עַד עַד שׁ בְּאַח״ב:

moktól. Az arabok ezt a jelenséget vörös víznek nevezik. 2. Az áradással a béka is együttjár. Mikor az árterületről leszalad a víz, ottmarad a rengeteg béka. Máskor is szokott ez így lenni, de most kibírhatatlan volt. 3. A keleti tisztatlansággal még ma is együttjár a féreg. A sok élősködő egyaránt kellemetlen embernek és állatnak. Egyesek a *kinnim* szót szúnyogra vonatkoztatják. Ezek az apró állatok a vízpartot kedvelik. A sok öntözőcsatorna, a ciszternák, az áradásból visszamaradt tavacsok, ontják őket. 4. A következő csapás héber elnevezése: *áróv*. Ez önmagában csak gyülevészt jelent. Általában, különösen a régi zsidó magyarázók (Rási, Ibn Ezra, Dávid Kimchi stb.) hatása alatt, kártékony ragadozókat értenek rajta. Az újabbak azonban az *áróv* szót gyülevész rovaroknak fordítják: légy, szkarabeus-bogár, szúnyog vagy egyéb. Így értette a Biblia görög fordítása, a Septuaginta is. A sok rovar annyira jellemző Egyiptomra, hogy Jesája egyik beszédében Egyiptom csak így szerepel: „a légy”. 5. A dögvész csapása megsemmisítheti egy ország gazdasági, katonai hatalmát. A Biblia ki is emeli a lovak, szamarak és tevék pusztulását. 6. A fekély hólyagosodással járt együtt. Egyiptomban és annak vidékén sokszor kellett nagy járványoknak lenniök, a Biblia és a későbbi orvostudomány több jelegzetes egyiptomi betegséget ismer. 7. A jégeső ritka jelenség azon a vidéken, annál pusztítóbb a hatása. Egyetlen zivatar tönkre tudja tenni az egész vidék termését. Így mondja a Biblia is: „És a len és az árpa letört a jégveréstől, mert az árpa kalászbán, a len pedig bimbózásban állott” (Mózes II. 9, 31.). 8. A sáskák legszemléltetőbb leírását Jóél könyvében olvassuk (2. fejezet):

Rabbi Jöhudá* emlékeztető jelbe foglalta a csapások első betűit: Döcäch, ádás, böächáv.

„Minthá lovak, mének vágatnának, szekerek zö-reje hallatszik; a hegyek csúcsain ugrálnak, mint zizegése a tűz lángjának, mely tarlót emészt, mint hatalmas nép, harcra sorakozva. Miatta népek remegnek és minden arc aggódva elborul“. 9. Ha a sötétség természetes magyarázatát keressük, két dologra gondolhatunk. Lehet, hogy különölegesen erős chámszin (homokvihar) sötétítette el az eget. Erec Jiszráélban ilyenkor néha napokig megbénul minden, az emberek alig mozdulnak ki lakásukból. Érdekessége miatt említsük meg, hogy Mahler Ede teljes napfogyatkozásra gondol. Nagy kronológiai művében kiszámítja, hogy a polgári időszámítást megelőző 1335. év március 13. án volt az a teljes napfogyatkozás, amely számításba jöhet. Ezzel az adattal szerinte az is összefügg, hogy Gósenban, a zsidók lakóhelyén, ugyanakkor csak részleges napfogyatkozás volt. Ez megfelel a bibliai elbeszélésnek, hogy Izráel lakóhelyén világos volt. Ebből kiindulva odajut el Mahler, hogy a kivonulás a polgári időszámítás előtt 1335-ben, március 27-én, esütörtöki napon volt.

Rabbi Jöhudá a csapások kezdőbetűiből emlékeztető szót csinált. Az ilyen „nótárikon“ gyakori a héber irodalomban, de használatos más tudományágban is. Lehet, hogy rabbi Jöhudá azért tartotta fontosnak a jól használható emlékeztetőszót, mert a tízesapást talán azok is felsorolták, akik a zsengéket mutatták be a Szentélyben és vallomásukban megemlékeztek az egyiptomi jelekről. (Mönáchot, Pizské Tószáfót 232). Fontos a sorrend ismerete, mondják a régiek, mert maga Dávid király is elvétette azt a 105. zsoltárban. A midrás szerint ezek a betűk Mózes pálcájába voltak bevésve. (Sömót Rábbá 8). A Biblia-magyarázók megfigyelték, hogy a csapások sorrendjében valami rendszer is van,

רַבִּי יוֹסֵי הַגָּלִילִי אָמַר. מִנֵּין אַתָּה אֹמֵר
 שְׁלָקוּ הַמְצָרִים בְּמְצָרִים עֶשְׂרֵי מִכּוֹת. וְעַל
 הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת. בְּמְצָרִים מֵה הוּא
 אֹמֵר (שמות ח' ט"ו) וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטָמִם אֶל-
 פְּרֹעֶה אֶצְבַּע אֱלֹהִים הוּא: וְעַל הַיָּם מֵה
 הוּא אֹמֵר (שמות י"ד ל"א) וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת-
 הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְיָ בְּמְצָרִים וַיֵּירָאוּ
 הָעָם אֶת-יְיָ וַיֵּאֱמִינוּ בְּיְיָ וּבַמֶּשֶׁה עַבְדּוֹ:
 כִּמֹּה לָקוּ בְּאַצְבָּע. עֶשְׂרֵי מִכּוֹת. אָמַר מֵעַתָּה
 בְּמְצָרִים לָקוּ עֶשְׂרֵי מִכּוֹת. וְעַל הַיָּם לָקוּ
 חֲמִשִּׁים מִכּוֹת:

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אָמַר. מִנֵּין שְׁכָל מִכָּה וּמִכָּה
 שָׁהָבִיא הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמְצָרִים
 בְּמְצָרִים הִיְתָה שָׁל אַרְבַּע מִכּוֹת. שְׁנַאֲמַר
 (תהלים ע"ח ט"ט) יִשְׁלַח-בָּם תְּרוֹן אִפּוֹ עֲבָרָה וְזַעַם
 וְצָרָה מִשְׁלַחַת מִלְּאֲכֵי רָעִים: עֲבָרָה אַחַת.
 וְזַעַם שְׁתַּיִם. וְצָרָה שְׁלֹשׁ. מִשְׁלַחַת מִלְּאֲכֵי

Rabbi Jöhudá hármias csoportba osztotta őket. A csoportok első két csapását mindig figyelmeztetés előzte meg. A harmadik anélkül jött. A tizedik és egyben a legsúlyosabb, ismét figyelmeztetés után. Rabbi Jöhudá másra is csinált ilyen emlékeztető jelet. (Mönáchót 96 a.) — Itt

A galileai rabbi Jósze* mondta: Honnan tudod a Szentírásból, hogy az egyiptomiakat az országban tíz, a tengeren pedig ötven csapás érte? Mert Egyiptomról ezt mondja az Irás: „És szóltak a varázslók fáraóhoz: Isten ujja ez“. (Móz. II. 8, 15.). A tengerről pedig ezt mondja: „És meglátta Izráel a hatalmas kezét, amellyel cselekedett az Örökkévaló az egyiptomiakon, és félt a nép a Örökkévalótól és bízott a nép az Örökkévalóban és Mózesben, az Ő szolgájában“. (Móz. II. 14, 31.). Hány csapást szenvedtek tehát Isten ujjától? Tíz. Mondhatod tehát, hogy Egyiptomban tíz, a tengeren — ötször ennyi, tehát — ötven csapás érte őket.

Rabbi Eliezer mondta: Honnan tudjuk, hogy minden csapás, mely az egyiptomiakat az országban érte, négyszeres volt? Mert minden egyes csapásra vonatkozik az Irás: „Rájuk bocsátotta fellobbant haragját: mérgét, bosszúságát, veszedelmét, vészangya'ok hadát“. (Zsolt. 78. 49.). „Mérgét“: egy, „bosszúságát“: kettő, „veszedelmét“:

---

befejeződik a Hággádának főmidrása, amelyről azt mondtuk, hogy a Misna szerint ez a tulajdonképpeni hággádá, vagyis az Egyiptomról szóló elbeszélés (Pöszáchim X, 4.). Ehhez kapcsolódik még három tannaita szava a csapásokhoz.

A galileai rabbi Jósze mondásával kezdődik az a három rövid fejezet, amely a Misna idejében még nem volt a Hággádában. Ide a Mőchiltából került. A csodakereső képzelet mind több és több rendkívülit vélt kiolvasni a Szentírás szavaiból. Nekünk talán különös az ebben megnyilvánuló hang Istenről, naivan hangzik a csapások aprólékos számíthatása is. A régiek szerették az ilyen játékos ággádákat: Isten ujját érezték Egyiptomban és Isten kezét a tengeren, minthogy egy kézen öt ujj van, tehát a tengeren ötször annyi csoda történt, mint Egyiptomban.

רָעִים אַרְבַּע. אָמַר מֵעַתָּה בְּמִצְרִים לָקוּ
 אַרְבָּעִים מִכּוֹת. וְעַל הַיָּם לָקוּ מֵאֲתֵימ מִכּוֹת:
 רַבִּי עֲקִיבָא אָמַר. מִנִּין שָׁכַל מָכָה וּמָכָה
 שֶׁהָבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִים
 בְּמִצְרִים הִיָּתָה שָׁל חֲמֵשׁ מִכּוֹת. שֶׁנֶּאֱמַר
 יִשְׁלַח-בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ עֲבָרָה וְזַעַם וְצָרָה
 מִשְׁלַחַת מִלְּאֲכֵי רָעִים. חֲרוֹן אַפּוֹ אַחַת.
 עֲבָרָה שְׁתֵּים. וְזַעַם שָׁלֹשׁ. וְצָרָה אַרְבַּע.
 מִשְׁלַחַת מִלְּאֲכֵי רָעִים חֲמֵשׁ. אָמַר מֵעַתָּה
 בְּמִצְרִים לָקוּ חֲמֵשִׁים מִכּוֹת. וְעַל הַיָּם לָקוּ
 חֲמֵשִׁים וּמֵאֲתֵימ מִכּוֹת:

כַּמָּה מַעֲלוֹת טוֹבוֹת לַמָּקוֹם עָלֵינוּ:

אֵלֹהֵי הוֹצִיאֵנוּ מִמִּצְרַיִם. וְלֹא עָשָׂה בָהֶם

שְׁפָטִים דִּינֵנוּ:

אֵלֹהֵי עָשָׂה בָהֶם שְׁפָטִים. וְלֹא עָשָׂה

בְּאֱלֹהֵיהֶם דִּינֵנוּ:

אֵלֹהֵי עָשָׂה בְּאֱלֹהֵיהֶם. וְלֹא הָרַג בְּכוֹרֵיהֶם

דִּינֵנוּ:

אֵלֹהֵי הָרַג בְּכוֹרֵיהֶם. וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת

מִמּוֹנָם דִּינֵנוּ:

három, „vészangyalok hadát“: négy. Mondhatod tehát, hogy Egyiptomban — minden négyszeres lévén — negyven, a tengeren — ötször ennyi, tehát — kétszáz csapás érte őket.

Rabbi Akivá mondta: Honnan tudjuk, hogy minden csapás, amely az egyiptomiakat érte, ötszörös volt? Mert minden egyes csapásra vonatkozik az Irás: rájuk bocsátotta: fellobbant haragját, mérgét, bosszuságát, veszedelmét, vészangyalok hadát. „Fellobbant haragját“: egy, „mérgét“: kettő, „bosszúságát“: három, „veszedelmét“: négy, „vészangyalok hadát“: öt. Mondhatod tehát, hogy Egyiptomban — minden ötszörös lévén — ötven, a tengeren — ötször ennyi, tehát — kétszázötven csapás érte őket.

Mennyi jótéteménye volt Istennek irántunk:
Ha kivezetett volna bennünket Egyiptomból és nem ítélkezik felettük, elég lett volna nekünk.
Ha ítélkezik felettük, de nem ítélkezik isteneiken, elég lett volna nekünk.
Ha ítélkezik isteneiken, de nem pusztítja el elsőszülötteiket, elég lett volna nekünk.
Ha elpusztítja elsőszülötteiket, de nem ad nekünk javaikból, elég lett volna nekünk.

Elég lett volna nekünk. Dájjénu. Rudolf Otto mutatott rá *Das Heilige* című alapvető vallásfilozófiai művében, hogy amennyire színtelenek, unalmasok az ilyen egyforma sorok, ha egyszerűen elolvassuk azokat, annyira megrázó lehet, ha a gyülekezet az ősi dallammal karban énekl. Gondoljunk csak az *Avinú málkénú* egetostromló kiáltásaira, vagy az *Al chétre*, a *Szá'áchtira*, vagy a *Hósánnákra*. A *Dájjénu* gondolatának magvát megtaláljuk a Szifrében is (337), egyébként ez a fejezet csak a Haggádában van meg. — Tizenöt jótéteményt (*mádlót*) sorol föl. Ez né-

אלו נתן לנו את ממונם. ולא קרע לנו
את-הים

דינו:

אלו קרע לנו את-הים. ולא העבירנו
בתוכו בחרבה

דינו:

אלו העבירנו בתוכו בחרבה. ולא שקע
צרינו בתוכו

דינו:

אלו שקע צרינו בתוכו. ולא ספק צרכנו
במדבר ארבעים שנה

דינו:

אלו ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה.
ולא האכילנו את המן

דינו:

אלו האכילנו את המן. ולא נתן לנו
את-השבת

דינו:

אלו נתן לנו את-השבת. ולא קרבנו
לפני הר סיני

דינו:

אלו קרבנו לפני הר סיני. ולא נתן לנו
את-התורה

דינו:

אלו נתן לנו את-התורה. ולא הכניסנו
לארץ ישראל

דינו:

*Ha ad nekünk javaikból, de nem hasítja szét
előttünk a tengert, elég lett volna nekünk.*

*Ha széthasítja előttünk a tengert, de nem visz át
szárazon minket, elég lett volna nekünk.*

*Ha szárazon visz át minket, de nem süllyeszti el
szorongatóinkat, elég lett volna nekünk.*

*Ha elsüllyeszti szorongatóinkat, de nem lát el
minket negyven évig a pusztában, elég lett
volna nekünk.*

*Ha ellát minket negyven évig a pusztában, de nem
táplál minket a mannával, elég lett volna
nekünk.*

*Ha táplál minket mannával, de nem adja nekünk
a szombatot, elég lett volna nekünk.*

*Ha nekünk adja a szombatot, de nem visz el
minket Szináj hegyéhez, elég lett volna
nekünk.*

*Ha elvisz minket Szináj hegyéhez, de nem adja
nekünk a Tórárt, elég lett volna nekünk.*

*Ha nekünk adja a Tórárt, de nem visz el minket
Erec Jiszráélba, elég lett volna nekünk.*

*Ha elvisz minket Erec Jiszráélba, de nem építi fel
a Szentélyt, elég lett volna nekünk.*

*Mily számos és mily sokszorosan nagy Isten
jósága irántunk, hogy kivezetett bennünket Egyip-
tomból, ítélkezett felettük, ítélkezett isteneiken,
elpusztította elsőszülötteiket, adott nekünk javaik-
ból, széthasította előttünk a tengert, szárazon vitt
át minket, elsüllyesztette szorongatóinkat, ellátott
negyven évig a pusztában, táplált a mannával,*

---

melyek szerint megfelel a Zsoltárkönyvben talál-
ható tizenöt Sir há-máálót fejezetnek. Ezeket az
énekeket viszont a hagyományos magyarázat
szerint a Szentély csarnokához vezető tizenöt lép-
esőn (héberül *máálot*) énekelték.

אלו הכניסנו לארץ ישראל. ולא בנה
לנו את-בית הבחירה דינו:

על אחת כמה וכמה טובה כפולה
ומכפלת למקום עלינו. שהוציאנו ממצרים.
ועשה בהם שפטים. ועשה באלהיהם.
והרג בכוריהם. ונתן לנו את-ממונם.
וקרע לנו את-הים. והעבירנו בתוכו
בחרבה. ושקע צרינו בתוכו. וספק צרכנו
במדבר ארבעים שנה. והאכילנו את-המן.
ונתן לנו את-השבת. וקרבנו לפני ה'
סיני. ונתן לנו את-התורה. והכניסנו לארץ
ישראל. ובנה לנו את-בית הבחירה לכפר
על כל עונותינו:

רפן במליאל היה אומר. כל שלא
אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא
ידי חובתו. ואלו הן. פסח. מצה ומרור:
פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית
המקדש קים. על שום מה. על שום
שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו

nekünk adta a szombatot, elvitt Szináj hegyéhez, adta a Tórát, elvitt Erec Jiszráélba és felépítette a Szentélyt, hogy minden vétünkért engeszteljen.

Rábbán Gámliél* tanította. Aki nem említi meg peszáchkor a következő három dolgot, nem tett eleget kötelességének: peszách-áldozat, pászka és keserű gyökér.

Miért volt a peszách-áldozat,* amelyet őseink ettek a Szentély fennállása idején? Mert a Szent — áldott legyen Ő — elkerülte őseink házát

---

Rábbán Gámliél. Azonos ez az idősb, vagyis I. Rábbán Gámliéllel, aki a Szentély fennállása idején élt. Már a Misna is előírja, hogy ez a fejezet az ünnepi esthez tartozik (Pöszachim X.). Gámliél szerint nem elég, ha az előírt ételeket esszük, alaposan meg is kell érteni a jelentőségüket. Vallásunk tehát kötelezővé teszi a bűvárkodást.

Honnan van az, hogy a legszegényebb zsidó is olvas és tanul? Rábbán Gámliélnek ez a mondása mutatja, hogy több évezred óta ránevelte már ez a nép gyermekeit arra, hogy ne elégedjenek meg a dolgok, cselekedetek értelmelen átvételével. Nemcsak a rabbiknak, de a híveknek is érteniök kellett a valási törvényeket. Inuen származik a bennünk lévő tudásszeretet. Azok a mai művelt zsidók, akik a zsidó dolgokban egyébként járatlanok, hálával tartoznak az ismeretlen, jámbor ősöknek, hogy örökségbe hagyták a tanulás szeretetét késői tévelygő utódoknak. Mert volt idő, amikor ezeknek az egyszerű szövegeknek a tanulmányozása volt egyetlen szellemi tápláléka az életből kirekesztett nép fiainak.

A peszách-áldozat. Rábbán Gámliél idejében még megvolt a peszáchi bárány-áldozás. Mikor az ünnepestén ennek jelentoseget magyaráztak, fel kellett mutatni az áldozati húst. Mi azonban a szédertálon lévő sült húst nem emeljük föl. A

בְּמִצְרַיִם. שְׁנֵאֵמַר (שמות א' כ"ו) וְאָמַרְתֶּם זָבַח-
פֶּסַח הוּא לִי אֲשֶׁר פָּסַח עַל-בְּתֵי בְנֵי-
יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת-מִצְרַיִם וְאֶת-
בְּתִינּוּ הַצִּיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ:

Felemeljük a pászkát vagy csak rámutatunk.

מִצָּה זוֹ שָׂאֵנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוּם מָה.
עַל שׁוּם שְׁלֵא הִסְפִּיק בְּצַקְּם שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ
לְהַחֲמִיץ עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי
הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וּגְאֻלָּם.
שְׁנֵאֵמַר (שם א' ל"ט) וַיֹּאפּוּ אֶת-הַבֶּצֶק אֲשֶׁר
הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲנַת מִצּוֹת כִּי לֹא חָמָץ
כִּי גָרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהַתְּמָהֶמָּה
וְגַם-צָדָה לֹא-עָשׂוּ לָהֶם:

Szentély pusztulása után megszűnt az áldozás és a húsdarab itt csak emlék. Tehát nem mondhatjuk: ez a peszách-áldozat. Nem így a később következő pászkánál és a keserűgyökéknél. Ezeket a *máccá*, illetőleg *márór* szavaknál fel kell emelni. Hozzátartozik ez is az egész széderen végighuzódó jellegzetes dramatizáláshoz. A *peszách* szó a Biblia magyarázata szerint elkerülést jelent. Innen nevezték el az ünnepet, de így hívták röviden az ekkor hozott bárányáldozatot is. — Josephus Flavius *Zsidó háború* című könyvében (VI. 9, 3.) olvassuk: Nero lekicsinylően nyilatkozott a zsidó népről. Cestius Gallus hely-

Egyiptomban, amint megmondattott: „Szóljatok hát: peszách ez, elkerülési-áldozat az Örökkévalónak, mert elkerülte Izráel fiainak házát Egyiptomban, amikor sujtotta Egyiptomot, a mi házainkat pedig megmentette és a nép meghajolt és leborult“. (Móz. II. 12. 27.)

Miért van ez a pászka,* amelyet eszünk? Mert nem kelhetett meg őseink tésztája, mert megjelent a királyok Királya, a Szent — áldott legyen Ő — és megváltotta őket. Amint mondatott: „És kovásztalan lepényekké sütötték azt a tésztát, amelyet kihoztak Egyiptomból, mert nem kelhetett meg, mivel kiűzték őket onnan és nem késlekedhettek, útravalót sem készíthettek maguknak“. (Móz. II. 12. 39.).

---

tartó meg akarta neki mutatni Jeruzsálem nagyságát, megparancsolta tehát a főpapnak, hogy, ha lehet, tartson népszámlálást. Éppen peszách előtti nap volt. 9-től 11 óráig (a mai időszámítás szerint délután 3-tól 5-ig) tartott az áldozatok bemutatása. Minden bárányt legalább tíz-, esetleg húsztagú csoport fogyasztott el. 255.600 áldozati állatot számoltak meg, eszerint tehát mintegy három milliós tömeg vett részt a jeruzsálemi ünnepen. — Van egy zsidóságból kiszakadt keverék-törzs, a szamaritánusok. Ez a pusztulásnak induló kis csoport még most is évenként bemutatja Erec Jiszráélban a Görizim hegyén a peszách-i bárány-áldozatot.

Ez a pászka. Az itt található magyarázat szerint azért esszük a pászkát, mert a kivonuláskor nem kelt meg a téasztájuk. A *Há láchmában* pedig az volt, hogy ez az a szegény-kenyér, amelyet őseink Egyiptomban ettek. Mindkettőt elfogadhatjuk. Ilyen volt a kenyerek a szolgaságban is és a kivonuláskor sem tudtak jobbat sütni, mert nem volt hozzá idejük (Goldschmidt: Haggada).

Felemeljük a keserű gyökeret, vagy csak rá-
mutatunk.

מָרֹר זֶה שְׁאֵנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוֹם מָה
עַל שׁוֹם שְׁמָרְרוּ הַמְצָרִים אֶת-תֵּי אַבוֹתֵינוּ.
בְּמִצְרִים. שֶׁנֶּאֱמַר (שם א' יד) וַיִּמְרְרוּ אֶת-
תֵּיהֶם בְּעִבּוּדָה קָשָׁה בַחֲמֹר וּבִלְבָנִים
וּבְכָל-עֲבֹדָה בְּשָׂדֵה אֵת כָּל-עֲבֹדְתָם אֲשֶׁר-
עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ:

בְּכָל דּוֹר וְדוֹר חַיֵּב אָדָם לִרְאוֹת אֶת-
עֲצָמוֹ כְּאֵלוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם. שֶׁנֶּאֱמַר
(דברים י"ג ח') וְהִנְדַּתָּ לְבִנְךָ בַיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר
בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה יי' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם:
לֹא אֶת-אַבוֹתֵינוּ בְּלִבְדָּה נֶאֱלָה הַקְּרוֹשׁ בְּרוּךְ
הוּא. אֲלֵא אִף אוֹתָנוּ נֶאֱלָה עִמָּהֶם. שֶׁנֶּאֱמַר
(דברים י"ג ח') וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אוֹתָנוּ
לְתֵת לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבוֹתֵינוּ:

A keserű gyökér, mint a Talmud mondja, az első pillanatban jóízű, azután keserű, mint az öröm. Józsefet és családját is először szívesen fogadták, csak azután keserítették el életüket (Jer. Pöszáchim II. 5).

Mintha ő maga jött volna ki. Itt ismét hangsúlyozza a Haggádá azt a gondolatot, amellyel már találkoztunk az Avádím hájinu-ban. Van

Miért van ez a keserű gyökér,* amelyet eszünk? Mert az egyiptomiak megkeserítették őseink életét Egyiptomban, amint megmondattott: „És megkeserítették életüket súlyos szolgálattal, agyaggal, téglavetéssel és minden rabszolgámmal a mezőn, minden szolgálattal, amelyre keményen kényszerítették őket“. (Móz. II. 1. 14.).

Minden nemzedékben köteles az ember úgy tekinteni magát, mintha ő maga jött volna ki* Egyiptomból, amint mondatott: „És beszéld el fiadnak azon a napon, szólván: ezért tette azt nekem az Örökkévaló, mikor kijöttem Egyiptomból.“ (Móz. II. 13. 8.). Nemesak őseinket váltotta meg a Szent — áldott legyen Ő —, hanem minket is velük együtt, amint megmondattott: „Minket pedig kihozott onnan, hogy elvigyen és nekünk adja azt az országot, amelyet esküvel ígért őseinknek“.

---

olyan nemzedék, amelynek nehéz beleélnie magát az egyiptomi eseményekbe. De van olyan, amely parancs nélkül is sokat gondol rá. A Haggadá szellemében való zsidó az, aki egynek érzi magát a tegnap és a ma hatszázszázával. Az ilyennek Izrael sorsa személyes ügyévé válik. Ha a zsidóságról beszél, nem valami kívülálló dologra gondol, hanem valamire, ami őbenne magában van. Meghatóak Izsák Ábárbánél szavai nagyszerű Haggadá-magyarázataiban, mikor ezt a helyet értelmezi. Nem volt neki nehéz elképzelnie, milyen volt Micrájim, milyen a keserű gyökér. Miniszter volt Spanyolországban, mikor a kiűzési rendelet megjelent. Ő azonban nem hiába származtatta magát Dávidtól, királyi méltósággal vállalt mindent.

Itt is látjuk, hogy a Haggadá nemesak ima-könyv. Ez a fejezet például a Micrájim szóig szó szerinti idézet a Misna törvénykönyvből.

A pászkát betakarjuk és kézbe vesszük a poharát.

לְפִיכֶן אֲנַחֲנוּ תִיבִים לְהִזְדוֹת לְהִלֵּל
לְשֵׁבַח לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְהַדִּיר לְבָרֶךְ לְעֵלָה
וּלְקָלִים. לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאַבּוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת-כָּל
הַנְּסִים הָאֵלֶּה. הוֹצִיאָנוּ מֵעֲבָדוֹת לְחֵרוֹת.
מִיָּגוֹן לְשִׁמְחָה. מֵאֶבֶל לְיוֹם טוֹב. וּמֵאֲפֵלָה
לְאוֹר גְּדוֹל. וּמִשְׁעָבוֹד לְגֹאֲלָה וְנֹאמֵר לְפָנָיו
(שִׁירָה תְּדַשָּׁה) הִלְלוּיָהּ:

A poharat letesszük.

כִּי הִלְלוּיָהּ הִלְלוּ עַבְדֵי יְיָ הִלְלוּ אֶת-שֵׁם
יְיָ: יְהִי שֵׁם יְיָ מְבָרֵךְ מֵעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:
מִמִּזְרַח-שֶׁמֶשׁ עַד-מְבֹאוֹ מְהִלֵּל שֵׁם יְיָ:
רָם עַל-כָּל-גּוֹיִם יְיָ עַל-הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ: מִי

Szolgaságból szabadságra. Öt ilyen párhuzamos kifejezés van itt a megváltásról. Jákob Lissa jelképes Haggádá-magyarázata szerint ezek Izraelnek öt nagy száműzetésére vonatkoznak. Egyiptom: szolgaságból szabadságra, Babel: bánatból öröme, Perzsia (Purim): gyászból ünnepnapra, szir-görög uralom (Chánukká): homályból fényességre, az utolsó világ-gálut: leigázottságból megváltásra.

Hállél. Ez a *hallelúja* szóval kezdődő és hat fejezetből álló zoltáresoport (113—118), az imakörnyvben is megtalálható, *Hállél* vagy *Hállél micri* (egyiptomi dicséret) néven. A széderen a

Ezért kell hálálkodnunk, dicséernünk, dicsőiténünk, zengenünk, magasztalnunk, elismernünk, áldanunk, hirdetnünk, megénekelnünk azt, aki ezeket a csodákat tette őseinkkel és mivélünk. Kivezetett a szolgaságból szabadságra,* bánatból örömrre, gyászból ünnepnapra, homályból nagy fényességre és leigázottságból megváltásra. Mondjunk hát előtte új éneket, hallelúja!

Hallelúja!* Dicsőítsétek ti, Örökkévaló szolgálai,* dicsőítsétek az Örökkévaló nevét! Legyen az Ő neve áldott mostantól mindörökké! Napkelettől napnyugatig dicsérik az Ő nevét. Magasztos az Örökkévaló minden nemzetek felett, az égen is ott az Ő dicsősége. Ki olyan, mint az

---

Hállélt két részletben mondjuk el. Az utolsó fejezet a vacsora utánra marad. Ábudárhám szerint azért, hogy a második, vagyis a vacsora előtt ivott pohár bort, valamint a széder negyedik pohár borát a vacsora után egyaránt zsoltár-éneklés tegye ünnepélyesebbé. Vagy talán, mert a Hállél első csoportjának zsoltárai már a Talmud szerint is (Jer. Mögillá II. 1.) Egyiptomról szólnak, míg a többi a későbbi megszabadulásra vonatkozik. A Hállélt régen úgy mondták, hogy valaki félmondatonként előimádkozta és a közönsége mindegyikre hallelújával válaszolt. A Hállélt már a Biblia is említi (Ezra, 3, 11; Krónikák II. 7, 6.). A Misnából tudjuk, hogy a második Templom idején a lévita-karok a peszách-áldozás közben énekeltek (Pöszáchim V. 7.). Így joggal került be a széderbe.

Dicsőítsétek ti, Örökkévaló szolgálai. Ez a megszólítás nem megalázó. Csak aki átadta magát Isten szolgálatának, az nem fél az embertől, csak az tudja hideg közönnyel nézni a fáraók rémuralmát. Aki helyet adott szívében Isten trónusának, abba nem fészkeli be magát az embertől való félelem.

כִּי אֱלֹהֵינוּ הַמַּנְבִּיחַ לְשִׁבְתָּ: הַמְשַׁפִּילִי
לְרֵאוֹת בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ: מְקִימִי מִעַפְרֵי דָל
מֵאֲשַׁפְּת יָרִים אֲבִיוֹן: לְהוֹשִׁיבִי עִם-נְדִיבִים
עִם נְדִיבֵי עַמּוֹ: מוֹשִׁיבֵי עֵקֶרֶת הַבַּיִת אִם-
הַבָּנִים שְׂמֵחָה הִלְלוּהָ:

כִּי בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בֵּית יַעֲקֹב
מֵעַם לֵעָז: הִיָּתָה יְהוּדָה לְקָדְשׁוֹ יִשְׂרָאֵל
מִמְשָׁלוֹתָיו: הֵיָם רָאָה וַיִּנָּם הַיִּרְדֵּן וַיִּסַּב לְאַחֲזֹר:
הַהָרִים רָקְדוּ כְּאֵילִים וּגְבָעוֹת כְּבָנֵי-צֹאן:
מֵה־לָּךְ הֵיָם כִּי תָנוּס הַיִּרְדֵּן תִּסַּב לְאַחֲזֹר:
הַהָרִים תִּרְקְדוּ כְּאֵילִים וּגְבָעוֹת כְּבָנֵי-צֹאן:
מִלִּפְנֵי אֲדוֹן חוֹלֵי אָרֶץ מִלִּפְנֵי אֱלֹהֵי יַעֲקֹב:
הַהִפְכִי הַצּוּר אֲנִים-מַיִם חֲלָמִישׁ לְמַעֲיָנו-מַיִם:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם.
אֲשֶׁר גָּאֲלָנוּ וְנָאֵל אֶת-אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם.
וְהַגִּיעָנוּ לְלִילָה הַזֹּה לְאָכֹל בּוֹ מִצָּה וּמִרֹז:
כֵּן יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יַגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדִים
וְלִרְגָלִים אַחֲרִים הַבָּאִים לְקִרְוַתֵּנוּ לְשָׁלוֹם

Júda lett Isten szentsége. A midrás legendája szerint Júda törzse a Nádas-tenger partján értemelte ki, hogy belőle származzék Dávid kirá-

Örökkévaló, a mi Istenünk?! Magasban lakozik, de mélyen leteking, az égen és a földön. Felállítja a porból a szegényt, a sárból felemeli a szűkölködőt, hogy nemesek mellé ültesse, népe nemesi mellé. A ház gyermektelen asszonyát boldog anyává teszi. Hallelúja! (Zsolt. 113.).

Amikor Izráel kivonult Egyiptomból, Jákob háza az idegen nép közül, Juda lett Isten szentése,* Izráel az Ő birodalma. A tenger látta és szétfutott, a Jordán visszafordult. A hegyek ugrándoztak, mint a kosok, a dombok, mint a bárányok. Mi van veled, tenger, hogy megfutamodol? Te Jordán, hogy visszafordulsz? Ti hegyek, hogy ugrándoztok, mint a kosok? Ti halmok, mint a bárányok? Az Úr előtt reszkess te föld, Jákob Istene előtt, aki a sziklát víztartóvá változtatja, a szirtet vízforrássá! (Zsolt. 114.).

Aldott légy Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, ki megváltottál bennünket* és őseinket Egyiptomból és eljuttattál a mai éjszakáig, hogy chessünk most pászkát és keserű gyökeret. Így juttass el bennünket,* Istenünk és őseink Istene,

---

lyi családjá. Mózes kiadta a parancsot, hogy induljanak neki a tengernek. Mindegyik törzs azt várta, hogy a másik lépjen először a vízbe. Ekkor megindult a Júda törzséből való Náchson ben Áminádáv. A víz pedig csak akkor vált ketté, amikor már nyakáig ért.

Aldott légy... ki megváltottál bennünket. Figyeljük meg, hogy előbb említ az ima bennünket, a mi megváltásunkat, mint őseinkét. Az ima elejének rabbi Tárfón a szerzője. A régi Hágádá-magyarázók szerint rabbi Tárfonnak tökéletesen sikerült átélnie az egyiptomi kivonulást, azért szövegezte meg így az imát.

Így juttass el bennünket. Innen kezdve rabbi Ákivá a szerző. Nem hiába volt a Bár Kochbaszabadságharc szellemi vezetője, de az imának a

שִׁמְחִים בְּבִנְיַן עִירָךְ וְשָׁשִׁים בְּעִבּוֹדְתֶךָ.
 וְנֹאכֵל שָׁם מִן הַזִּבְחִים וּמִן הַפְּסָחִים אֲשֶׁר
 יִגִּיעַ דָּמָם עַל קִיר מִזְבִּיחֶךָ לְרָצוֹן. וְנוֹדֶה
 לְךָ שִׂיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלְתָּנוּ וְעַל פְּדוּת
 נַפְשָׁנוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ גֹאֵל יִשְׂרָאֵל:

Pohárral a kézben mondjuk az áldást.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא
 פְּרִי הַגֶּפֶן:

Baloldalra támaszkodva isszuk a második po-
 harat. Megmossuk a kezünket, azután ezt
 mondjuk:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר
 קִדְּשָׁנוּ בְּמִצּוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל-גְּטִילַת יָדַיִם:

szavaiból is érezzük a nemzeti feltámadás élő hitét. — Külön említjük itt meg a testi és a lelki felszabadulást. Az utóbbiról való megemlékezés talán szándékosan kap itt külön hangsúlyt és arra akar megtanítani, hogy az ajándékba adott váratlan szabadsággal a rabszolga nem tud mit kezdeni, ha a lelke szolgálélek marad. „Autoemancipáció“, vagyis a magunk lelki felszabadítása nélkül, nincs szabadság. Azért nem láthatta meg a pusztá nemzedéke sem az Igéret földjét, mert belsőleg nem újult meg.

Ennek az áldásnak a héber szövegében megfigyelhetjük azt az érdekességet, ami imáinkban igen gyakori, de a fordításban sohasem lehet jól

más ünnepekhez, zarándoknapokhoz, amelyek békeességben közelednek felénk, hogy örüljünk városod építésének és vigadjunk a Te szolgálatodnak. Részesüljünk az áldozatokból és a pezsáchi bárányokból; vérüknek hintése engesztelés lesz oltárod falán. Akkor majd új dallal hállalkodunk megváltásunkért és lelkünk felszabadulásáért. Áldott légy Te Örökkévaló, ki megváltottad Izráelt.

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, a szőlőtő gyümölcsének teremtője.

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki megszenteltél parancsolataiddal és megparancsoltad nekünk a kézmosást.*

---

visszaadni: hogy Istenről előbb második, majd harmadik személyben beszélünk. A fordítás szóról-szóra így hangzanék: „Áldott légy Te... aki megváltott... így juttasson el bennünket... hogy örüljünk városod építésének“. Ez a személyváltozás benn van egyik leggyakoribb imánkban is: „Áldott légy Te... aki megszentelt parancsolataival.“ Nem más ez, mint a vallásos érzés két különböző megnyilvánulási formájának együttes jelentkezése. Az imádkozó néha úgy szólítja meg Istent, mintha szemtől-szembe állna vele, ilyenkor így szól: Te! Máskor meg az Elérhetetlent, a Királyt, sejti, ilyenkor a maga arasznyi voltát érzi és azt mondja: Ő. Ezt fejezi ki költeményében Jöhúda Hálévi is: Óh hol találhatlak? Titkos magasság lakhelyed! Hol nem találhatlak? Dicsőséged a világ hirdeti! (Brody, Mivchár 157).

A kézmosás. A vallásos parancsok végrehajtása előtt mondott áldásban mindig benne van: aki megszenteltél parancsolataiddal. Ez a megszentelés tehát a szertartás célja. Hagyományos szellemünk szerint a zsidóság minden fia, leánya

Kézbe vesszük a felső egész pászskát és ezt mondjuk:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם.
הַמוֹצִיא לָהֶם מִן־הָאָרֶץ:

Még nem eszünk, hanem kézbe vesszük a középső kettétört pászskát, a szegény-kenyeret is és ezt mondjuk:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר
קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל־אֲכִילַת מִצָּה:

Most mindkettőből letörünk egy-egy darabot, baloldalra támaszkodva együtt megesszük. Majd a társaság minden tagjának adunk a felső és középső pászskából.

---

egy nagy papi népnek a tagja. Születésünk által feloldhatatlanul tagjaivá válunk ennek a *mámlechet kóhánim*nak, papok királyságának. Valástörvényeink egy részének az a célja, hogy ezt az érzést bennünk tudatossá tegye, hogy a szent nép egész életét megtöltse valami emelkedettebb szellemmel, hogy életünknek erkölcsi tartalmat adjon, — héberesen mondva, hogy „megszenteljen“. Amint a Szentélyben külön előírt papi ruházatot viseltek a kóhániták, hogy az figyelmeztesse őket a szolgálatra, bennünket a törvények emlékeztetnek rá, hogy a szent nép tagjai vagyunk.

A kézmosásnak rendkívül nagy jelentősége volt a zsidóság életében tisztasági, egészségi szempontból. Sokat lehetne beszélni arról is, hogy évezredek óta minden kis hitközségnek fürdője volt. Wormsnek például a XI., Friedberg-

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki előhozod a kenyeret a földből.*

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki megszenteltél parancsolataiddal és megparancsoltad nekünk a pászka evését.*

---

nek a XIII., Speyernak a XIV. század óta volt meg a hitközségi fürdője. A valóság meghamisítása volna azonban, ha nem mondanánk meg, hogy a kézmosásnak itt jelképes valláserkölcsei tanítása is van. A zsidó kéz, a zsidó ember, a zsidó lélek legyen mindig tiszta. Az étkezésnél való viselkedés egyik mértéke emberségünknek.

Aki előhozod a kenyeret. Egyesek a kenyéráldásnál kézben tartják mind a három pászkát, a pászkaáldásnál pedig csak a felsőt és a középsőt. A szombati és ünnepi főétkezéseknél két egész kenyérnek vagy kalácsnak kell az asztalon lennie, ez a *lechem misne* (Móz. II. 16, 22.) a pusztai vándorlás mannájára emlékeztet, ebből pénteken mindig kétszeresen kellett gyűjteni. A kettős ünnepi kenyér azt jelenti, hogy ne féljünk, ami időt, gondot, pénzt az ünneptartásra, vagyis a zsidóságra áldoztunk, az nem veszi el kenyerünket.

A *pászkaáldást* elsősorban a középső, a megtört szegény-kenyérre mondjuk. A kovászos étel tilalma nyolc napig tart, de a pászka-evés kötelezettsége csak a széder-estére vonatkozik. Ezt az áldást is csak ekkor mondjuk.

A keserű gyökér. Egy nép nagysága a megpróbáltatásban látszik meg. Nyugalmas korszakban is úgy kell nevelnünk fiainkat, hogy mindent vállaljanak és jólétükben is együtt tudjanak érezni a más keserűségével. Minden esztendőben eszünk keserű gyökeret és áldást mondunk rá: minden esztendő keserűségét egyformán vállaljuk. Akár ünnepi szertartás, akár valóság az.

A keserű gyökeret* bemártjuk a chárószetba,*
majd ezt mondjuk:

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר
קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל-אֲכִילַת מַרְזֵר:

Támaszkodás nélkül megesszük a keserű gyö-
keret, adunk belőle a társaság minden tagjának.
Kézbe vesszük a legalsó pászkat, letörünk be-
lőle két darabot, közé teszünk a keserű gyö-
kerből — chárószet nélkül — és ezt mondjuk:

זָכַר לְמִקְדָּשׁ כְּהִלָּל.
בֵּן עֲשָׂה הִלָּל בְּזִמְנֵי שְׁבִיַת הַמִּקְדָּשׁ קַיָּם.
הָיָה כּוֹרֵךְ (פֶּסַח) מִצָּה וּמַרְזֵר וְאוֹכֵל בְּיַחַד.
לְקַיָּם מֵהָ שֵׁנָאֵמַר עַל מִצְוֹת וּמַרְזֵרִים
יֵאָכְלֵהוּ:

A vacsora következik. Először keményre főtt to-
jást szoktak enni.*

Chárószet. Emlékeztet az agyagra, a szolgál-
munkára. Hagyományos magyarázat szerint a
a bennelévő fűszerdarabok az agyagba kevert
szalmát jelképezik. A keserű gyökeret a cháró-
szetba csak belemártjuk, azután lerázzuk azt
róla.

Hillél szokása szerint. A Talmudban vita van
arról, hogy a pászkat és keserű gyökeret együtt,
vagy külön kell-e enni. A kérdést nem döntötték

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki megszentellél parancsolataiddal és megparancsoltad nekünk a keserű gyökér evését.*

A szentély emlékére, Hillél szokása szerint. Így tett Hillél abban az időben, amikor a Szentély fennállott: összetette a pászkát, meg a keserű gyökeret és együtt ette, hogy megtartsa azt, ami megmondott: „Pászkával és keserű gyökérrel egyék a peszách áldozatot“. (Móz. IV. 9. 11.)

---

el. Mi most mindkét álláspontnak eleget teszünk, előbb külön-külön eszünk mindkettőből, azután együtt. — Némely kiadásban e fejezet előtt még egy héber mondat áll: *Bóló tibbul* stb., magyarul: bemártás és áldás nélkül. Mi ezt elhagytuk Haggádánkból, mert eredetileg ez csak utasításnak volt szánva, idővel azután félreértésből úgy nyomtatták, mintha imaszöveg volna. A héber irodalom több ilyen ismer. Ilyen például a hétköznap reggeli imáink közt a *Löolám jöhé* ádám mondat, vagy péntek este a *Mágén ávot* imában a *méén háborácht* kifejezés.

Tojást szoktak enni a vacsora elején. A régi zsidó étel-szimbolikában a tojás, mint a feltámasztás jelképe, a gyászlakomához tartozik. Ezt eszi temetés után az, akinek közvetlen hozzátartozója halt meg. Mi az ünnepi vacsora megkezdése előtt Jeruzsálemről emlékezünk meg. Ugyanis a hétnek ugyanarra a napjára esik minden évben peszách első napja, mint Jeruzsálem bőjtje, áv hó 9. A 137. zsoltár szellemében járunk el: Ha elfelejtenélek Jeruzsálem, száradjon el jobbom, tapadjon nyelvem az ínyemhez, ha nem emlékezem rólad, ha nem törődöm Jeruzsálemmel még legnagyobb örömben is.

Afikómán. (A szó magyarázatát lásd az „Okos fiú“ fejezetben). A Szentély fennállása idején az ünnepség középpontjában a *korbán peszách*, az

A vacsora végén elővesszük az *áfikómánt*,* az eltett pászkadarabot, és az egykori peszách-áldozat emlékére mindannyian eszünk belőle.

Megtöltjük a harmadik poharat. Az étkezésutáni áldást mindenki borral a kezében mondja.

Ha három 13 évesnél idősebb férfi van jelen, akkor a bevezető közös mözummán-áldást* is mondjuk.

Az előimádkozó :

רְבוּסֵי נְכַרְךָ

A többiek :

יְהִי שֵׁם ייִ מְבָרַךְ מְעַמָּה וְעַד עוֹלָם:

Az előimádkozó :

בְּרִשׁוֹת . . . נְכַרְךָ (נְעַמְרָה עוֹסִים אֱלֹהֵינוּ) שְׂאֵבְלֵנוּ מִשָּׁלוֹ:

A többiek :

בְּרִיךְ (נְעַמְרָה עוֹסִים אֱלֹהֵינוּ) שְׂאֵבְלֵנוּ מִשָּׁלוֹ
וּבְטוֹבוֹ תִּיְיָנוּ:

ünnepi bárányáldozat elfogyasztása állott. A nyáron sült húst pászkával és keserű gyökérrel ették meg (Móz. II. 12, 8). A Szentély elvesztésével megszűnt minden áldozás. A bárány-áldozat emlékére van a szédertálon a sült hús; ezt, hogy a hasonlóság teljes legyen, a vacsora végén meg kellene ennünk. Azonban még a látszatát is kerülni akarjuk annak, mintha most, Szen-

Az előimádkozó: *Uraim, imádkozzunk!*

A többiek: *Legyen az Örökkévaló neve áldva mostantól mindörökké.*

Előimádkozó: *(A mesterek, a jelenlévők, a házigazda hozzájárulásával) áldjuk (Istent) akinek javából ettünk.*

A többiek: *Áldott (Isten), akinek javából ettünk és jóságából éltünk.*

---

tély nélkül is volna áldozás, ezért hús helyett mindenki csak egy darab pászkát eszik, az áfikómánt. Emiatt van az is szokásban, hogy széderen nem esznek sült húst.

Ismert az a népszokás, hogy a gyerekek „el-lopják“ az áfikómánt és addig nem adják elő, amíg valamilyen kívánságukat nem teljesítik. Ennek is csak az a célja, mint több más előírásnak és szokásnak a széderen, hogy a gyerekek érdeklődését felkeltse. Azonban egyesek szerint ennek a népszokásnak a nyoma már a Talmudban is megvan. „El szokták venni a pászkát az ünnepestén, ez a gyerekek miatt van, hogy el ne aludjanak!“ (Pöszáchim 109. a.). Májmoni szerint a mondatnak ez az értelme: elkapkodják egymástól a pászkát, tréfálkozva, hogy a gyerekek el ne aludjanak. Rási szerint viszont ez az értelme: felemelik a pászkát — a széder elején —, hogy a gyerekeknek feltűnjék és kérdezzenek. Vagy pedig: korán eszik a pászkát, még mielőtt a gyerekek elalszanak. — Fölsoroltuk a különböző magyarázatokat, hogy megmutassuk, milyen súlyt helyeztek a gyerekek érdeklődésére. Ákiváról például azt mondja el a fenti talmudi hely, hogy hasonló célból nyalánkságokat osztott a gyerekeknek.

Mözummán, vagy helyesebben *zimmun-áldás*. Hasonlít a közös istentisztelethez. Ott legalább tíz, vallásilag nagykorú férfinak kell jelen

Az előimádkozó :

בְּרוּךְ (אֱלֹהֵינוּ) שֶׁאַבְלָנוּ מִשְׁלוֹ וּבָטוּבוֹ תִּיּוּנוֹ:
בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הֵן אַתָּה-
הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוּבוֹ בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים הוּא
נֹתֵן לָחֶם לְכָל-בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדוֹ: וּבְטוּבוֹ
הַגָּדוֹל תָּמִיד לֹא-חָסַר לָנוּ וְאֵל יַחְסֹר-לָנוּ
מִזֶּזֶן לְעוֹלָם וְעַד בְּעִבּוֹר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל: כִּי
הוּא זֶן וּמִפְּרָנִים לְכָל וּמִמְטִיב לְכָל וּמִכִּיּוֹן
מִזֶּזֶן לְכָל-בְּרִיּוֹתָיו אֲשֶׁר בָּרָא. בְּרוּךְ אַתָּה
יְיָ הֵן אַתָּה-הַכֹּל:

---

lennie, itt csak háromnak. A mözummánnál az egyik hangosan előimádkozik, a többieknek e'ég, ha csak áment mondanak rá. A szédernél leginkább a házigazda, vagy a széderrendező az előimádkozó. Vallásunk nagy mértékben növelte az egyénekben a közösségi érzést azáltal, hogy nagyobb értékűnek nyilvánította a hármasság és még nagyobbnak a tizesnek együttes imádságát. Nem egyszer csak azért jutott egy-egy szegény vándor terített asztalhoz, mert a házigazda mözummán-áldást is akart mondani. A hitközségek kialakulására pedig a minján-törvénynek történelmi jelentőségű hatása volt. A mözummán és a minján gondolata arra tanítottak, hogy az egyénnél, a családnál nagyobb

Előimádkozó: *Áldott (Isten), akinek javából ettünk és jóságából éltünk.*

Áldott Ő és áldott a neve.

Áldott légy Te, Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki táplálja az egész világot jóságával, kegyességgel, szeretettel és irgalommal. Ő ad kenyeret minden élőknek,* mert örök a szeretete. Nagy jósága folytán sohasem hiányzott nekünk és ne is hiányozzék nekünk a táplálék sohasem, — az Ő nagy neve kedvéért. Mert Ő a táplálója mindennek, jót tesz mindenkivel és eleséget szerez minden teremtményének, amelyet alkotott. Áldott légy Örökkévaló, aki táplálsz a mindenséget.

---

emberi egység is van: Izráel. Izráelt a községen keresztül élték át. Majd rajta keresztül eljutottak az emberiséghez.

Ő ad kenyeret minden élőknek. A bibliai teremtés-történet egyik tanítása, hogy Isten előbb alkotja meg minden lénynek a szükséges életfeltételeit és csak azután őt magát. Ezért is kerül sor utoljára az emberre. E gondolat szerint nem volna szabad egyetlen éhezőnek sem lennie. Imánknak az a mondata, hogy: „Nagy jósága folytán sohasem hiányzott nekünk“, nem azt jelenti, mintha akár közöttünk, akár másutt sohasem lettek volna éhezők. Az értelme az, hogy sohasem hiányzott a Földön, rendelkezésére állt az emberiségnek. Mert Isten „elkészíti a táplálékot minden teremtményének“ és várja, hogy melléje szegődjék az ember segítőtársnak és becsületesen ossza el a földnek jutott javakat. Isten jó világot teremtett, csak az emberek rontják el újra meg újra, hogy nem juthat mindenkinek elég a napsugárból, a folyók vizéből, a hegyek kincseiből, a föld terméséből.

גֹּדֵדָה לָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל שֶׁהִנְחַלְתָּ לָאֲבוֹתֵינוּ
אֶרֶץ תְּמִדָּה טוֹבָה וְרַחֲבָה וְעַל שֶׁהוֹצֵאתָנוּ
יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית
עַבְדִּים וְעַל בְּרִיתְךָ שֶׁחֲתַמְתָּ בְּבִשְׂרָנוּ וְעַל
תּוֹרַתְךָ שֶׁלְּמַדְתָּנוּ וְעַל חֻקֶּיךָ שֶׁהוֹדַעְתָּנוּ
וְעַל תַּיִם חַן וְחֶסֶד שֶׁחֻנַּנְתָּנוּ וְעַל אֲכִילַת
מִזֵּן שֶׁאַתָּה זֶן וּמִפְרֵגִם אֹתָנוּ תָּמִיד בְּכָל־
יּוֹם וּבְכָל־עֵת וּבְכָל־שָׁעָה:

וְעַל הַכֹּל יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ
וּמְבָרְכִים אֹתְךָ יִתְבָּרֵךְ שְׁמֶךָ בְּפִי כָל־חַי
תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: בְּכַתּוּב וְאֲכַלְתָּ וּשְׁבַעְתָּ
וּבִרְכַתָּ אֶת־יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל־הָאָרֶץ הַטּוֹבָה
אֲשֶׁר נָתַן־לָךְ. בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ עַל־הָאָרֶץ
וְעַל־הַמִּזֵּן:

רַחֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל־יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ וְעַל
יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ וְעַל
מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ וְעַל־הַבָּיִת הַגָּדוֹל
וְהַקְּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שְׁמֶךָ עָלָיו: אֱלֹהֵינוּ אָבִינוּ
רַעֲנוּ זִנְגְנוּ פָּרַגְסְנוּ וּכְלָפְלָנוּ וְהַרְוִיחְנוּ
וְהַרְנוּח־לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִהֲרָה מְכַל־צְרוּתֵינוּ:

Hálát adunk Neked, Örökkévaló Istenünk, hogy őseinknek szépséges,* jó és tágas országot adtál birtokul, és hogy kivezettél bennünket, Örökkévaló Istenünk, Egyiptom országából és megváltottál a szolgák házából; hálálkodunk szövetségedért, melyet testünkbe pecsételtél, tanításodért, melyre oktattál, törvényeidért, melyeket tudattál velünk, az életért, a kegyességért, a szeretetért, mellyel kegyeltél bennünket és a táplálék élvezetéért, amellyel ellátsz és táplálsz bennünket, mindig, minden nap, minden időben és minden órában.

Mindezért — Örökkévaló Istenünk — hálát adunk és áldunk Téged, áldassék a Te neved minden élő által mindörökké. Amint írva van: „Ha enni fogsz és jóllakol, áldd az Örökkévalót, a te Istenedet a jó földért, melyet neked adott.“ (Móz. V. 8. 10.). Áldott légy Te, Örökkévaló Istenünk, a földért és a táplálékért.

Irgalmazz Örökkévaló Istenünk Izráel népeden, Jeruzsálem városodon, Cionon, dicsőséged székhelyén, Dávid házának királyságán és azon a nagy és szent Házon, amelyet nevedről neveztek. Istenünk, Atyánk, légy pásztorunk, táplálj és láss

---

Szépséges országot. Hálálkodunk azért, hogy nekünk juttatta Isten Kanaán földjét. — Akár közülünk való, akár idegen, ha bejárta a Szentföldet és körülnézett a Cófim-hegyről a Holt-tengerre, vagy letekintett Jeruzsálem felé, ha megízlelte az élet ízét ebben a sivatag és tenger közé zárt kicsiny országban, akkor érezte, hogy levegőjében és éghajlatában, fekvésében és tájaiban valami megragadja az embert. Mintha arra teremtették volna, hogy ez a föld és népe Istené legyen. Mert, hogy Izráellé váltunk, abban része van a Jordánnak is, meg a Kármel-nak, a bétlechemi völgynek és a Kineretnek. —

וְנָא אֶל-תְּצַרִיכֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לֹא לַיְדֵי מַתָּנָת
בְּשָׂר וָדָם וְלֹא לַיְדֵי הַלְוָאָתָם כִּי אִם לַיְדֵי
הַמְּלָאָה הַפְּתוּחָה הַקְּדוּשָׁה וְהַרְחָבָה שְׁלֹא
יִבּוֹשׁ וְלֹא נִכְלָם לְעוֹלָם וָעֶד:

רְצֵה וְהַחְלִיצֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וּבְמִצְוֹת יוֹם
הַשַּׁבָּעִי הַשֶּׁשֶׁת הַגְּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ הַזֶּה כִּי יוֹם זֶה גְּדוֹל
וְקְדוֹשׁ הוּא לְפָנֶיךָ לְשֶׁבֶת-בּוֹ וְלַגּוֹחַ בּוֹ בְּאַהֲבָה כְּמִצְוֹת
רַצְוֶנָּךְ. בְּרַצְוֶנָּךְ הָגִיחַ לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ שְׁלֹא תִהְיֶי צָרָה
וַיִּנּוֹן וְאִנְחָה בַיּוֹם מְנוּחָתֵנוּ וְהִרְאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּנִחְמַת
צִמּוֹן עֵינֶיךָ וּבְכִנּוּן יְרוּשָׁלַם עִיר קְדֻשָּׁךְ כִּי אַתָּה הוּא
בְּעַל הַיְשׁוּעוֹת וּבְעַל הַנְּחֻמּוֹת:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יַעֲלֶה וְיִבֵּא וְיִגִּיעַ
וְיִרְאֶה וְיִרְצֶה וְיִשְׁמַע וְיִפְקֹד וְיִזְכֹּר וְזַכְּרָנוּ
וּפְקֻדָּנוּ וְזַכְּרוֹן אֲבוֹתֵינוּ. וְזַכְּרוֹן מְשִׁיחַ
בֶּן-דָּוִד עֲבֹדְךָ. וְזַכְּרוֹן יְרוּשָׁלַם עִיר קְדֻשָּׁךְ.

Az ország közben elpusztult, de azért a gálut két évezredén át is változatlanul mondtuk a köszönetet a „gyönyörű, jó és tágas ország“-ért. Éreztük a talmudi mondás igazságát: Isten, Izrael és Erec Jiszráél együvé tartozik. Tudtuk, hogy, amint mi érzésben sohasem mondtunk le az országról, úgy az sem lesz soha másé! Lak-

el bennünket, gondoskodj rólunk, szerezz nekünk bőséget és tágasságot — Örökkévaló Istenünk — mielőbb, minden bajból. Ne hagyj rászorulnunk húsból és vérből való embernek ajándékára vagy kölcsönére, hanem csak a Te kinyújtott szent kezedre, amely telve, tárva van, azért, hogy szégyent ne valljunk és ne piruljunk sohasem.

(Szombaton) *Kegyelj és erősíts bennünket, Örökkévaló Istenünk, törvényeid által és a hetedik napnak nagy és szent szombat-törvényei által. Mert bizony ez a nap nagy és szent előtted, hogy nyugodjunk, pihenjünk azon szeretettel akaratonak parancsolata szerint. Szerezz nekünk nyugalmat, Istenünk, hogy ne legyen baj, szomorúság vagy bánat nyugalmunk napján. Mutasd meg nekünk, Örökkévaló Istenünk, Cion városodnak vigasztalódását és Jeruzsálem szent városának felépülését, mert Te vagy a segítségek Ura és a vigasztalások Ura.*

Istenünk és őseink Istenel Szálljon Hozzád, jöjjön és jusson Eléd, jelenjék meg kegyelemben, meghallgatva és számon tartva a mi emlékünknél és apáinké, és emléke a Dávid sarjából való Messiásnak, Jeruzsálem városának és egész Izráel népednek: menekvésre, javunkra, kegyességre, szeretetre, irgalomra, életre és békességre ezen a pászka-ünnepen! Emlékezzél most meg rólunk, Istenünk, javunkra, tarts számon áldásra, segíts életre; és üdvöt hozó irgalmas szavad által szánj és kegyelj bennünket! Irgalmazz nekünk és se-

---

hettek benne idegenek, birtokukba vehették mások is, de mint „mórásá“-t, örökséget, senki nem nevezte igazán magáénak. Isten él! — kiáltjuk, — esküjét nem szegte meg; — mi nem felejtettük el az országot és az várt reánk.

וּזְכָרוֹן כָּל-עַמּוֹךְ בַּיִת יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ. לְפִלִּיטָה
וּלְטוֹבָה לְחַן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם
בַּיּוֹם חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה. זָכְרָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בּוֹ
לְטוֹבָה. וּפָקְדָנוּ בּוֹ לְבָרָכָה וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ
לְחַיִּים. וּבְדַבַּר יִשׁוּעָה וְרַחֲמִים חוּס וְחַנּוּנוֹ
וְרַחֲם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ כִּי אֵלֶיךָ עֵינֵינוּ כִּי
אֵל מֶלֶךְ חַנּוּן וְרַחוּם אַתָּה:

וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמַהְרָה
בְּיָמֵינוּ. בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ בִּנְיָה בְּרַחֲמֶיךָ
יְרוּשָׁלַיִם. אָמֵן:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הָאֵל
אֲבִינוּ מִלְכֵנוּ אֲדִירֵנוּ בּוֹרְאֵנוּ גֹאֲלֵנוּ יוֹצְרֵנוּ
קְדוֹשֵׁנוּ קְדוֹשׁ יַעֲקֹב רוֹעֵנוּ רוֹעֵה יִשְׂרָאֵל
הַמֶּלֶךְ הַטוֹב וְהַמְטִיב לְכָל שֶׁבְכָל-יוֹם וַיּוֹם
הוּא הַטִּיב הוּא מְטִיב הוּא יְטִיב לָנוּ: הוּא
גִּמְלָנוּ הוּא גּוֹמְלָנוּ הוּא יְגַמְלָנוּ לְעַד לְחַן
לְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים וּלְרוּחַ הַצְּלָה וְהַצְּלָחָה
בְּרָכָה וַיִּשׁוּעָה גְחֻמָּה פְּרָגְסָה וְכַלְכָּלָה
וְרַחֲמִים וְחַיִּים וְשָׁלוֹם וְכָל-טוֹב וּמְכַל-טוֹב
אֵל-יִתְחַסְּרָנוּ: הִרְחַמְנוּ. הוּא יְמַלּוֹךְ עָלֵינוּ

gíts bennünket, mert Rajtad a mi szemünk, mert irgalmas és könyörületes király vagy Te.

És építsd fel Jeruzsálem* szent városát mihamarább, napjainkban! Áldott légy Te, Örökkévaló Istenünk, aki felépíti irgalmában Jeruzsálemet! Ámen.

Áldott légy Te, Örökkévaló Istenünk, a világ Királya: Bíránk, Atyánk, Királyunk, Mindenhatónk, Alkotónk, Megváltónk, Teremtőnk, Szentünk, Jákobnak Szentje, Pásztorunk, Izráel Pásztorja, jóságos Király, ki jót tesz* mindenkivel. Mert napról-napra jót tett, jót tesz és jót fog tenni

---

És építsd fel Jeruzsálemet. Így végződik a Ráchém szóval kezdődő könyörgés a szent város megújulásáért. Itt is megmutatjuk, mint a Sömóne eszré-ben és még sok más imádságunkban, hogy a hűség népe vagyunk. Nem árultuk el történelmünket. Világrészek választottak el és mi szent makacssággal imádkoztunk Jeruzsálem felépüléséért. Itt az Étkezési áldásban érezzük legjobban, hogy ez az ima éppen úgy nem jelenti azt, mintha mi Istenre bíznanék Jeruzsálem felépítését, amint a kenyérért való könyörgésnél sem gondoljuk, hogy Ő szántson és vessen helyettünk.

Aldott légy Te... ki jót tesz. Ez a befejező áldás a Talmud szerint a Bár Kochba szabadságharc leverése, Bétár eleste után került az étkezésutáni ima első három áldásához. Az ország tele volt temetetlen holttestekkel, meghalt Bár Kochba és rabbi Ákivá. Mintha mindennek vége volna. Mikor azonban Hadrianus rémuralma egyetlen kis dologban engedményt tett, akkor egyszerre megkönnyebbültek és ezzel az új hálálkodó fejezettel toldották meg az imakönyvet. Ilyen a mi természetünk. A legnagyobb elnyomásban elég a zsidónak egy kis fény sugar, szemernyi jel és már bizakodik: majd jóra fordul minden.

לְעוֹלָם וָעֶד: הַרְחֵמֶן. הוּא יִתְבָּרֵךְ בְּשָׁמַיִם
וּבְאָרֶץ: הַרְחֵמֶן. הוּא יִשְׁתַּבַּח לְדוֹר דּוֹרִים
וַיִּתְפָּאֵר בְּנוֹ לְנֶצַח נְצָחִים וַיִּתְהַדָּר בְּנוֹ
לְעֵד וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: הַרְחֵמֶן. הוּא יִפְרֹנְסֵנוּ
בְּכָבוֹד: הַרְחֵמֶן. הוּא יִשְׁבּוֹר עֲלֵנוּ מֵעַל
צוּאֲרָנוּ וְהוּא יוֹלִיכֵנוּ קוֹמָמִיּוֹת לְאָרְצָנוּ:
הַרְחֵמֶן. הוּא יִשְׁלַח בְּרָכָה מְרֻבָּה בְּבֵית
הַזֶּה וְעַל שְׁלֹחַן זֶה שְׂאֵכְלָנוּ עָלָיו: הַרְחֵמֶן.
הוּא יִשְׁלַח לָנוּ אֶת-אֱלֹהֵי הַנְּבִיא זְכוֹר לְטוֹב
וַיִּבְשָׁר-לָנוּ בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת יְשׁוּעוֹת וְנִחְמוֹת:
הַרְחֵמֶן. הוּא יְבָרֵךְ אֶת (אָבִי) מוֹרֵי בְּעַל
הַבַּיִת הַזֶּה, וְאֶת (אָמִי) מוֹרְתֵי בְּעַלְת הַבַּיִת
הַזֶּה, אֹתָם וְאֶת-בֵּיתָם וְאֶת-זֶרְעָם וְאֶת-כָּל-
אֲשֶׁר לָהֶם, אֹתָנוּ וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר לָנוּ, כְּמוֹ
שֶׁנִּתְבָּרְכוּ אֲבֹתֵינוּ אֲבָרְהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב
בְּכָל מִבְּל כָּל, כֵּן יְבָרֵךְ אֹתָנוּ כְּלָנוּ יַחַד
בְּבְרָכָה שְׁלֵמָה. וְנֹאמֵר אָמֵן:

בְּמָרוֹם יִלְמְדוּ עֲלֵיהֶם וְעֲלֵינוּ זְכוֹת שְׁתֵּהִי
לְמִשְׁמַרְת שְׁלוֹם. וְנִשְׂא בְרָכָה מֵאֵת יְיָ
וְצַדִּיקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וְנִמְצָא-חַן וְשִׁכְל

velünk. Gondviselőnk a múltban, most és a jövőben, mindörökké; kegyességre, szeretetre és irgalomra, bőségre, menekülésre, sikerre, áldásra, segítségre, vigasztalásra, ellátásra és élelemre, irgalomra, életre és békességre és minden jóra! Ne engedj hiányt szenvednünk semmi jóban!

Az Irgalmas legyen királyunk mindörökké! Az Irgalmas áldassék égen és földön! Az Irgalmas dicsértessék nemzedékről-nemzedékre és dicsőítessék általunk örökkön-örökké és magasztaltassék mindig, az örökkévalóságig! Az Irgalmas viselje gondunkat, hogy becsületben éljünk! Az Irgalmas törje le igánkat nyakunkról és Ő vezessen bennünket felegyenesedve földünkre. Az Irgalmas küldjön sokszoros áldást ebbe a házba és erre az asztalra, amelynél étkeztünk! Az Irgalmas küldje el nekünk Élijáhu prófétát — áldás emlékére — és hozzon nekünk jó híreket, üdvösséget és vigasztalást! Az Irgalmas áldja meg (apámat), e ház gazdáját, és (anyámat) e ház asszonyát, őket és otthonukat, gyermekeiket és mindent, amijük van; bennünket és mindenünket, amink van. Amint áldottak voltak atyáink, Ábrahám, Izsák és Jákob, mindenben, mindenből, mindenben, úgy áldjon meg bennünket is valamennyiünket együtt teljes áldással! És mondjuk: Ámen.

A magasságban tudják be nekik és nekünk érdemeinket, hogy békességünk őrzői legyenek, mi pedig áldást vihessünk az Örökkévalótól és jótéteményt segítségünk Istenétől! Találjunk hát tetszést és jóindulatot Isten és ember szemében.

(Szombaton) Az Irgalmas részesítsen bennünket abban a napban, amely egészen szombat és nyugalom az örökkévalóságig.

Az Irgalmas részesítsen bennünket abban a napban, mely egészen jó.

טוב בעיני אלהים ואדם:

הרחמן. הוא ינחילנו יום שכלו שבת ומנוחה לחיי
העולמים:

הרחמן. הוא ינחילנו יום שכלו טוב:
הרחמן. הוא יזכנו לימות המשיח ולחיי
העולם הבא: מגדול ישועות מלכו ועשה
חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד-עולם: עשה
שלום במרומו הוא יעשה שלום עלינו
ועל כל-ישראל. ואמרו אמן:

יראו את-י קדשיו כי אין מחסור ליראיו:
בפירים רשו ורעבו ודרשי יי לא-יחסרו
כל-טוב: הודו ליי כי-טוב כי לעולם חסדו:
פותח את-ידך ומשביע לכל-חי רצון: ברוך
הגבר אשר יבטח ביי והיה יי מבטחו:
גער הייתי נסזמנתי ולא-ראיתי עדיק נעזב ורעו
מבקש לחם:

יי עז לעמו יתן. יי יברך את-עמו בשלום:
ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם, בורא
פרי הגפן:

Baloldalra támaszkodva isszuk a harmadik
poharat.

Az Irgalmas találjon méltónak bennünket a Messiás napjaira és az eljövendő világ életére. Naggyá teszi királyának üdvét, szeretetet gyakorol felkentjével, Dáviddal és nemzetségével mindörökké. Aki békét szerez a magasságokban, Ő szerezzen békét nekünk és egész Izráelnek! És mondjátok: Amen.

Félve tiszteljétek az Örökkévalót, szent hívei, mert az istenfélők nem szenvednek hiányt (Zsolt. 34. 10.). Oroszlánkölykek inségben, éhségben lehetnek, de Isten keresőinek nincs hiányuk semmi jóban. (Zsolt. 34. 11.). Hálálkodjatok az Örökkévalónak, mert jó, mert örök a kegyessége (Zsolt. 136. 1.). Kitárod kezedet és jóakaratedban ellátsz minden élet. (Zsolt. 145. 16.). Áldott a férfi, aki bizik az Örökkévalóban, akinek Ő a bizodalma.

Ifjú voltam és megöregedtem, de sohasem néztem téftlenül, ha igaz ember elhagyatva volt, vagy gyermeke kenyeret kért (Zsolt. 37, 25.). Az Örökkévaló erőt ad népének, az Örökkévaló megáldja népét békével.

Áldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, a szőlőtő gyümölcsének teremtője.

A Messiás bevonulása Jeruzsálembe Előtte megy Élijáhu — Az Odera-Frankfurtban 1753-ban nyomtatott Seder Birkath Hamasch-nból (Lásd a köv. lapot)

Kinyitjuk az ajtót,* jelképeül, hogy várjuk a megváltást.

שָׁפַף חַמְתָּךְ אֶל הַנְּזִימִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּךָ
וְעַל מַמְלָכוֹת אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא קָרְאוּ: כִּי
אָכַל אֶת-יַעֲקֹב וְאֶת-נְוֶהוּ הַשָּׁמוּ: (תהלים ע"ט ו')

שָׁפַף עֲלֵיהֶם וְעַמְּךָ וַתְּרוֹן אִפְּךָ יִשְׁיָגֶם:
שֵׁם כ"ט כ"ה) תִּרְדֹּף בְּאֵף וְתִשְׁמַדֵּם מִתַּחַת
שָׁמִי יי: (איכה ג' ט"ו)

Kinyitjuk az ajtót. Ez Élijáhunak szól. Ez a kis előírás mutatja, mi is valóban a széder: egy nép nagy vallásos drámája. E könyvecskének és előírásainak kollektív szerzője maga a zsidóság. Az Élijáhu-varást is a nép hite rajzolta meg. Eljön majd a békesség, az igazság kora. Jön a Messiás, hozza a megváltást. Az lesz majd az igazi tavasz-ünnep, a szabadságé és kalászerésé. Előtte majd hírnök jön, — álmódja a nép — megjelenik Élijáhu, az örök segítő. Ezt azonban minden évben el is kell próbálnunk, hogy tudjuk jól és hogy mutassuk: mi készek vagyunk. Az, hogy vállalni tudtuk a keserű gyökeret, a szegény-kenyeret, csak ennek az ajtónyitásnak és a benne lévő gondolatnak köszönhető. A Messiás-hírnök várása nélkül értelmetlen és kibírhatatlan minden gálut. A nürnbergi nemzeti múzeumban levő régi Hággádá-kéziratban van egy gyermekien kezdetleges kép: Élijáhu van rajta, egyik kezében óriás sófár, a másikkal int: a megváltás eljön. Az 1527. évi prágai nyomtatott Hággádában éppen a nyitott városkapun keresztül érkezik Élijáhu. Az 1561-ből való mantovai Hággádában ez látható: a háttérben Jeruzsálem, elől, számárháton jön a Mes-

Hozd el az igazság napját* Istenünk, amikor ömlik majd törvényt osztó szavad, mint az áradó víz, és eljut a népekhez is, amelyek eddig Nevedet nem szólították. Haragszol a földre, mert sok még a gyötrődő és otthontalan vándor. Ha majd hömpölyög a megváltás és az ítélet, vezekelnek a népek minden bűnüktől. Indulatod elüzi a gonoszságot és az égbolt alatt is Te leszel a Bíró és a Király.

siás, mellette Élijáhu, kezében a kürttel. A kapu előtt állnak. A képekben, a százszor megjátszott ajtónyitásban, meg azután abban a pohárban, amit Élijáhunak állítottak az asztalra, egy nép bizakodása van benne.

Szinte magunk előtt látjuk a legenda kiszélesülését. A nép kiszemel egy történelmi hőst, a Királyok könyvének nagy Isten-harcosát. Hozzáfűz új eseményeket, új színeket fest rá. A két és félezer éves Máleáchi próféta könyvében látjuk először Élijáhut, mint a Messiás hírnökét: „Ime én elküldöm nektek Élijáhu prófétát, mielőtt eljönne az Örökkévalónak nagy és félelmetes napja; visszatéríti az apák szívét a gyermekekhez és a gyermekek szívét apáikhoz“ (3, 23—24). Történetek születnek ezután Élijáhuról a Talmudban, a midrásban, továbbszövi életét a középkori legendaköltészet. De nem úgy, mintha azok a csodák régen történtek volna, hanem, mintha Élijáhu még velük élne. Most Hebronban látják, néha Alexandriában, most egy spanyol utcán, máskor egy litván faluban. A gettóban találkoznak egy idegennel, aranyat ad a szegény embernek, megmenti egy fuvaros lovát, megsemmisíti a cár rendeletét, az elveszett gyereket visszahozza. Mire az emberek megköszönhetnék, már el is tűnik. Összenéznek, kitalálják egymás gondolatát. Élijáhu volt. A mai erecziszráéli gyermek-énekekben láthatatlanul megjelenik, iszik a neki készített serlegből, megsimogat minden jó gyermeket.

Cövi Kászdáj leírja a kaukázusi hegyi zsidók széderét. Itt is látjuk, hogy a zsidóság a széderben a kezdetről és a végről való elképzelését dramatizálja. A Hággádá olvasása közben valaki kimegy, felöltözik szakadt ruhába, vállára zsákot tesz, vastag botot vesz a kezébe. Majd kopogtat. Megkérdezik, ki az? „Zsidó vagyok“. Mielőtt beengednék, részletesen faggatják, nem csaló-e. „Most jöttem Jeruzsálemből, — válaszolja, — a szent városból, az út hosszú, minden lépés tele veszéllyel. Ellenségünk ott leselkedik az úton. Mintha ércfal lett volna köztem és köztek“. Majd beengedik és újra elárasztják kérdésekkel: „Mi van Jeruzsálemben, hogy megy a sora testvéreinknek, mikor jön már a Megváltó? Hoztál-e jó hírt szabadulásunkról, a megváltásról?“ — Erre ez mesél nekik a városokról, a falvakról, a mezőkről, a dombokról és a szent sírokról, Majd elmondja a szent város bölcseinek üzenetét: jelek voltak, már jön a Megváltó, szétzúzzák az ércfalat, amely bennünket a szent várostól elválaszt. Erre mind többször elismélik: *kén jöhi rácón!* Báresak Ő is így akarná. (Chad Gadja, das Pessachbuch 126.)

Egyesek az ajtónyitást azzal magyarázzák, hogy régebben peszách táján szoktak vérvádmeséket kitalálni. A társaság egyik tagja kinéz az ajtón, nem ólálkodik-e ott valaki alattomos szándékkal. Ez a magyarázat nem valószínű. — Mások szerint a régi időkben egyáltalában nem zárták be, vagy talán nem is tették be az ajtót, mert az van a Tórában: „Örökös éjszakája volt az Örökkévaló előtt“ (Móz. II. 12. 42). Ezzel azt akarták mutatni, hogy Isten vigyáz népére. Később jobbnak látták, ha a betett ajtót csak egyszer nyitják ki.

Sőfóch chámátchá. Hozd el az igazság napját. A héber mondatok bibliai idézetek. A legrégebb Hággádákban nem voltak benne. Fordításunk itt nem követi szóról-szóra az eredetit.

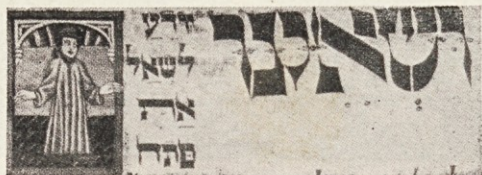
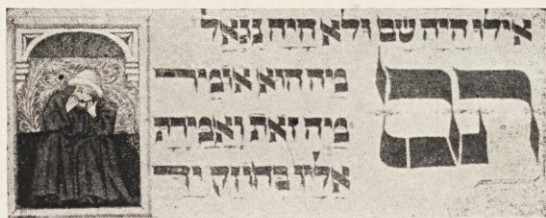
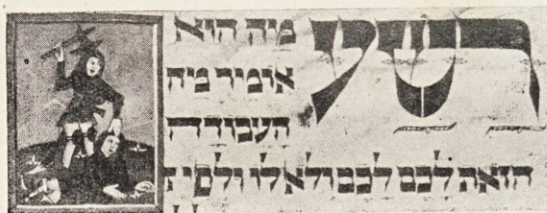
Az első három héber mondatban a zsolttáros a

pogányok, a gonoszok ellen hívja az Ég ítéletét. Az utolsó pedig a Jeruzsálemet elpusztító babilóniak ellen való indulatot fejezi ki. — A haragnak e kitöréseit a távolból szemlélő ember túlzottnak tekintheti. De helyezük csak bele magunkat annak a népnek lelkébe, amely egy túlnyomó többségű, irgalmatlan, pogány világgal, vagy éppen hazájának elpusztítójával állt szemben. Húsból és vérből való emberek, és nem égből szállt angyalok voltak. Néha erőt vett rajtuk az indulat. De talán az is jellemző, hogy ilyenkor az égi bíróra bizzák a számadást. Ilyen értelemben a dühnek kitörése egyben a harag legjobb levezetése is. A zsidó hitt az igazságos világrendben, természetes volt tehát részéről, ha Isten igazságszolgáltatására gondolt. Egyébként mindig jobb is, ha jogtalanság esetén valaki a bíróért kiált, mintha a gonoszságot gonoszsággal viszonozza. Az sem különös, ha a hívő Isten haragjáról beszél. „Isten, ha nem tudna haragudni, szeretni sem tudna. Isten, ha e kettőt nem tudná, mozdulatlan volna és nem az Irás élő Istene“. Más népek is ismerik a harag kitöréseit, gondoljunk csak a legismertebb példákra: Dante részletesen sorolja, ki hogyan kínlódik a pokolban; Michel Angelo pedig az Utolsó Ítélet freskójában megrázó borzalmassággal eleveníti meg a dies irae-t, Isten haragjának napját. Minden népnél, különösen a háborús idők irodalmában, meg lehet találni a felszabadult szenvedély hangját. Guttman Mihály részletesen ír e kérdéstről *Das Judentum und seine Umwelt* című könyvében (350. és köv.). Ő mondja többek között: Ne a mártírt, hanem az üldözött ültesse az utókor a vádlottak padjára. Idézi Májmunit a *Tévelygők útmutatójából*, hogy az Isten haragjára vonatkozó kifejezéseket a Biblia csak a pogányokkal kapcsolatban használja (I, 36.). Eliezer Áskenázi (XVI. század) írja magyarázatában, hogy ezek a mondatok csak a régi pogányokra vonatkoznak és nem azokra az Egyisten-imádó népekre, amelyek között mi élünk. (Máászé Micrájim).

קטו לא לָנוּ יי לא לָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כְּבוֹד
עַל-חַסְדֶּךָ עַל-אַמְתֶּךָ: לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם
אִי-הָיָא אֱלֹהֵיהֶם: וְאֵלֵהֵינוּ בַשָּׁמַיִם כֹּל
אֲשֶׁר-חָפֵץ עָשָׂה: עֲצִבְיָהֶם כֶּסֶף וְזָהָב מַעֲשֵׂה
יְדֵי אָדָם: פֶּה-לָהֶם וְלֹא יִדְבְּרוּ עֵינָיִם לָהֶם
וְלֹא יֵרְאוּ: אֲזַנָּיִם לָהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּ אֶף לָהֶם
וְלֹא יֵרִיחוּן: יְדֵיהֶם וְלֹא יִמְיִשּׁוּן רַגְלֵיהֶם
וְלֹא יִהְלְכוּ לֹא-יִהְנוּ בַגְּרוֹזָנִם: כְּמֹזֶהֶם יִהְיוּ
עֹשֵׂיהֶם כֹּל אֲשֶׁר-בָּטַח בָּהֶם: יִשְׂרָאֵל בָּטַח
בְּיְיָ עֲזָרָם וּמִגִּנָּם הוּא: בַּיַּת אֶהְרֹן בָּטְחוּ בְּיְיָ
עֲזָרָם וּמִגִּנָּם הוּא: יֵרְאִי יי בָּטְחוּ בְּיְיָ עֲזָרָם
וּמִגִּנָּם הוּא:

יְיָ זָכְרָנוּ יְבָרֵךְ יְבָרֵךְ אֶת-בַּיִת יִשְׂרָאֵל
יְבָרֵךְ אֶת-בַּיִת אֶהְרֹן: יְבָרֵךְ יֵרְאִי יי הַקְּטָנִים
עִם-הַגְּדֹלִים: יִסַּף יי עֲלֵיכֶם עֲלֵיכֶם וְעַל-
בְּנֵיכֶם: בְּרוּכִים אַתֶּם לְיְיָ עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ:
הַשָּׁמַיִם שָׁמַיִם לְיְיָ וְהָאָרֶץ נָתַן לַבְּנֵי-אָדָם:
לֹא-הִפְתִּים יִהְלְלוּ-יָהּ וְלֹא כָל-יֹרְדֵי דוֹמָה:

6. A „négy fiú”. Részletek a müncheni Staatsbibliothek Haggádájának miniaturáiból. (XV. század).

7. A prágai Gerson ben Salomo Hakohen nyomdájában készült Hággádá egyik fametszetekkel díszített lapja (1526).

Ne nekünk,* Örökkévaló, ne nekünk, hanem nevednek adj dicsőséget, kegyességedért és hűségédért. Miért mondják a népek: hol van Istenünk? Istenünk az égben van, mindent, amit kíván, megtesz. Bálványaik ezüst és arany, ember kezének műve. Szájuk van, de nem beszélnek, szemük, de nem látnak, fülük és nem hallanak, orruk és nem szagolnak, kezük és nem tapintanak, lábuk és nem járnak, nem lehelnek torokkal. Amilyenek ők, olyanok készítőik, s mind, aki bízik bennük. Izráel, bizzál az Örökkévalóban! Oltalmuk és pajzsuk Ó! Áron háza, bizzál az Örökkévalóban! Oltalmuk és pajzsuk Ó! Istenfélők, bizzatok az Örökkévalóban! Oltalmuk és pajzsuk Ó.

Az Örökkévaló, aki megemlékezett rólunk, áldja meg, áldja meg Izráel házát, áldja meg

---

Ne nekünk. A Hállél második része következik itt. A bibliai héber költészetnek megértéséhez idézzük itt Arany János egyik dolgozatának részletét. „A magyar nemzeti versidomról“ írva megállapítja, hogy az ősi magyar verselés alapja éppen úgy, mint a héber költészeté, a ritmus volt. „A kötött beszéd lényege nem a rím s mérték, hanem a rhytmus...; az ősrégi héber költészet... egyedül rhytmuson, a gondolat rhytmusán alapszik. Három főmódja van abban a gondolatok csoportosulásának. Első a párhuzamos, miszerint ugyanazon gondolat különböző szavakkal ismételtetik s alkotja mintegy a vers elő- és utórészét, például: Adah és Zillah, halljátok hangomat! Lamech női figyeljete szavamra! (Lamech éneke. Móz. I. 4, 23). Másik az ellentétes, midőn a vers elő- és utórésze ellentétes gondolatot fejez ki, mint: Átok rá, ki téged átkoz, áldás rá, ki téged áld! (M. I. 27, 29.) Harmadik az összerakó, midőn a ro-

וְאַנְחֵנוּ נִבְרַךְ יְהוָה מֵעַתָּה וְעַד-עוֹלָם הַלְלוּיָהּ:
קסו אָהֲבֹתַי כִּי-יִשְׁמַע יי אֶת-קוֹלִי תַחֲנוּנָי:
כִּי-הִטָּה אֲזִנּוֹ לִי וּבִימֵי אֶקְרָא: אֶפְפוּנֵי
חֲבֵלֵי-מָוֶת וּמִצָּרֵי שָׂאוֹל מִצָּאוּנֵי צָרָה וַיְגוּן
אֶמְצָא: וּבָשָׂם-יי אֶקְרָא אָנָּה יי מִלְטָה
נַפְשִׁי: חֲנוּן יי וְצַדִּיק וְאֱלֹהֵינוּ מְרַחֵם:
שָׁמַר פְּתָאִים יי דַּלְתֵי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ: שׁוּבֵי
נַפְשִׁי לְמִנוּחֶיכִי כִי יי נִמַּל עָלַיְכִי: כִּי
חִלַּצְתָּ נַפְשִׁי מִמָּוֶת אֶת-עֵינַי מִן-דְּמָעָה
אֶת-דַּגְלֵי מִדְּחֵי: אֶתְהַלֵּךְ לִפְנֵי יי בְּאַרְצוֹת
הַחַיִּים: הֶאֱמַנְתִּי כִי אֲדַבֵּר אָנֹכִי עָנִיתִי מְאֹד:
אָנֹכִי אֶמְרֹתִי בְחַפְזִי כָּל-הָאָדָם כֹּזֵב:

מִה-אָשִׁיב לִי כָּל-תַּגְּמוֹלוֹהִי עָלַי: כּוֹס-
אִשׁוּעוֹת אֲשָׂא וּבָשָׂם יי אֶקְרָא: נִדְרֵי לִי
אֲשַׁלֵּם נִגְדָה-נָּא לְכָל-עַמּוֹ: יִקַּר בְּעֵינַי יי
הַמְּוֹתָה לַחֲסִידָיו: אָנָּה יי כִּי-אָנֹכִי עֲבַדְךָ
אָנֹכִי עֲבַדְךָ בְּן-אֲמָתְךָ פִּתְחַת לְמוֹסְרָי: לָךְ

koneszmék sorozásában némi haladványt vehetni észre; vagy pedig ugyanazon gondolat, kiegészítő toldalékkal, ismételtetik, mint a következő hely Mózes hattýuénekében:

Aron házátl! Áldja meg az istenfélőket, a kicsinyeket a nagyokkal! Gyarapítson az Örökkévaló benneteket, benneteket és gyerekeiteket! Áldottjai vagytok ti az Örökkévalónak. Alkotója Ő égnek és földnek. Az ég az Örökkévaló ege, de a földet az embernek adta. Nem a holtak kicsérik Istent és nem akik csendben leszálltak! Hanem mi dicsérjük Istent, mostantól mindörökké, hallelúja. (Zsolt. 115.).

Szeretem az Örökkévalót, mert meghallgatja hangom, könyörgésem. Mert felém hajol, bármikor szólítom. Amikor körülvettek a halál fájdalmai, s az alvilág gyötrelmei találtak reám, s szenvedés, meg bánat ért utól, én az Örökkévaló nevét szólítottam: Ő Örökkévaló, mentsd meg lelkemet! Könyörületes az Örökkévaló és igazságos, és a mi Istenünk irgalmas. A gyámoltalanokra is ügyel az Örökkévaló; hogy nyomorba jutottam, Ő segít rajtam. Nyugodjál meg én lelkem, mert az Örökkévaló jót tesz veled! Hisz Ő mentette meg lelkemet a haláltól, szememet a könnytől, lábamat a botlástól. Most itt járok az Örökkévaló előtt az élet országában. Hittem én akkor is, amikor szóltam: „Én inségbe jutottam nagyon“. Rettegésemben is szóltam: „Csalóka minden emberi“.

Mivel viszonzozhatom az Örökkévalónak min-

Egek halljátok meg beszédemet,	}	ellentétes.
És halld meg, óh föld, szájam (szózatát.)		
Csöpögjön tanításom, mint az eső	}	összerakó.
S hulljon szelíden, mint harmat, (szavam,		
Mint permeteg a zöld virányra,	}	párhuzamos.
Mint zápor a növénycesemetékre:		
Mert Isten nevét hirdetem,	}	
Nosza dicsérjétek az Urat!“		

אָזְבַח זָבַח תּוֹדָה וּבָשֵׁם יְיָ אֶקְרָא: נְדָרֵי לִי
אֲשַׁלֵּם נִגְדָה-נָא לְכָל-עַמּוֹ: בְּחֲצֵרוֹת בַּיִת
יְיָ בְּתוֹכְכִי יְרוּשָׁלַם הִלְלוּיָהּ:

ק"ו הִלְלוּ אֶת-יְיָ כָּל-גּוֹיִם שִׁבְחֻהוּ כָּל-
הָאֲמִיּוֹת: כִּי נִבְרַר עָלֵינוּ חֲסֵדוֹ וְאֱמֶת-יְיָ
לְעוֹלָם הִלְלוּיָהּ:
ק"ח

הוֹדוּ לַיְיָ כִּי-טוֹב	כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: הוֹדוּ
יֹאמְרוּ-נָא יִשְׂרָאֵל	כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: הוֹדוּ
יֹאמְרוּ נָא בַּיִת-אֱתֹרֶן	כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: הוֹדוּ
יֹאמְרוּ נָא יְרֵאֵי יְיָ	כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: הוֹדוּ

מִן-הַמִּצַּר קָרָאתִי יְהוָה עֲנֵנִי בַּמִּדְבָּר:
יְיָ לִי לֹא אִירָא מִה-יַעֲשֶׂה לִּי אָדָם: יְיָ לִי
בְּעֵזְרִי וְאֲנִי אִרְאֶה בְּשִׁנְאָי: טוֹב לַחֲסוֹת
בְּיָי מִבְּטָח בְּאָדָם: טוֹב לַחֲסוֹת בְּיָי מִבְּטָח
בְּנְדִיבִים: כָּל-גּוֹיִם סִבְּבוֹנֵי בְשֵׁם יְיָ כִּי
אֲמִילָם: סִבְּבוֹנֵי גַם-סִבְּבוֹנֵי בְשֵׁם יְיָ כִּי
אֲמִילָם: סִבְּבוֹנֵי כַדְבָּרִים וְעָכוּ כְּאֵשׁ קוֹצִים
בְשֵׁם יְיָ כִּי אֲמִילָם: דָּחָה דָּחִיתַנִּי לְנַפֵּל

den jótéteményét? Az üdvösség poharát emelem és az Örökkévaló nevében kiáltom: az Örökkévalónak tett fogadalmaimat megfizetem, egész népe előtt! Súlyos az Örökkévaló szemében jámborainak halála. Óh Örökkévaló, bizony én szolgád vagyok, csak szolgád, szolgálód gyermeke, de megnyitottad bilincseimet. Neked mutatom be há-lám áldozatát és az Örökkévaló nevében fennen hirdetem: fogadalmaimat az Örökkévalónak meg-fizetem, egész népe előtt, az Örökkévaló templo-mának udvarán, közepetted, óh Jeruzsálem! Hal-leluja! (Zsolt. 116.).

Dicsőítsétek az Örökkévalót, ti nemzetek mind, dicsérjétek, ti népek mind, mert szere-tete felülmulja érdemeinket, az Örökkévaló hű-sége örökké tart. Halleluja. (Zsolt. 117.).

Hálálkodjatok az Örökkévalónak, mert jóságos Ő,

Mert örökké tart szeretettel

Hirdesse Izráel:

Mert örökké tart szeretettel

Hirdesse Áron háza:

Mert örökké tart szeretettel

Hirdessék az istenfélők:

Mert örökké tart szeretettel

Szorultságomból szólítottam Istent és Isten tágasságban felelt nekem. Velem az Örökkévaló, nem félek, mit tehet nekem ember. Velem az Örökkévaló, segítőim között s én nyugodtan né-zem gyűlölőimet. Jobb az Örökkévalónál keresni menedéket, mint az emberben bízni. Jobb az Örökkévalónál keresni menedéket, mint előkelők-ben bizakodni. Mind a nemzetek körülvettek en-gem, az Örökkévaló nevében bizony legyőzöm őket. Körülvettek, be is kerítették, az Örökkévaló nevében bizony legyőzöm őket. Körülrajzottak, mint a méhek, de ellobbantak, mint tövissek tüze, az Örökkévaló nevében bizony legyőzöm őket,

וַיִּעַזְרָנִי: עָזִי וְזַמְרַת יְהוָה וַיהִי־לִי לִישׁוּעָה:
קוֹל רִנָּה וִישׁוּעָה בְּאֵהְלִי צְדִיקִים יָמִין יי
עֲשֵׂה תִיל: יָמִין יי רֹזְמָה יָמִין יי עֲשֵׂה
תִיל: לֹא־אֲמוֹת כִּי־אֲתִיה וְאִסְפֵּר מַעֲשֵׂי יְהוָה:
יִסַּר יִסְרָנִי יְהוָה וְלִמּוֹת לֹא גָתַנְנִי: פֶּתַח־לִי
שְׁעָרֵי־צְדָק אֲבֹא־בָם אֹדְהָ יְהוָה: זֶה־הַשְּׁעַר
לִי צְדִיקִים יָבֹאוּ בוֹ:

אֹדְדָה כִּי עֲנִיתָנִי וַתְּהִי־לִי לִישׁוּעָה: אֹדְדָה
אֲבֹן מָאֶסוּ הַבּוֹנִים הִיתָה לְרֹאשׁ פְּנֵה: אֲבֹן
מֵאֵת יי הִיתָה זֹאת הִיא גְּפֻלַּת בְּעִיגֵינוּ:
מֵאֵת

זֶה־הַיּוֹם עֲשֵׂה יי נְגִילָה וְנִשְׂמַחְתָּ בוֹ: זֶה
אֲנִי יי הוֹשִׁיעָה נָא אֲנִי יי הוֹשִׁיעָה נָא
אֲנִי יי הַצְּלִיחָה נָא אֲנִי יי הַצְּלִיחָה נָא:
כְּרוּךְ הַבָּא בְּשֵׁם יי בְּרַכְנוּכֶם מִבֵּית יי:
טוֹךְ אֵל יי וַיָּאָר לָנוּ אֲסֻרוֹתַי בְּעֵבְתַיִם
עַד קִרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ: אֵל אֱלֹהֵי אֲתָה וְאֹדְדָה
אֱלֹהֵי אֲרוֹמְמֶךָ: אֵלֵי הוֹדוּ לִי כִי־טוֹב כִּי
לְעוֹלָם תִּסְדֹּד: הוֹדוּ

יִתְלַלֶּךְ יי אֱלֹהֵינוּ (עַל) כָּל מַעֲשֵׂיךָ.

Taszítva taszítottak engem, hogy elbukjam, de az Örökkévaló megsegített engem. Erősségem és dalom az Örökkévaló, mert Ő volt segítségemre. Ujjongás és menekvés hangja az igazak sátraiban: az Örökkévaló jobbjára diadalt szerez, az Örökkévaló jobbjára magasztos, az Örökkévaló jobbjára diadalt szerez. Nem halok meg, hanem élek s hirdetem Isten tetteit: fenyítve fenyített Isten, de a halálnak nem adott át. Nyissátok meg nekem az igazság kapuit, hadd megyek be rajtuk, hogy hálálkodom Nekik. Ez a kapu az Örökkévalóé, igazak mennek be rajta. Hálálkodom Neked, mert meghallgattál, hogy segítségemre voltál. A kő, melyet megvetettek az építők, sarokkővé lett. Az Örökkévalótól lett ez, oly csodás ez a mi szemünkben! Ezt a napot az Örökkévaló szerezte, ujjongjunk és örvendjünk neki.

Óh Örökkévaló, segíts hát! Óh Örökkévaló, segíts hát!*

Óh Örökkévaló, vezess sikerrel! Óh Örökkévaló, vezess sikerrel!

Aldott legyen, aki jön az Örökkévaló nevében, köszöntünk benneteket az Örökkévaló templomában, Isten az Örökkévaló, Ő világít nekünk. Kössétek az ünnepi áldozatot kötelekkel az oltár sarkaihoz! Istenem vagy Te, Neked hálálkodom, Istenem, Téged magasztallak. Hálálkodom az Örökkévalónak, mert örökkét tart szeretettel! (Zsolt. 118.).

Dicsőítenek Téged, Örökkévaló Istenünk,

Óh segíts hát! Héberül *hósiá-ná*. Ebből származik a magyar hozsánna szó. Megemlítjük itt azt, hogy a héberből sok szó került, főleg vallási fogalmakkal együtt, más nyelvekbe. Ilyen szavak még a magyarban: hallelúja, ámen, kerub, Mesziás, szombat, sátán.

וַתְּסִידֶיךָ צְדִיקִים עוֹשֵׂי רִצְנָה וְכָל עֲמֹה בֵּית
 יִשְׂרָאֵל בְּרָנָה יוֹדוּ וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפְאָרוּ
 וַיְרוֹמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדְּשׁוּ וַיְמַלִּיכוּ אֶת־
 שְׁמֶךָ מִלְּכָנֹה. כִּי לָךְ טוֹב לְהַדוֹת וּלְשַׁמֵּךְ
 נֶאֱמָה לְזִמְרָה כִּי מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם אַתָּה אֵל:

קל הודו לך כי טוב	כי לעולם חסדו:
הודו לאלהי האלהים	כי לעולם חסדו:
הודו לאדני האדנים	כי לעולם חסדו:
לעשה נפלאות גדולות לברך	כי לעולם חסדו:
לעשה השמים בתבונה	כי לעולם חסדו:

Hálálkodjatok. A 136. zsoltár Nagy-hállél néven ismeretes. A visszatérő sorokat bizonyára a közönség énekelte. Már sokan megfigyelték, hogy a zsidó irodalomban az Isten-megismeréshez többször jutottak el történelmi eseményeken keresztül, mint a világ nagyszerűségének megfigyelésén át. Legfőbb vallási szövegünk, a Tízige, is a bevezetésben úgy említi meg Istent, mint az egyiptomi kivonulás csodatevőjét. Ha e zsoltárnak sorait átnézzük, mindkét gondolatot megtaláljuk benne. Az eleje és a vége röviden a természet bölcs Alkotójáról énekel, a középső sorok a kivonulást és a vándorlást mondják el.

Egy, a spanyolországi kiűzéskor megmenekült zsidónak írásából való a következő történet: — Gyermekkoromban egyszer egy szónokot hallottam. Bölcséleti okoskodásokkal beszélt Isten egységéről. Közben többször ezt mondta: Ha Is-

mind a műveid és igaz jámboraid, akaratodnak
végrehajtói; és egész néped, Izráel háza ujjongva
hálálkodják. Áldják, dicsérik, dicsőítsék, ma-
gasztalják, hatalmasnak, szentnek és királynak
hirdessék nevedet, Királyom, mert jó Neked
hálálkodni és nevedet megilleti a dal, mert örök-
kön-örökké Isten vagy Te!

Hálálkodjatok* az Örökkévalónak,
mert örökké tart az Ő szeretete!

Hálálkodjatok az urak Urának,
mert örökké tart az Ő szeretete!

Annak, aki nagy csodákat művelt egymaga,
mert örökké tart az Ő szeretete!

Aki az eget alkotta értelemmel,
mert örökké tart az Ő szeretete!

Aki a földet a víz fölé terítette,
mert örökké tart az Ő szeretete!

Aki a nagy égítesteket alkotta,
mert örökké tart az Ő szeretete!

A napot a nappal uralmára,
mert örökké tart az Ő szeretete!

A holdat és a csillagokat az éjjel uralmára,
mert örökké tart az Ő szeretete!

---

ten nem lett volna egyetlen, akkor ebből ez és ez
következnék. Ekkor felállt egy ember a tömegből
és így szólt: mindenemet elrabolták, össze-vissza
verték, megsebesültem, csak azért hagytak ott,
mert azt hitték, hogy halott vagyok. Mindezt csak
Istenért vállaltam, áldott legyen neve. És te most
idejössz okoskodni, böleselkedni, és azt mondd,
hogy, ha Ő nem volna egyetlen, akkor ez vagy
az lenne. Bizony mindennél, amit gondolkodók
kigondolhatnak, többet bizonyít az, amit mi és
atyáink elviseltek; nem hallgatom tovább ezt a
beszédet! Erre kiment a templomból és vele
együtt az egész gyülekezet.

Aki sujtotta Egyiptomot elsőszülötteiben,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Aki kivizette Izráelt közülük,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Erős kézzel és kinyujtott karral,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Kettéhasította a Nádistengert,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Átvitte rajta Izráelt,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Beleszórta fáraót és seregét a Nádistengerbe,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Aki átvezette népét a pusztában,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Aki levert nagy királyokat,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Megölt hatalmas királyokat,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Szíchónt, az emórita királyt,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Ógot, Básán királyát,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Országukat örökségbe adta,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Örökségül szolgáljanak, Izráelnek,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Nyomorúságunkban megemlékezett rólunk,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Megmentett szorongatóinktól,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Kenyeret ad minden élőknek,
mert örökké tart az Ő szeretete!
Hálálkodjatok az eget Istenének,
mert örökké tart az Ő szeretete!

(Zsolt. 136.)

גִּשְׁמַת כָּל-חַי תִּבְרַךְ אֶת-שְׁמֶךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ.
 וְרוּחַ כָּל-בְּשָׂר תִּפְאֵר וּתְרוּמָם זְכָרְךָ מִלְּכָנוּ
 תָּמִיד. מִן-הָעוֹלָם וְעַד-הָעוֹלָם אַתָּה אֵל.
 וּמִבְּלַעֲדֶיךָ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ פּוֹדֶה
 וּמַצִּיל וּמְפָרֵנֵם וּמַרְחֵם בְּכָל-עֵת צָרָה וְצוּקָה
 אֵין לָנוּ מֶלֶךְ אֵלָּא אַתָּה: אֱלֹהֵי הָרְאשׁוֹנִים
 וְהָאַחֲרוֹנִים. אֵלֹהֵי כָל-בְּרִיּוֹת אֲדוֹן כָּל-
 תּוֹלְדוֹת הַמְּהַלֵּל בְּרַב הַתְּשֻׁבָּחוֹת הַמְּנַהֵג
 עוֹלָמוֹ בְּחֶסֶד וּבְרִיּוֹתָיו בְּרַחֲמִים. וַיֵּי לֹא-
 יָנוּם וְלֹא-יִישָׁן. הַמְּעוֹרֵר יְשָׁנִים וְהַמְּקִיץ
 גֵּרָדִים. וְהַמְּשִׁיחַ אֱלָמִים. וְהַמְּתִיר אֲסוּרִים
 וְהַסּוֹמֵךְ גּוֹפְלִים וְהַזּוֹקֵף כְּפוּפִים. לֵךְ לְבַדְּךָ
 אֲנַחְנוּ מוֹדִים: אֱלֹהֵינוּ מֵלֵא שִׁירָה בָּיָם
 וְלִשְׁוֹנָנוּ רִנָּה כֶּהֱמוֹן גִּלְיֹו וְשִׁפְתוֹתֵינוּ שֹׁבֵת
 כְּמִרְחֵבֵי רַקִּיעַ. וְעֵינֵינוּ מְאִירוֹת כְּשֶׁמֶשׁ
 וּבִירְחָה. וַיְדִינוּ פְּרוֹשׁוֹת כְּנִשְׂרֵי שָׁמַיִם.

Minden élő lelke. Ez az ismeretlen szerzőtől származó fejezet ima-irodalmunk klasszikus korából való. Már a Misna-korában ismerték. Stílusának lendületességén meglátszik, hogy nem sokkal a Biblia után keletkezett. A *Nismdt-*nál is beigazolódik az a megállapítás, hogy álta-

Minden élő lelke* áldja a Te nevedet, Örök-
kévaló Istenünk és minden élő test lehellete di-
csőitse és magasztalja emlékedet, Királyunk, min-
dig. Örökkön-örökké Isten vagy Te és kívüled

---

lában, mennél régibb egy imánk, annál egysze-
rűbb, annál szebb az. Imakönyvünkben, a szid-
durban, található imák legnagyobb része ebből
a korból való. — A Misna előírása szerint a Hál-
lél után elmondják a *Birkát-hásirt*, a dal-áldást.
Rabbi Jóchánán szerint ez a *Nismátot*, rabbi
Jöhudá szerint a (Hállél után nálunk is talál-
ható) *Jöhállöluchá* imát jelenti. Bölcseink nem
döntötték el a vitát, hanem, mint oly gyakran,
mindkettőt bevették a Hágvádába (Pöszáchim
117 b.—118 a.). A *Nismát* egyébként a szombat- és
ünnepreggeli imarendben szerepel és mint a szé-
deren is, a *Jistábbách*-hal együtt a bibliai-éne-
kek befejezése.

Egy késői magyarázat szerint helyes, hogy
az ünnepi hangulatban a lelket szólítjuk dicsé-
retre. Köznapokon az ember fáradt teherhordó,
csak a kenyérnek, a testnek él. Szombaton és ün-
nepen azonban, mint a legenda mondja, külön
ünnepi lélek, *nösámá jötérá* költözik belé. Felül-
kerekedik az emberben a lélek és Isten-ittasultan
énekel. — Mindenki daloljon, kezdi a költő, de
mindjárt vissza is hőkken. Hogyan is mondhatná
el a véges ember az Öröklétűnek, a Végtelennek
dicséretét! Az az alázatos szabódás következik
most, amely kedves vonása vallásos irodalmunk-
nak: Ha minden nádszál írószer volna, minden
tenger tinta, a föld és az egek pergamen és min-
den ember az írás mestere, akkor sem tudnánk
mindent elmondani Istenről. Ezután azonban
már el is felejtí a a mentegetőzést és énekel.
Mert a költő és az imádkozó ember hasonlítanak
egymásra: amennyire átérzik a szó erőtlenségét,
annyira nem tudnak némák maradni. Ha hibáz-
nánk, folytatja a *Nismát* költője, adj felmentést,
Te teremtettél így, ilyen lélekkel, ilyen dadogó
nyelvvvel.

וְרַגְלֵנוּ קְלוֹת כְּאֵילוֹת. אִין אֲנַחְנוּ מִסְפִּיקִים
לְהוֹדוֹת לָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
וּלְבָרֵךְ אֶת־שִׁמְךָ. עַל־אֲחַת מֵאֵלֶיךָ אֵלֶיךָ
אֵלֶפֶי אֵלֶפֶים וְרַבֵּי רַבּוֹת פְּעָמִים הַטּוֹבוֹת
שְׁעֵשִׂיתָ עִם־אֲבוֹתֵינוּ וְעִמָּנוּ: מִמְצָרִים
נִגְאֲלָתָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וּמִבַּיִת עֲבָדִים פָּדִיתָנוּ.
בְּרָעַב זִנְתָנוּ וּבְשֹׁבַע כִּלְכַלְתָּנוּ. מִחֶרֶב
הִצַּלְתָּנוּ. וּמִדְּבַר מַלְטָתָנוּ וּמִחֲלָיִם רָעִים
וּנְאֻמָּיִם דִּלִּיתָנוּ: עַד־הֵנָּה עֲזָרוּנוּ רַחֲמֶיךָ.
וְלֹא־עֲזָבוּנוּ חַסְדֶּיךָ. וְאֶל־תִּטְשֵׁנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
לְנִצַּחַת: עַל־כֵּן אֲבָרִים שִׁפְלַגְתָּ בָנוּ. וְרוּחַ
וּנְשָׁמָה שֶׁנִּפְחַתָּ בְּאַפֵּינוּ וְלִשׁוֹן אֲשֶׁר שָׁמַתָּ
בְּפִינוּ. הֵן הֵם יוֹדוּ וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפְאָרוּ
וַיְרוֹמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ וַיִּמְלִיכוּ אֶת־שִׁמְךָ
מִלְּכָנוּ: כִּי כָל־פֶּה לָךְ יוֹדָה. וְכָל־לִשׁוֹן לָךְ
תִּשְׁבַּע. וְכָל־בֶּרֶךְ לָךְ תִּכְרַע. וְכָל־קוֹמָה
לְפָנֶיךָ תִּשְׁתַּחֲוֶה. וְכָל־לִבָּבוֹת יִירָאוּךָ. וְכָל־
קָרֵב וּכְלִיזוֹת יִזְמְרוּ לְשִׁמְךָ. כִּדְבַר שְׁכָתוֹב
כָּל עֲצָמוֹתַי תִּאֲמַרְנָה יְיָ מִי כָמוֹךָ. מִצִּיל
עָנִי מִחֲזֹק מִמָּנוּ וְעָנִי וְאֲבִיוֹן מִגּוֹזְלוֹ: מִי

nincs nekünk királyunk, megváltónk és segítőnk, kiszabadítónk és megmentőnk, táplálónk és irgalmazónk. A baj és szorultság idején nincs nekünk királyunk, csupán Te, Istene az elsőeknek és az utolsóknak, Istene minden teremtménynek, Ura minden születettnek, aki magasztos a dicséretetek által, kegyességgel vezeti világát és irgalommal teremtményeit. Mert az Örökkévaló nem szendereg és nem alszik. Felkelti az alvókat, felébreszti a szunnyadókat, megszólaltatja a némákat, feloldja a foglyokat, támogatja az elbukottakat, és felegyenesíti a meggörnyedteket. Egyedül Neked hálálkodunk! Ha szánk tele volna dallal, mint a tenger, és nyelvünk ujjongással, mint hullámainak zúgása, és ajkaink dicsérettel, mint az égbolt szélessége, ha szemünk ragyogna, mint a nap és a hold, és kezünk ki volna terjesztve, mint az égi sasok, ha lábunk könnyű volna, mint a szarvasoké: akkor sem tudnánk cleget hálálkodni Neked, Örökkévaló Istenünk és atyáink Istene, és áldani nevedet csak egyért is a sok ezer és miriád jótétemény közül, amü cselekedtéi atyáinkkal és velünk: Egyiptomból megváltottál, Örökkévaló Istenünk, és a szolgák lázából kiváltottál bennünket, éhségben tápláltál, bőségben eltartottál, kardtól megmentettél, vésztől megóvtál és rossz, súlyos betegségből kiemeltél bennünket. Idáig segített irgalmad és nem hagyott el kegyességed, ne hagyj el bennünket Örökkévaló Istenünk sohasem! Ezért minden tagunk, melyre osztottál bennünket, a lehellet, a lélek, melyet orrunkba leheltél, és a nyelv, melyet szánkba helyeztél, ime, mindezek hálálkodjanak és áldják, dicsérjék és dicsőítsék, magasztalják, és hatalmasnak, szentnek, királyinak hirdessék nevedet, Királyunk. Mert minden száj Neked hálálkodik, minden nyelv Reád esküszik, minden

יְדָמָה-לָךְ וּמִי יִשְׁוֶה-לָךְ וּמִי יַעֲרֹךְ-לָךְ. הָאֵל
הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֵל עֲלִיּוֹן קִנְיַת שָׁמַיִם
וְאָרֶץ: נְהַלְלֶךָ וּנְשַׁבְּחֶךָ וּנְפָאֲרֶךָ וּנְבָרְךָ
אֶת-שֵׁם קְדוֹשֶׁךָ. כְּאִמּוֹר לְדוֹד בְּרַכִּי נַפְשִׁי
אֶת-יְיָ וְכֹל-קִרְבֵי אֶת-שֵׁם קְדוֹשׁוֹ: הָאֵל
בְּתַעֲצוּמוֹת עֲזוּךָ. הַגָּדוֹל בְּכַבוֹד שְׁמֶךָ. הַגִּבּוֹר
לְנִצָּח וְהַנּוֹרָא בְּנוֹרְאוֹתֶיךָ. הַמְּלִיךְ הַיּוֹשֵׁב
עַל כְּסֵא רָם וְנִשְׂא:

שׁוֹכֵן עַד, מְרוֹם וְקְדוֹשׁ שְׁמוֹ. וְכַתּוּב רַגְנוֹ
צְדִיקִים בְּיַי לְיִשְׂרָאֵל נִאֻוָּה תְהִלָּה: בְּפִי
יִשְׂרָאֵל תִּתְהַלָּל. וּבְדַבְּרֵי צְדִיקִים תִּתְבָּרֵךְ.
וּבְלִשׁוֹן חֲסִידִים תִּתְרוֹמֵם. וּבְקִרְבַּי קְדוֹשִׁים
תִּתְקַדְּשׁ:

וּבְמִקְהֵלוֹת רַבְבוֹת עִמָּךְ בַּיִת יִשְׂרָאֵל
בְּרִנָּה יִתְפָּאֵר שְׁמֶךָ מְלַכְנוּ בְּכָל-דּוֹר וְדוֹר.
שָׁכֵן חוֹבֵת כָּל-הַיְצוּרִים לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְהוֹדוֹת לְהַלֵּל לְשַׁבַּח
לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְתַדָּר לְבָרֵךְ לְעֹלָה וּלְקַלֵּם
עַל כָּל-דַּבְּרֵי שִׁירוֹת וְתַשְׁבְּחוֹת דָּוִד בֶּן-יִשָׁי
עַבְדְּךָ מְשִׁיחֶךָ:

יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מְלַכְנוּ הָאֵל הַמְּלִיךְ

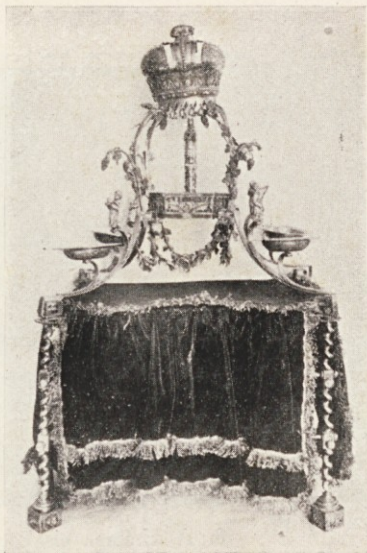
8. A chámec eltakarítása

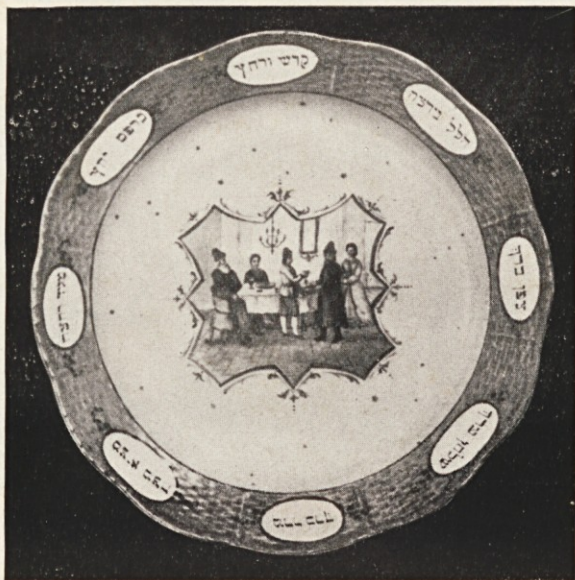
9. Széder-asztal

B. Picart francia grafikus rézmetszetei (1723)

10. Aranyozott ezüst széder-tál 1774-ből (Bécsi munka, Kismarton, Wolf-múzeum).

11. Herendi porcelán széder-tál 1852-ből.

íérd Eléd borul, minden termet Elótted hajlik meg, minden szívben a Te félelmed, minden benső a Te nevedet zengi, az Ige szerint, amely így szól: „Mind a csontjaim azt mondják: Örökkévaló! ki olyan, mint Te? Megmented a szegényt a nála erősebtől, a szegényt és szűkölködőt megrablójától (Zsolt. 35. 10.). Ki hasonló Hozzád és ki egyenlő Veled, ki mérhető Hozzád nagy, hatalmas, félelmetes, felséges Isten, teremtője az égnek és a földnek? Dicsőítsük és dicsérjük, magasztaljuk és áldjuk szent nevedet, amint Dávid szólott: „Áldd, óh lelkem az Örökkévalót és egész bensőm szent Nevét!” (Zsolt. 103, 1.)

Isten, ki mindenható vagy hatalmad által és nagy a neved dicsőségében, eros a győzelemben és félelmes rettentő műveidben, óh király, aki fenségben és magasztosságban trónolsz!

Örökké trónoló, magasságos és szent az Ó neve. Es írva vagyon: „Ujjongjatok igazak az Örökkévalóval, becsületeseknek méltó az Ó dicsérete“ (Zsolt. 33. 1.) A becsületesek ajka dicsérjen, az igazak szava áldjon, a jámborak nyelve magasztaljon, a szentek benseje megszenteljen.

Es népe, Izrael háza miriádjainak gyűtekezeteiben ujjongva dicsőíttessek a Te neved, Királyunk, nemzedékről nemzedékre. Mert minden teremtménynek kotelessége, Örökkévaló Istenünk és oseink istene, naatkoani, dicsőíteni, zengeni, magasztalni, elismerni, adani, hirdetni, megénekelni Téged és még dalolni Dávidnak, Jisaj jának, a Te felkent szolgádnak minden dicséretével.

Dicsértessék a Te neved örökké, Királyunk; nagy és szent uralkodó Isten vagy az égen és földön. Téged illet, Urunk, Istenünk és őseink Istene a dal és a dicséret, a dicsőítés és az ének, Tiéd az erő és az uralom, a győzelem, a nagyság és a ha-

הַגְּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ כִּי לָךְ נָאֵה
 יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שִׁיר וְשִׁבְחָה הַלֵּל
 וְזִמְרָה עוֹ וּמְשָׁלָה נִצַּח גְּדֻלָּה וּגְבוּרָה
 תְּהִלָּה וְתַפְאֶרֶת קְדוּשָׁה וּמַלְכוּת בְּרִכּוֹת
 וְהוֹדָאוֹת מֵעַתָּה וְעַד-עוֹלָם: בְּרוּךְ אַתָּה יי
 אֵל מֶלֶךְ גְּדוֹל בַּתְּשֻׁבּוֹת אֵל הַהוֹדָאוֹת
 אֲדוֹן הַנִּפְלְאוֹת הַבוֹחֵר בְּשִׁירֵי זִמְרָה מֶלֶךְ
 אֵל חַי הַעוֹלָמִים:

A következő szakaszt csak az első széderen
 mondjuk.

וּבְכֵן וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה:

בַּלַּיְלָה:	אָז רַב נַפְסִים הַפְּלֵאתָ
הַלַּיְלָה:	בְּרֹאשׁ אֲשֶׁמּוֹרוֹת זֶה
לַיְלָה:	נֵר צֶדֶק נִצַּחְתָּנוּ כִּנְחָלֶךָ לּוֹ

Igy volt éjfél tájban. Ez az álef-bét rendjében készült ének a VII. században élt Jánnáj, liturgiai költő műve. Megtalálható a peszáchot megelőző sábbát *hágádol*, nagy-szombat imarendjében is. Onnan került ide. Az ilyen, később nagyon elterjedt költeményeket *pijjutok*nak nevezük. Szövegük sokkal nehezkesebb, mint a régi imáké. Minden szavuk egy-egy utalás a Bibliára, a midrásokra. Olvasóikról feltételezték, hogy annyit tudnak, mint ők. A pijjutok magyarázat nélkül alig érthetők. Ez itt például felsorolja azokat az eseményeket, amelyek az ünnepi éjsza-

talom, a dicsőség, a dísz, a szentség és a királyság; Tiéd az áldások és a hálaadás mostantól mindörökké. Áldott légy Te, Örökkévaló Istenünk, Királyunk, ki nagy vagy a dicsőítések közepette, hálaadások Istene, csodatettek Ura, ki kedvét leli az énekes szóban, örökkévalóságok élő Istene.

Nos hát,¹ így volt éjjeltájban.*
Páratlan sok csodát tettél akkor éjjel,
Az őrjárat² kezdetén ilyenkor éjjel,
Az igaz gért³ győzelemre vitted, mikor kettévált⁴
[az éjjel,
Így volt éjjeltájban.

---

kán történtek. Alapgondolata az, hogy niszán 15.-e nemcsak a kivonuláskor, hanem mindig, előbb és később is *lél-simmurim*. Izráel sorsa felett való „örködés éjszakája“ volt.

Találóa mondta Bialik, hogy a zsidó ember szereti az eseményeket összesűriteni. Van néhány kiemelkedő ünnepnap, a maga eredeti jelentésével. Most jön a nép és azt mondja, még ez is és az is akkor történt. Különösen peszách, tám-muz hó 17.-e és áv hó 9.-e tűnnek ki ebben az emlékhalmazásban. Gyakorlati nevelési szempontból nagy előnyei is vannak ennek. A tapasztalat szerint ugyanis az emberek a történelemből csak azt a korszakot ismerik, amelyik kapcsolatban van egy imával, ünnepel, vagy a szegény ember könyvével, a naptárral. Fordításunk ennél és a következő pijjutnál az eredetinek nehéz „muziv“ (idézetekből összeolvasztott) stílusát követi. Lesz néhány héberül tudó, aki így ezeket szívesen áttanulmányozza:

- 1) Gyakori bevezetése az istentiszteleti költeménynek, egyben a közönségnek szóló felhívás.
- 2) Az éjszaka három vagy négy „*őrjáratra*“ volt beosztva, eszerint számították az időt is.
- 3) Ábrahám. Ő volt az első *gér*, megtérő. 4) Ábrahám üldözőbe vette a királyokat és Da-

וַיְהִי בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה:

דִּבְּרָתָּ מֶלֶךְ נֶרֶד בַּחֲלָם
הַפְּחֻדָּתָ אֲרָמִי בְּאֶמֶשׁ
וַיִּשְׂרָאֵל יִשְׂרָאֵל לְאֵל וַיּוֹכַל לוֹ

וַיְהִי בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה:

זָרַע בְּכוֹרֵי פֶתְרוֹם מִחֻצַּת בַּחֲצֵי
חֵילָם לֹא מֵצְאוּ בְּקוֹמָם
טָסַת נְגִיד חֲרָשֶׁת סְלִית בְּכוֹכְבֵי
וַיְהִי בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה:

יַעֲזֵב מִחֲרָף לְנוֹפֵף אֲוִיָּהוּ בַּשָּׁתָּ פְּנָרִיו בַּלַּיְלָה:
כָּרַע בֵּל וּמֵצְבוּ בְּאִישׁוֹן
לְאִישׁ חַמּוּדוֹת נִגְלָה רֵו חַזוֹת
לַיְלָה:

---

maszkusz közelében éjszaka leverte őket. A pijjut itt egy bibliai mondathoz (Móz. I. 14, 15.) fűződő legendára utal, amit Rási is idéz, hogy az éjszaka első felében Isten Ábrahámmal, a másodikban ivadékaival tett csodát Egyiptomban. 5) *Avimelech*. Sárát elvitette, ezért Isten álmában halállal fenyegette (Mózes I. 20, 2–3.). 6) Lábán. A tőle hazatérő Jákobot üldözőbe vette, de találkozásukat megelőző éjszakán álmában megjelenik Isten és visszatartja az erőszakosságtól. (Móz. I. 31, 29). 7) Ekkor kapja Jákób az Izráel nevet (Móz. I. 32, 25–33 és Hósea 12, 5.). 8) Egyiptom. Mózes első könyvének nemzetség-

*Itélted Görár királyát⁵ álmában régebben éjjel,
Rémítetted az Arámít⁶ éjjel,
Birkózott Izráel az isteni lényvel és győztes lett⁷
[éjjel,*

Igy volt éjjéltájban.

*Pátrosz⁸ elsőszülött ivadékait elpusztítottad éjjel,
Hatalmuk már nem volt meg, mikor felkeltek éjjel,
Cháróset fejedelmének⁹ szárnyalását letörted csil-
[lagos éjjel,*

Igy volt éjjéltájban.

*Az istenkáromló¹⁰ Ciont fenyegette, de hullott
[tetemük éjjel,
Ledőlt Bél¹¹ és talapzata a vakhományban éjjel,
Kedveltednek¹² feltárult a látomás titka éjjel,
Igy volt éjjéltájban.*

---

táblázatában Pátrosz Micrójimnak a fia (10, 14); Jeremiás is így nevezi Egyiptomot (44, 1 és 15). 9) Sziszera, aki Chárósetban lakott. Debóra és Bálák győzte le (Birák 4—5). A Talmud azt a legendát fűzi hozzá (Birák 5, 20-hoz), hogy a csillagok leszálltak pályáikról és izzóvá tették az ellenség dárdáit. A Kisón patakban kellett lehűteniök magukat a nagy forróságtól, ekkor a víz elsodorta őket. 10) Szánchéríb, Asszíria királya. Jeruzsálem ostrománál káromolta Istent (Királyok, II. 19.) Fenyegetőleg emelte fel kezét a város ellen (Jes. 10. 32). A midrás legendája szerint Rávsáké, az asszírok vezére, zsidó származású volt. A várfalon keresztül hallotta, hogy benn a Hállélt éneklék, mert éppen peszách este volt. Azt tanácsolta Szánchéríbnek, hogy hagyják abba az ostromot, mert ilyenkor van a zsidóknál az „örizet éjszakája“. De hiába. Reggelre azután pestis pusztította el a sereget (Jálkut Simoni Kir. II. 241.). A héber szövegben Cion helyett *ivvuj* van, kiválasztott hely. (Zsolt. 132. 13).

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה:

בַּלַּיְלָה: מִשְׁתַּכֵּר בְּכַלֵּי קִדְשׁ נְהַרְג בּוֹ

לַיְלָה: נוֹשַׁע מִבּוֹר אַרְיוֹת פּוֹתֵר בְּעֵתוֹתַי

בַּלַּיְלָה: שְׁנָאָה נָטַר אֲנִי וְכָתַב סְפָרִים

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה:

לַיְלָה: עוֹרֶרְתָּ נִצְחָה עָלָיו בְּנֶדֶד שְׁנַת

מַלְיָה: פּוֹרָה תִּדְרוֹף לְשֹׁמֵר מֵה

לַיְלָה: צָרַח בְּשֹׁמֵר וְשָׁח אֶתְּא בִקְר וְגַם

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה:

לַיְלָה: קָרַב יוֹם אֲשֶׁר הוּא לֹא יוֹם וְלֹא

הַלַּיְלָה: רָם הוֹדַע כִּי לָךְ הַיּוֹם אַף לָךְ

הַלַּיְלָה: שׁוֹמְרִים הַפְּקִד לְעִירָה כָּל הַיּוֹם וְכָל

לַיְלָה: תָּאִיר כְּאֹזֶר יוֹם הַשְּׁכֵת

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה:

---

11) Egy bálvány neve Babilonban (Jes. 46, 1; Dániel könyvéhez tartozó ápokrif-toldalék és Bórisit Rábbá 68, 20.). 12) Dániel (2, 19; 10, 11.). 13) Bélsácár (Dániel 5, 2 és 30.). 14) Dániel (6, 20 és köv.). 15) Hámán. Ágág családjából származott (Eszter 3, 13.). 16) Áchásvéros álmatlan éjszakáján van Eszter-könyvének fordulópontja (Eszter 6, 1; Jálkut Eszter. 1058). 17) A „purá tid-roch“ kifejezés szóról szóra: taposod a prést, Jes. 63, 3-ból való. 18) Jes. 21. fejezet 11–12. mon-

Ki részegeskedett a szent edényekből,¹³ megöletett
[ugyanazon éjjel,
Ki megmenekült az oroszlánveremből,¹⁴ rémlá-
[tomásokat oldott meg éjjel,
Gyűlöletet táplált az Ágáti¹⁵ és rendeletet küldött
[éjjel,
Így volt éjjeltájban.

De győzelemre indultál ellene, mikor elszállt az
[álom éjjel,¹⁶
Számadásra készülsz¹⁷ Izráelért, mely felkiáltott:
[Őriző,¹⁸ hol tart az éjjel?
Kiált az Őriző: Jön a reggel, mint ahogy eljött
[az éjjel,
Így volt éjjeltájban.

Hozd el az időt, amikor nem lesz nappal és nem
[lesz éjjel,¹⁹
Oh Magasságos, hirdesd, hogy Tied a nappal és
[Tied az éjjel,²⁰
Állíts öröket városodnak²¹ egész nap és egész
[éjjel,
Ragyogtass nappali fényt, ha sötét az éjjel,²²
Így lesz éjjeltájban.²³

---

datainak értelme a régiek szerint: az Edóm igájában szenvedő Izráel kiált Istenhez, az Őrizőhöz: meddig tart még az éj? A válasz: rá-
tok beköszönt a nappal, rájuk az éj. 19) A mes-
siási kor képeihez tartozik (Zechárja 4, 7.).
A velencei Hággdában van egy kép: Élijáhu vo-
nul be Jeruzsálembé. Az égen ott van a Nap és
a Hold is egyidőben. A legenda szerint a Messiás
napjaiban újra együtt világítanak majd, mint a
teremtés idejében. 20) Zsoltár 74, 16. 21) Hogy Je-
ruzsálem ne pusztuljon el többé (Jes. 62, 6). 22) A
gálutra vonatkozik. 23) Helyes Goldschmidt in-
dítványa, hogy itt *vájhi* helyett *vihí*-t olvassunk,
nem: így volt, hanem: így lesz éjjeltájban.

A következő éneket csak a második széderen mondjuk.

וּבְכֵן וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח:

בְּפֶסַח: אִמְץ נְבוֹרוֹתֶיךָ הַפְּלֵאתָ

פֶּסַח: בְּרֹאשׁ כָּל מוֹעֵדוֹת נְשֵׂאתָ

פֶּסַח: גְּלִיתָ לְאֹזְרֹתַי חַצוֹת לַיִל

וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח:

בְּפֶסַח: דִּלְתִּיּוֹ דְּפִקְתָּ כְּחוֹם הַיּוֹם

בְּפֶסַח: הַסְּעִיד נּוֹצְצִים עֲגוֹת מִצּוֹת

פֶּסַח: וְאֵל הַבְּקָר רָץ זָכַר לְשׁוֹר עֶרְךָ

וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח:

פֶּסַח: זַעֲמוּ סְדוּמִים וְלֹהֲטוּ בְּאֵשׁ

פֶּסַח: חֲלַץ לוֹט מֵהֶם וּמִצּוֹת אָפָה בְּקֶץ

בְּפֶסַח: טֵאטֵאתָ אֲדַמַּת מוֹרָף וְנוֹף בְּעֶבְרֶךָ

וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח:

פֶּסַח: יְהִי רֹאשׁ כָּל אֶזְרָא מִתְּצֵת בְּלַיִל שְׁמוֹר

Beszéljetekek peszách ünnepeéről. Felépítésében hasonló ez a pijjut az előzőhöz. A sorok elején itt is az álef-bét vonul végig. Szerzője talán Eliezer Kálir, a legnagyobb pijjut-költő (VIII-IX. század körül). Versbe foglalja azokat az eseményeket, amelyek peszáchkor történtek. Tartal-

Nos hát, beszéljetez peszách ünneperől.*
Hatalmad nagyságát megmutattad peszáchkor,
Az ünnepek sora kezdődik¹ peszáchkor,
Megnyilatkoztál a keletről jötnék² éjjéltájt,
[peszáchkor,
Beszéljetez hát peszách ünneperől]

Ajtóin kopogtattál egy forró napon³ peszáchkor,
Megvendégelte a sugárzó angyalokat kovásztalan
[lepényekkel peszáchkor,
Futott a marhához, emlékül az „ökörre“;⁴ mely
[elő van írva peszáchkor,
Beszéljetez hát peszách ünneperől]

Lakolt Szodoma, tűzben égett el peszáchkor,
Megmenekült Lót és a végén pászkát sütött⁵
[peszáchkor,
Elsöpörte Móf és Nóf⁶ földjét, mikor átvonultál
[peszáchkor,
Beszéljetez hát peszách ünneperől]

---

milag is nagyrésze azonos az előző pijjuttal. A Hággádába az ünnepe második napjának imarendjéből került. 1) Peszách az év első ünnepe, mert niszán volt régen az első hónap a vallási évben. A hónapokat most is így soroljuk el. 2) Ábrahámot nevezte így a hagyomány. *Ezráchi* annyi, mint *mizráchi*: keleti. (Zsolt. 89. 1-hez a Targum és B. Bátrá 15 a.). Ábrahámnak a szétvágott állatok közötti éjszakai látomására vonatkozik. 3) Ábrahámot három angyal látogatta meg (Móz. I. 18.). Ismert midrás szerint ez peszáchkor volt. A régiek úgy képzelték, hogy már az ősatyák is tartották az ünnepeket. 4) Az „ökör“ szóval kezdődik és róla kapta a nevét az a fejezet amelyet az ünnepe másnapján a Tórából felolvasnak (Móz. III. 22. 27). 5) Mózs. I. 19. 3. szerint Lót pászkát sütött, ebből következtetik a régiek, hogy peszách volt. 6) Egyiptomi városok. Talán mindkettő Memphis (Józsua 9, 6.

כְּבִיר עַל בֶּן בְּכוֹר פָּסַחְתָּ בְּדָם פָּסַח:
לְבַלְתִּי יָתַת מִשְׁחִית לָבֹא בַּפֶּתַחַי בַּפָּסַח:
וְאָמַרְתֶּם זָבַח פָּסַח:

מִסְנֶרֶת סִנְרָה בְּעֵתוֹתַי פָּסַח:
נִשְׁמְדָה מִדִּין בְּצִלְיִל שְׁעוֹרֵי עֹמֶר פָּסַח:
שָׂרְפוּ מִשְׁמַנֵּי פֹּל וְלוֹד בִּיקָד יִקּוֹד פָּסַח:
וְאָמַרְתֶּם זָבַח פָּסַח:

עוֹד הַיּוֹם בְּנוֹב לְעִמּוֹד עַד נָעָה עֹזֶנֶת פָּסַח:
פֶּס יָד כְּתָבָה לְקַעֲקַע צוֹל בַּפָּסַח:
צִפְתָּ הַצְּפִית עָרוֹךְ הַשְּׁלֶחָן בַּפָּסַח:
וְאָמַרְתֶּם זָבַח פָּסַח:

קָהַל כְּנֶסֶה הַדָּסָה לְשֵׁלֶשׁ צוֹם בַּפָּסַח:
רֹאשׁ מִבֵּית רָשָׁע מִחֲצֵת בְּעֵץ חַמְשִׁים
בַּפָּסַח:

Jesája 19, 13.) 7) A héber kifejezések Zsolt. 78, 51 és 110, 6-ból valók. 8) Izráel (Móz. II. 4, 22.). 9) Az első peszách-áldozat vérével jelölték meg az ajtófélfákat (Móz. II. 12, 22.). 10) Mózes II. 12, 23. 11) Jerichót (Józsua 6, 1 és 5, 10.). 12) Gideonnak egyik katonája azt álmódta, hogy egy árpakenyér legurul a hegyről s felborítja Midján ve

Szétzúztál, Istenünk, minden elsőszülöttet
[az örökös éjjelén⁷ peszáchkor,
De elsőszülött fiadat⁸ elkerülted, óh Minden-
[ható, az áldozati vér által⁹ peszáchkor,
Nem engedted a pusztítónak, hogy ajtainkhoz
[jőjön¹⁰ peszáchkor,
BeszéljeteK hát peszách ünnepéről

A bezárt várost¹¹ körülfoGták ezidőben
[peszáchkor,
Elpusztult Midján egy mérő árpa-kenyér által¹²
[peszáchkor,
Eléget Pul és Lud¹³ hatalmasai, mikor lángolt
[a tűz peszáchkor,
BeszéljeteK hát peszách ünnepéről

Még aznap Nóvban akart állni,¹⁴ mielőtt megjön
[az ünnep peszáchkor,
Egy kéz¹⁵ írt Cul¹⁶ kiirtásáról peszáchkor,
Mikor figyelt az őrség, terítve volt az asztal¹⁷
[peszáchkor,
BeszéljeteK hát peszách ünnepéről

Egybehívta Hádásszá¹⁸ a népet háromnapos
[bőjtre peszáchkor,

---

zérének sátrát. Gideon jó jelnek veszi (Bír. 7, 13). Az ággádisták szerint ez peszách másnapján volt, a későbbi ómer-áldozat idején (Jálkut Birák 62). 13) Asszíría. A kifejezések Jesája 10, 16 és 66, 19-ből. A midrás peszách-hal kapcsolja össze (Jálkut Eszter 1058). 14) Szánchérib már a Jeruzsálem közelében fekvő Náv városát fenyegette. Lásd az előző fejezet 10. jegyzetét. 15) Bélsácár lakomáján (Dániel 5, 5). 16) Babel neve. (Lásd Rási és Targum Jesája 44, 27-hez). 17) Bélsácárra vonatkoztatja a pijjut-író Jesája 21, 5 homályos szavait. 18) Eszter héber neve (Eszter 2, 7.) Peszáchra esett a királyné által rendelt háromnapos bőjt, mert Hámán rendelete niszán 13-án

שְׁתֵּי אֱלֹהִים רַגַע תָּבִיא לְעוֹצִיּוֹת בַּפֶּסֶח:
תָּעִזוּ יַדְּךָ תָּרוֹם יְמִינְךָ כְּלִיל הַתְּקַדֵּשׁ חַג
פֶּסֶח:

וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסֶח:

כִּי לֹא נֶאֱחָה. כִּי לֹא יֵאָה:

אֲדִיר בְּמְלוּכָה. בְּחֹר

בְּהִלְכָה. גְּדוּדָיו יֹאמְרוּ לֹא.

לָהּ וּלְהָ. לָהּ כִּי לָהּ. לָהּ אַף לָהּ. לָהּ יִי
הַמְּמַלְכָה: כִּי לֹא נֶאֱחָה. כִּי לֹא יֵאָה:

דָּגוּל בְּמְלוּכָה. הַדּוֹר בְּהִלְכָה. וְתִיקֵיו
יֹאמְרוּ לֹא. לֹד וְלֹד וְכִי.

זָבָאֵי בְּמְלוּכָה. חֲסִין בְּהִלְכָה. טַפְסָרְיוֹ
יֹאמְרוּ לֹא. לֹד וְלֹד וְכִי.

---

jelent meg (Eszt. 3, 7.) 19) Hámán. Lásd az előző fejezet 16. jegyzetét. 20) Gyermeektelenség és özvegyesség (Jes. 47, 9.). 21) Edom (Jer. siralmai 4, 21.) 22) Zsoltár 89, 14. 23) Jes. 30, 29.

A háladal. Ki ló náe. Minden Istené, minden Őt dicséri, ez az ének tartalma. Fordításunk nem követi szóról-szóra a hébert — ez szinte lehetetlen is volna — hanem úgy készült, hogy a mel-

יְחִיד בְּמְלוּכָה. כְּבִיר בְּהִלְכָה. לְמוֹדִיו
יֹאמְרוּ לוֹ. לֵךְ וּלְךְ וְכוּ.

מְרוֹם בְּמְלוּכָה. נוֹרָא בְּהִלְכָה. סְבִיבִיו
יֹאמְרוּ לוֹ. לֵךְ וּלְךְ וְכוּ.

עָנִיו בְּמְלוּכָה. פּוֹדֵה בְּהִלְכָה. צְדִיקִיו
יֹאמְרוּ לוֹ. לֵךְ וּלְךְ וְכוּ.

קְדוּשׁ בְּמְלוּכָה. רַחוּם בְּהִלְכָה. שְׂנֵאֲנָיו
יֹאמְרוּ לוֹ. לֵךְ וּלְךְ וְכוּ.

תְּקוּף בְּמְלוּכָה. תּוֹמֵךְ בְּהִלְכָה. תְּמִימִיו
יֹאמְרוּ לוֹ.

לֵךְ וּלְךְ. לֵךְ כִּי לֵךְ. לֵךְ אֵף לֵךְ. לֵךְ יי
תְּמַמְלָכָה: כִּי לוֹ נֶאֱתָה. כִּי לוֹ יֶאֱתָה:

לְשָׁנָה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם:

Ezt háromszor mondjuk.

A jövő évben Jeruzsálemben. Az esztendőben kétszer, két jellegzetesen zsidó, de egyben egészen eltérő pillanatban mondjuk ezeket a szavakat. Jom-kippur végén, a *Nöilá* hangulatában, amikor az önmagára talált egyén kiált fel e szent bizonyosságot hirdető szavakkal; valamint a széderen, a nép születése napján, a közösség öntudatra ébredésekor. Benne van ebben a mondatban a gáluti igát hordó nép álma a földi

Ragyogó erő, vezérlő király,
A jámborok ajkán...

Te szilárd erő, magasztos Király,
A nemesek ajkán...

Nagyszerű erő, egyetlen Király,
Ifjaid ajkán...

Félelmes erő, fenséges Király,
Híveid ajkán...

Megváltó erő, segítő Király,
Igazak ajkán...

Irgalmas erő, szentséges Király,
Angyalok ajkán...

Megmentő erő, győzelmes Király,
Híveid ajkán...

A jövő évben Jeruzsálemben!*

---

megváltásról, de benne van a lélek megváltását, a Messiást sóvárgó lélek kiáltása is. Ez nem kérés, nem imádság, ez több annál: ünnepélyes kijelentés. Ha valaki Jeruzsálembé költözik, mit mond? „A jövő évben *birusálájim hábbönujá*,“ a felépült Jeruzsálemben. És ha politikailag, gazdaságilag megerősödött önálló Erec Jisráél fővárosa lesz, akkor is mondják? Igen! Mert a zsidó embernek Jeruzsálem nemcsak földrajzi fogalom, hanem rengeteg érzésnek, hitnek és örök erkölcsi feladatnak foglalata. Hogy a mondatnak egész szelleme mennyire a nép lelkéből való, arra bizonyíték, hogy ezt nem a régi bölcsek írták elő, nincs az ősi Hággádában, hanem az élő népszokás iktatta törvénybe. Kétszer egy évben mondjuk. Mert két talmudi tanítás van a megváltás időpontjáról. Az egyik sze-

Pohárral a kézben mondjuk az áldást:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא
פְּרִי הַגֶּפֶן:

Baloldalra támaszkodva isszuk az utolsó, a
negyedik pohár bort.*

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, עַל
הַגֶּפֶן וְעַל פְּרִי הַגֶּפֶן וְעַל תְּנוּבַת הַשָּׂדֶה
וְעַל אֶרֶץ חֲמֻדָּה טוֹבָה וְרַחֲבָה שְׂרָצִית
וְהַנְחֵלֶת לְאַבְתֵּינוּ לֶאֱכֹל מִפְּרִיָּהּ וּלְשִׂבּוֹעַ
מִטוֹבָהּ. רַחֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ
וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירֶךָ וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ
וְעַל מִזְבִּיחֶךָ וְעַל הַיְכָלֶךָ. וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם
עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ. וְהַעֲלֵנוּ לְתוֹכָהּ

rint niszánban, az egyiptomi felszabadulás ha-
vában lesz, a másik tisri hónapjára, a lélek meg-
tisztulásának idejére teszi. Mi elmondjuk mind
a kétszer, mert mindenképpen várjuk.

A dubnói mággid ezt a példázatot mondta:
Egyszer egy király szegény emberhez adta a
lányát. Egy idő múlva megindultak a lány pa-
naszos levelei, hogy a falun, ahol élnek, nem
tartják eléggé tiszteletben. Nemsokára levél érke-
zik a királytól: jön látogatóba. A falu lakói fel-
díszítették a házakat, az ablakokat kivilágították.
A szegény ember is ráaadta feleségére a
szép ruhákat, az ékszereket, amelyeket még a
palotából hoztak. Nem győzött csodálkozni a ki-
rály, miért nincs lánya megelégedve ezzel az

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, a szőlőtő gyümölcsének teremtője.

Aldott légy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, a szőlőtőért és annak gyümölcséért, a mező terméséért és azért a szépséges, jó és tágas országért, amelyet kegyelmeddel örök birtokul őseinknek adtál, hogy egyék gyümölcsét, élvezzék javát. Irgalmazz, óh Örökkévaló Istenünk, Izráel népeden és Jeruzsálem városodon, Cionon, dicsőséged lakhelyén, az oltáron és a palotán! Építsd fel Jeruzsálemet, a szent várost, mielőbb, napjainkban! Vezess oda és örvendeztess bennünket,

---

élettel. Elutazása előtt meg is mondta ezt neki. — Nincs ez mindég így, — válaszolta a leány. — Mihelyt elmegy, újra kezdődik a kínlódás. — Felelősségre vonta hát a király a szegény embert, miért nem törődik jobban a feleségével. — Nem én vagyok a hibás — feleli, — hanem a szegénység. A sok gondtól nem jutok hozzá, hogy a te lányodra többet gondoljak. De te segíthetnél rajta. Vigy el bennünket magad mellé a palotába, ott nem lesz majd panasz. — Isten, a király, oda adta egyetlen leányát, a Tórá, Izráelnek. Panaszkodik a Tóra: Izráel elhanyagol. Jönnek az ünnepek, várják a királyt. Nincs is panasza ilyenkor a Tóranak. Amikor pedig Isten azt mondja, miért nincs minden ilyen megbecsülésben az én leányom, a Tóra, Izráel így válaszol: a gálat nyom bennünket, élni is alig bírunk, de Te segíthetnél rajtunk. Vigy vissza Magadhoz a palotába, Jeruzsálembe, ott majd nem panaszkodik rám a Tóra.

Negyedik pohár. Erre befejezésül az utóáldást mondjuk. Utána nem eszünk, nem iszunk többet. A hosszabb étkezési áldást akkor mondjuk, ha kenyeret is ettünk. Ezt a rövidebb áldást bor, tésztaneműek és a jelegzetes erecziszáéli gyümölcsök: szőlő, gránátalma, füge, datolya után szoktuk mondani.

וְשִׁמְחָנוּ בְּבִנְיָנָהּ, וְנֹאכַל מִפְּרִיָּהּ וְנִשְׁבַּע
 מִטּוֹבָהּ וְנִבְרַכְךָ עָלֶיהָ בְּקִדְשָׁהּ וּבְטַהֲרָהּ.
 (מצה וְהִסְלִיכְנוּ בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה) וְשִׁמְחָנוּ בַּיּוֹם
 חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה: כִּי אֵתָהּ יְיָ טוֹב וּמְטִיב
 לְכָל, וְנוֹדָה לְךָ עַל הָאָרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן.
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ עַל הָאָרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן:

חֶסֶל סְדוּר פֶּסַח כְּהִלְכָתוֹ.

כָּכֵל מִשְׁפָּטוֹ וְחֻקָּתוֹ:

כְּאֲשֶׁר זָכִינוּ לְסִדֵּר אוֹתוֹ.

כֵּן נִזְכָּה לַעֲשׂוֹתוֹ:

זֶךְ שׁוֹכֵן מְעוֹנָה.

קוֹמֵם קָהָל מִי מְנָה:

קָרֵב נִהָל נִטְעֵי כֶּנֶה.

פְּרוּיִם לְצִיּוֹן בְּרִנָּה:

Chászál sziddur. Fordításunk nem szószere-
 rint, hanem úgy készült, hogy a mellékelt dal-
 lamra énekelhető legyen. Ez a pijjut is eredeti-
 leg a peszách előtti szombat imarendjéhez ké-
 szült. Szerzője rabbi József Tov-Elem, a XI.
 századból. A középső résznek eredeti értelme az
 volt, hogy amint most szombaton átanulmá-
 nyoztuk az előírásokat, úgy tarthassuk meg majd
 az ünnepen is. — A héber költészet sohasem ve-
 szítette el a Bibliával való kapcsolatát. Néha ab-
 ban nyilvánult meg ez, hogy egész vagy fél bib-

hogy ehessük gyümölcsét és élvezzük javát, Téged pedig áldjunk érte szentségben és tisztaságban. (Szombaton: Kegyelj és erősíts bennünket e szombat napon.) Örvendeztess a pászkák ünnepének napján, mert jó vagy Te, Urunk, és jószágos mindenkivel. Tiéd a hálánk az országért és a szőlőtő gyümölcséért. Áldott légy Te, Örökkévaló Istenünk, az országért és a szőlőtő gyümölcséért.

*A peszáchi rend ime véget ért,
Híven tartva be törvényét.
Ósi szertartását ahogy végeztük,
Ismétlését úgy érjük.*

*Óh mennyei hótizta fénysugár,
Rád itt számtalan híved vár.
Kerted e sarját vidd Cion földjére,
Meváltás örömére.*

---

liai mondatokat, sőt töredékeket vettek be a versekbe. A szavakat és a fordulatokat igyekeztek abban a nyelvtani alakban használni, ahogy a Bibliában van. Ez nehézzé tette a szöveget néha még a héberül tudónak is. A magyarázók pedig kénytelenek a jobb megértés céljából odaírni a kifejezésekhez, hol lehet azokat megtalálni a Bibliában az eredeti összefüggésben. Így például a Chászál sziddurban a „*möóná*” szó teljes megértéséhez tudni kell, hogy az Móz. V. 33, 27. mondatban található; a „*mi máná*” kifejezés Mózes IV. 23, 10-ben; „*nité chánná*” kifejezés Zsolt. 80, 16-ban; „*pödujjim löcijjon*” pedig Jes. 51, 11-ben. Azonban a héber költészet fénykorszakaiban, nagy költőinknél, mint például a spanyol kor klasszikusainál (Jehuda Hálévi, Gábiról stb.) vagy az ujjászületés mai íróinál nem a kész mondattöredékek és idézetek halmozásában van a bibliai hatás, hanem a szellem és a nyelv egészében.

אֲדִיר הוּא. יבְנֶה בֵּיתוֹ בְּקִרְוֹב. בְּמִהְרָה.
בְּמִהְרָה. בְּיָמֵינוּ בְּקִרְוֹב. אֵל בְּנֵה. אֵל בְּנֵה.
בְּנֵה בֵּיתְךָ בְּקִרְוֹב:

בְּחֹר הוּא. גְּדוֹל הוּא. דָּגוּל הוּא. יבְנֶה
בֵּיתוֹ בְּקִרְוֹב. בְּמִהְרָה. בְּמִהְרָה. בְּיָמֵינוּ
בְּקִרְוֹב. אֵל בְּנֵה. אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ
בְּקִרְוֹב:

הַדוֹר הוּא. וְתִיק הוּא. זָכָאי הוּא. יבְנֶה
בֵּיתוֹ בְּקִרְוֹב. בְּמִהְרָה. בְּמִהְרָה. בְּיָמֵינוּ
בְּקִרְוֹב. אֵל בְּנֵה. אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ
בְּקִרְוֹב:

חֲסִיד הוּא. טָהוֹר הוּא. יְתִיד הוּא. יבְנֶה
בֵּיתוֹ בְּקִרְוֹב. בְּמִהְרָה. בְּמִהְרָה. בְּיָמֵינוּ
בְּקִרְוֹב. אֵל בְּנֵה. אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ
בְּקִרְוֹב:

כְּפִיר הוּא. לְמוֹד הוּא. מְלֹךְ הוּא. יבְנֶה
בֵּיתוֹ בְּקִרְוֹב. בְּמִהְרָה. בְּמִהְרָה. בְּיָמֵינוּ
בְּקִרְוֹב. אֵל בְּנֵה. אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ
בְּקִרְוֹב:

Hozzád száll, Hozzád száll

Izráel sóvárgása.

Arra vár régen már, hogy épüljön Cion háza.

Építsd hát, Istenem, hogy két szemem még
készen lással

Te igaz, szentséges, megváltó!

Izráel sóvárgása...

Választott, hatalmas, vezérlő!

Izráel sóvárgása...

Fenséges, örökszent, ragyogó!

Izráel sóvárgása,

Szerető, fényesség, egyetlen!

Izráel sóvárgása,

Nagyszerű, bölcs Urunk, királyunk!

Izráel sóvárgása...

Félelmes, sziklavár, erősség!

Hozzád száll...

Addir hu. Ennek az éneknek közkedveltségére jellemző, hogy Németország egyes vidékein a szédert „Építés éjszakájá”-nak, *Baunacht*-nak nevezik, peszáchkor pedig így köszöntik egymást: jó építést! (bauen Sie gut!), a szövegben gyakran ismétlődő „építsd fel” kifejezés nyomán. (Jüd. Lex. I. 763.). Mi hozzátehetjük: vajha meghozná ez a gálut-éjszaka Izráel házának új-jáépítését. — Tartalmában, felépítésében, szavaiban egészen hasonló ez az ének a *Ki ló náe*-hez. Fordításunk itt is a dallamhoz igazodik. Az első szakasz szóról-szóra így szól: Ő a hatalmas, építse fel házát mielőbb, napjainkban, a közeljövőben. Óh Isten építsd, Isten építsd építsd fel a házad a közeljövőben — A következő szakaszoknál csak az első szók változnak, egy-egy szakaszba annyi új jelzőt veszünk be az első szónak a dallamára, amennyi jónak tetszik.

נָאֹר הוּא. סְגִיב הוּא. עֲזוּז הוּא. יִבְנֶה
בֵּיתוֹ בְּקִרְוֹב. בְּמִהְרָה. בְּמִהְרָה. בְּיָמֵינוּ
בְּקִרְוֹב. אֵל בְּנֵה. אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ
בְּקִרְוֹב:

פֹּדֶה הוּא. צַדִּיק הוּא. קְרוֹשׁ הוּא. יִבְנֶה
בֵּיתוֹ בְּקִרְוֹב. בְּמִהְרָה. בְּמִהְרָה. בְּיָמֵינוּ
בְּקִרְוֹב. אֵל בְּנֵה. אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ
בְּקִרְוֹב:

רַחֵם הוּא. שְׂרֵי הוּא. תִּקְיָה הוּא. יִבְנֶה
בֵּיתוֹ בְּקִרְוֹב. בְּמִהְרָה. בְּמִהְרָה. בְּיָמֵינוּ
בְּקִרְוֹב. אֵל בְּנֵה. אֵל בְּנֵה. בְּנֵה בֵּיתְךָ
בְּקִרְוֹב:

A második este kezdődik az ómer-számlálás,*
egyések ezt nem a templomban, hanem a szé-
deren mondják.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר
קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל סְפִירַת הָעֶמֶר:

הַיּוֹם יוֹם אֶחָד לְעֶמֶר:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שִׂיבְנֶה
בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמִהְרָה בְּיָמֵינוּ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרַתְךָ:

Irgalmas, jóságos, győzelmes!

Izráel sóvárgása.

Arra vár régen már, hogy épüljön Cion háza.

Építsd hát, Istenem, hogy két szemem még
készen lással!

Aldott légy Te, Örökkévaló Istenünk, a világ
Királya, aki megszenteltél parancsolataiddal és
megparancsoltad nekünk az ómer-számlálást.

Ma van az ómer első napja.

Legyen a Te akaratod, Örökkévaló Istenünk,
atyáink Istene, hogy mielőbb felépüljön a Szent-
ély, a mi napjainkban; részesíts bennünket taní-
tásodból.

Ómer-számlálás. Valójában nem tartozik a
széderhez, mi nem itt, hanem a templomban
mondjuk ezt.

Peszách másnapján mutatták be Jeruzsálem-
ben a legkorábban érő gabonából, az árpából az
első *ómert*, vagyis *kéve*-áldozatot (Móz. III. 23,
9.). Ezt megelőzőleg nem volt szabad enni az új
termésből. A jeruzsálemi szinhedrion emberei
már az ünnep előtt kimentek és kerestek érett
árpát. Az előre megjelölt néhány kalász-csomót
az ünnep első éjszakáján vágták le nagy nép-ün-
nepély keretében.

Est olvassuk a Tórában: „És számláljátok ma-
gatoknak a napokat az ünnep másnapjától, attól
a naptól, amikor hozzátok a lengetés ómerjét
(kéve-áldozatát), hét teljes hét legyen“ (Móz. III.
23, 15.). Az ötvenedik napon van *sávuót*, a hetek
ünnepe.

A szabadság-ünnepét az ómer-számlálás egy-
bekapcsolja a Tízparancsolat napjával, *sávuóttal*.
Azt jelenti ez, hogy a szabadságnak csak akkor
van értelme, ha azt értékes feladat megvalósítá-
sára használjuk fel.

אֶחָד מִי יוֹדֵעַ. אֶחָד אֲנִי יוֹדֵעַ. אֶחָד
אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:
שְׁנַיִם מִי יוֹדֵעַ. שְׁנַיִם אֲנִי יוֹדֵעַ. שְׁנַיִם
לְחַוֵּת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם
וּבְאָרֶץ:

שְׁלֹשָׁה מִי יוֹדֵעַ. שְׁלֹשָׁה אֲנִי יוֹדֵעַ. שְׁלֹשָׁה
אָבוֹת. שְׁנַיִם לְחַוֵּת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

אַרְבַּע מִי יוֹדֵעַ. אַרְבַּע אֲנִי יוֹדֵעַ. אַרְבַּע
אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנַיִם לְחַוֵּת הַבְּרִית.
אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

חֲמִשָּׁה מִי יוֹדֵעַ. חֲמִשָּׁה אֲנִי יוֹדֵעַ.
חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה
אָבוֹת. שְׁנַיִם לְחַוֵּת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

שֵׁשׁ מִי יוֹדֵעַ. שֵׁשׁ אֲנִי יוֹדֵעַ. שֵׁשׁ
סְדְרֵי מִשְׁנָה. חֲמִשָּׁה חֲמִשֵּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע
אִמָּהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנַיִם לְחַוֵּת הַבְּרִית.
אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

שִׁבְעָה מִי יוֹדֵעַ. שִׁבְעָה אֲנִי יוֹדֵעַ. שִׁבְעָה
יְמֵי שִׁבְתָּא. שֵׁשׁ סְדְרֵי מִשְׁנָה. חֲמִשָּׁה

Ki tudná, hogy mi az egy? Én már jól tudom régen.

Egy az Úristen ott fenn az égben és itt a földön lenn.

Hát a kettő mit jelent? Azt is jól tudom régen.

Kettő a törvény táblája, egy az Úristen ott fenn az égben és itt a földön lenn.

Ki tudná. Erről és a következő *Chád gádjá* énekről Heller Bernát kutatásai alapján szólunk. (IMIT 1938. és 1939. évkönyveiben). Ez a két ének a Hággádá legkésőbbi toldaléka. A XVI. század előtti példányokban ismeretlenek. Szerzőik előtt nem zsidó példák álltak. Az *Echád mi jódéá*-nak párhuzama megvan magyar, flamand, dán, svéd, norvég, angol, francia, olasz, spanyol, román, újgörög, breton, baszk, vend, cseh, orosz és végül litván nyelven. Álljon itt az egyik magyar népdal-változat, Bartók Béla gyűjtéséből:

— Mestereknek mestere, mestere

Mondd meg mi a három?

— Három a pátriárka,

Kettő a törvény táblája,

Egy az Isten, a jó Isten,

Aki minket alkotott, alkotott.

Mindörökké ámen.

A gyermek, a népmese, kedveli az ilyen számrejtvényeket, a láncolatos számsort. Európában az V. század óta ismerik. A héber irodalomba először mint világi népdal, valószínűleg a XIII. században került be, német hatás alatt. A kérdések nálunk természetesen megváltoztak. Érdekes, hogy a mi énekünkben levő kérdések közül csak a 4., 6., 11. és 13.-nak nincs másutt párhuzama. A számokhoz magyarázatul csak annyit, hogy a 11 csillag József álmából való, a 13 isteni tulajdonság pedig Móz. II. 34. 6-ra utal. — „Az *Echád mi jódéá* csakugy, mint a *Chád gádjá*, az estének komoly történelmi méltóságába beleviszi a gyerekes egyszerűség derűs hangját, dallamát, hangulatát. Jó helyütt van.“

חֲמִשִּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע אֲמָהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת.
שְׁנֵי לַחֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם
וּבְאָרֶץ:

שְׁמוֹנֶה מִי יוֹדֵעַ. שְׁמוֹנֶה אֲנִי יוֹדֵעַ.
שְׁמוֹנֶה יָמֵי מִלְּחָה. שִׁבְעָה יָמֵי שַׁבָּתָא.
שֵׁשָׁה סְדָרֵי מִשְׁנָה. חֲמִשָּׁה חֲמִשִּׁי תוֹרָה.
אַרְבַּע אֲמָהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי לַחֹת
הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

תְּשַׁעָה מִי יוֹדֵעַ. תְּשַׁעָה אֲנִי יוֹדֵעַ. תְּשַׁעָה
יְרַחֵי לַיְדָה. שְׁמוֹנֶה יָמֵי מִלְּחָה. שִׁבְעָה יָמֵי
שַׁבָּתָא. שֵׁשָׁה סְדָרֵי מִשְׁנָה. חֲמִשָּׁה חֲמִשִּׁי
תוֹרָה. אַרְבַּע אֲמָהוֹת. שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי
לַחֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם
וּבְאָרֶץ:

עֶשְׂרֶה מִי יוֹדֵעַ. עֶשְׂרֶה אֲנִי יוֹדֵעַ. עֶשְׂרֶה
דְּבָרֵיָא. תְּשַׁעָה יְרַחֵי לַיְדָה. שְׁמוֹנֶה יָמֵי
מִלְּחָה. שִׁבְעָה יָמֵי שַׁבָּתָא. שֵׁשָׁה סְדָרֵי
מִשְׁנָה. חֲמִשָּׁה חֲמִשִּׁי תוֹרָה. אַרְבַּע אֲמָהוֹת.
שְׁלֹשָׁה אָבוֹת. שְׁנֵי לַחֹת הַבְּרִית. אֶחָד
אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ:

אֶחָד עֶשְׂרֶה מִי יוֹדֵעַ. אֶחָד עֶשְׂרֶה אֲנִי

Hát a három mit jelent? Azt is jól tudom régen.
Három a mi ősapánk, kettő a törvény táblája,
egy az Úristen ott fenn az égben és itt a földön
lenn.

Hát a négy az mit jelent? Azt is jól tudom régen.
Ősanyáink száma négy, három a mi ősapánk,
kettő a törvény táblája, egy az Úristen ott fenn
az égben és itt a földön lenn.

Hát az öt az mit jelent? Azt is jól tudom régen.
Öt könyve van Mózesnek, ősanyáink száma
négy, három a mi ősapánk, kettő a törvény
táblája, egy az Úristen ott fenn az égben és itt
a földön lenn.

Hát a hat az mit jelent? Azt is jól tudom régen.
Hat a Misna rendje, öt könyve van Mózesnek,
ősanyáink száma négy, három a mi ősapánk,
kettő a törvény táblája, egy az Úristen ott fenn
az égben és itt a földön lenn.

Hát a hét az mit jelent? Azt is jól tudom régen.
Hét napja van a hétnek, hat a Misna rendje, öt
könyve van Mózesnek, ősanyáink száma négy,
három a mi ősapánk, kettő a törvény táblája,
egy az Úristen ott fenn az égben és itt a földön
lenn.

Hát a nyolc az mit jelent? Azt is jól tudom régen.
Nyolc napra van b'rit milá, hét napja van a
hétnek, hat a Misna rendje, öt könyve van
Mózesnek, ősanyáink száma négy, három a mi
ősapánk, kettő a törvény táblája, egy az Úr-
isten ott fenn az égben és itt a földön lenn.

Hát a kilenc mit jelent? Azt is jól tudom régen.

יודע. אחד עשר כוכביא. עשרה דבריא.
תשעה ירחי לידה. שמונה ימי מילה.
שבעה ימי שבתא. ששה סדרי משנה.
חמשה חמשי תורה. ארבע אמהות. שלשה
אבות. שני לחות הברית. אחד אלהינו
שבשמים ובארץ:

שנים עשר מי יודע. שנים עשר אני
יודע. שנים עשר שבטיא. אחד עשר
כוכביא. עשרה דבריא. תשעה ירחי לידה.
שמונה ימי מילה. שבעה ימי שבתא.
ששה סדרי משנה. חמשה חמשי תורה.
ארבע אמהות. שלשה אבות. שני לחות
הברית. אחד אלהינו שבשמים ובארץ:
שלשה עשר מי יודע. שלשה עשר אני
יודע. שלשה עשר מדיא. שנים עשר
שבטיא. אחד עשר כוכביא. עשרה דבריא.
תשעה ירחי לידה. שמונה ימי מילה.
שבעה ימי שבתא. ששה סדרי משנה.
חמשה חמשי תורה. ארבע אמהות. שלשה
אבות. שני לחות הברית. אחד אלהינו
שבשמים ובארץ:

Kilenc hóig tart a terhesség, nyolc napra van b'rit milá, hét napja van a hétnek, hat a Misna rendje, öt könyve van Mózesnek, ősanjáink száma négy, három a mi ősapánk, kettő a törvény táblája, egy az Úristen ott fenn az égben és itt a földön lenn.

Hát a tíz az mit jelent? Azt is jól tudom régen.

Isten igéjének száma tíz, kilenc hóig tart a terhesség, nyolc napra van b'rit milá, hét napja van a hétnek, hat a Misna rendje, öt könyve van Mózesnek, ősanjáink száma négy, három a mi ősapánk, kettő a törvény táblája, egy az Úristen ott fenn az égben és itt a földön lenn.

Tizenegy az mit jelent? Azt is jól tudom régen.

Tizenegy a mennybolt csillaga, Isten igéjének száma tíz, kilenc hóig tart a terhesség, nyolc napra van b'rit milá, hét napja van a hétnek, hat a Misna rendje, öt könyve van Mózesnek, ősanjáink száma négy, három a mi ősapánk, kettő a törvény táblája, egy az Úristen ott fenn az égben és itt a földön lenn.

Tizenkettő mit jelent? Azt is jól tudom régen.

Tizenkét törzsből áll Izráel, tizenegy a mennybolt csillaga, Isten igéjének száma tíz, kilenc hóig tart a terhesség, nyolc napra van b'rit milá, hét napja van a hétnek, hat a Misna rendje, öt könyve van Mózesnek, ősanjáink száma négy, három a mi ősapánk, kettő a törvény táblája, egy az Úristen ott fenn az égben és itt a földön lenn.

Tizenhárom mit jelent? Azt is jól tudom régen.

Tizenhárom néven hívjuk Őt, tizenkét törzsből áll Izráel, tizenegy a mennybolt csillaga, Isten igéjének száma tíz, kilenc hóig tart a terhesség,

חַד גְּדִיָּא חַד גְּדִיָּא דִּזְבֵּן אַבְּא בְּתַרֵּי זַוּי.

חַד גְּדִיָּא חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא שׁוֹנְרָא. וְאַכֵּל לְגְּדִיָּא. דִּזְבֵּן אַבְּא

בְּתַרֵּי זַוּי. חַד גְּדִיָּא חַד גְּדִיָּא:

Chád gádjá. Ennek az arameus nyelven megírt verses mesének a témája is külső hatásra került irodalmunkba a XIII. században. Mint az előzőt, talán ezt is a wormszi chászidok vették át német dalból. Igen sok ilyen mesét ismer a világirodalom. Még berber, sziámi és ind változata is van. Megtaláljuk természetesen a magyar népköltészetben is az ilyen láncolatos, halmozó mesét. Mikes Kelemen is említi 40. levelében: „Hol vagyon? Hol vagyon az a puskás, ki meglőtte azt a farkast, ki megette azt a kecskét, kit apám vett a vásáron“. Valószínű, hogy a következő dal, amely Erdélyi János: „Népdalok és mondák“ c. gyűjteményéből való, a *Chád gádjá* hatása alatt keletkezett:

Vajjon hol van az a halál,
Ki elvitte a mészárost,
Ki levágta a tehenet,
Ki megitta azt a vizet,
Ki elnyelte azt a puskást,
Ki meglőtte azt a farkast,
Ki megette azt a kecskét,
Kit apám vett a vásáron,
Fél pénzen, fél garason?
Fejded anyám, fejjed.

Érdekes tehát, hogy a *Chád gádjá* a héber irodalomba eredetileg idegen hatás alatt jutott, később azután visszahatott más népek irodalmára, így a magyaron kívül a németre is. A régi Hággádá-magyarázók általában jelképeket kerestek a mese szereplőiben. Igen sok megol-

*nyolc napra van b'rit milá, hét napja van a
hétnek, hat a Misna rendje, öt könyve van
Mozesnek, ősanyáink száma négy, három a mi
ősapánk, kettő a törvény táblája, egy az Úr-
isten ott fenn az égben és itt a földön lenn.*

*Kis gödölyém, kis gödölyém, mit apám vásárolt
két garasért, kis gödölyém, kis gödölyém.*

*De jött a rosz macska s a gödölyét felfalta, mit
apám vásárolt két garasért, kis gödölyém, kis
gödölyém.*

---

dási kísérlet volt. A legismertebb közülük az, hogy Izráel a gödölye, amelyet Isten vett két zuzert, a két kótábláért, vagy Mózesért és Áronért. Izráelt azonban megtamadta Asszírnia, a macska, ezt Babilónia (a kutya), majd jön Perzsia (a bot), Macedónia (a tűz), Róma (a víz), a szaracének (az ökör), Bouillon Gottfried serege (a metsző), a torok (a halálangyal). Mások a gödölyét Abrahámra, vagy pedig a jeruzsálemi Szentelyre vonatkoztatták. A többi láncszem értelmezése többé-kevésbé hasonló. Eredetileg azonban nem volt a *Chád gádjá* más, mint egyszerű, játékos mese. Még így is tanít bennünket valamire. Legfőbb tanulságát akkor látjuk meg, ha összehasonlítjuk más népek hasonló népdalaival. Mert ami több van benne náunk, mint másutt, az tette lehetővé, hogy átlépje az egyszerű világi népdal határát és belekerüljön a Hággadá szövegébe. A rengeteg idegen változatban, egynek kivételével, sehol sem jut szerepe Istennek. „Már pedig Istent a zsidó dal nem melőzheti. A *Chád gádjá* az erők (állat, tűz, víz, halál) piramisának tetejére Istent helyezi: minden történés, minden erőszak, minden erő fölött ott áll az igazságtevő Mindenható“ (Heller).

וְאַתָּא כְּלָבָא. וְנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְרָא. דְּאָכַל
לְגַדְיָא. דְּזִבְן אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיִי. חַד גְּדִיָּא
חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא חוּטְרָא. וְהִכָּה לְכַלְבָּא. דְּנִשְׁדָּ
לְשׁוֹנְרָא. דְּאָכַל לְגַדְיָא. דְּזִבְן אַבָּא בְּתַרֵּי
זַוְיִי. חַד גְּדִיָּא חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא נוֹרָא. וְשָׂרְף לְחוּטְרָא. דְּהִכָּה
לְכַלְבָּא. דְּנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְרָא. דְּאָכַל לְגַדְיָא.
דְּזִבְן אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיִי. חַד גְּדִיָּא חַד גְּדִיָּא:
וְאַתָּא מִיָּא. וְכָבֵה לְנוֹרָא. דְּשָׂרְף לְחוּטְרָא.
דְּהִכָּה לְכַלְבָּא. דְּנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְרָא. דְּאָכַל
לְגַדְיָא. דְּזִבְן אַבָּא בְּתַרֵּי זַוְיִי. חַד גְּדִיָּא
חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא תּוֹרָא. וְשָׂתָא לְמִיָּא. דְּכָבֵה לְנוֹרָא.
דְּשָׂרְף לְחוּטְרָא. דְּהִכָּה לְכַלְבָּא. דְּנִשְׁדָּ
לְשׁוֹנְרָא. דְּאָכַל לְגַדְיָא. דְּזִבְן אַבָּא בְּתַרֵּי
זַוְיִי. חַד גְּדִיָּא חַד גְּדִיָּא:

*De lám a rossz macskát a kutya összemarta,
mert rossz volt a macska, s felfalta gödölyém,
mit apám vásárolt két garasért, kis gödölyém,
kis gödölyém.*

*De jött im a pálca s a kutyát kiporolta, mely
marta a macskát, mely falta gödölyém, mit
apám vásárolt két garasért, kis gödölyém, kis
gödölyém.*

*A pálcát a tűz egy-kettő elhamvasztotta, kutyát
vert, macskát mart, mely falta a gödölyém,
mit apám vásárolt két garasért, kis gödölyém,
kis gödölyém.*

*A víz tüzet oltott, melytől hamvadt a pálca, ku-
tyát vert, macskát mart, mely falta gödölyém,
mit apám vásárolt két garasért, kis gödölyém,
kis gödölyém.*

*A szomjas ökör a vizet cseppig megitta, a víz
meg a tűz lángját hamar kioltotta, mely ége-
tett pálcát, mely verte kutya hátát, mely marta
a macskát, mely falta gödölyémet, mit apám
vásárolt két garasért, kis gödölyém, kis gödö-
lyém.*

Érdekes sorsa volt egy 1838. évi Hággdában a kis gödölye árának. Az orosz cenzor kifogásolta, hogy a gödölyét két zúzért (régizsidó pénzegység) veszik, mondván, hogy a zuz egy lennyel pénzegység, Skidlowban pedig orosz pénzben kell számolni. Kijavította hát maga a szöveget. Aki ezt a Hággdát használta, ettől kezdve így mondta: „Egy gödölye, melyet apám vett harminc kopekért“.

וְאַתָּא הַשְׂוֹחֵט. וְשַׁחַט לְתוֹרָא. דְּשַׁתָּא
לְמִיָּא. דְּכַבָּה לְנוֹרָא. דְּשַׁרְף לְחוּטְרָא.
דְּהִכָּה לְכַלְבָּא. דְּנִשֵּׁךְ לְשׁוֹנְרָא. דְּאָכַל
לְגַדְיָא. דְּזָבַן אָבָא בְּתַרֵּי זַוְיָי. חַד גְּדִיָּא חַד
גְּדִיָּא:

וְאַתָּא מְלֵאךְ הַמּוֹת. וְשַׁחַט לְשׁוֹחֵט.
דְּשַׁחַט לְתוֹרָא. דְּשַׁתָּא לְמִיָּא. דְּכַבָּה לְנוֹרָא.
דְּשַׁרְף לְחוּטְרָא. דְּהִכָּה לְכַלְבָּא. דְּנִשֵּׁךְ
לְשׁוֹנְרָא. דְּאָכַל לְגַדְיָא. דְּזָבַן אָבָא בְּתַרֵּי
זַוְיָי. חַד גְּדִיָּא חַד גְּדִיָּא:

וְאַתָּא הַקָּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא. וְשַׁחַט לְמֵלֵאךְ
הַמּוֹת. דְּשַׁחַט לְשׁוֹחֵט. דְּשַׁחַט לְתוֹרָא.
דְּשַׁתָּא לְמִיָּא. דְּכַבָּה לְנוֹרָא. דְּשַׁרְף
לְחוּטְרָא. דְּהִכָּה לְכַלְבָּא. דְּנִשֵּׁךְ לְשׁוֹנְרָא.
דְּאָכַל לְגַדְיָא. דְּזָבַן אָבָא בְּתַרֵּי זַוְיָי. חַד
גְּדִיָּא חַד גְּדִיָּא:

A mészáros kése az ökröt agyonszúrta, a vízért, mely tűz lángját hamar kioltotta, mely égetett pálcát, mely verte kutya hátát, mely marta a macskát, mely falta gödölyémet, mit apám vásárolt két garasért, kis gödölyém, kis gödölyém.

Az angyal a mészárost gyorsan lekaszálta, ki ökröt szúrt vízért, mely tűz lángját oltotta, mely égetett pálcát, mely verte kutya hátát, mely marta a macskát, mely falta gödölyémet, mit apám vásárolt két garasért, kis gödölyém, kis gödölyém.

Az Úr keze sújtott a halál angyalára, a mészárosért, ki az ökröt agyonszúrta, a vízért, mely tüzet oltott, mely égetett pálcát, mely verte kutya hátát, mely marta a macskát, mely falta gödölyémet, mit apám vásárolt két garasért, kis gödölyém, kis gödölyém.

Ilyenkor a lefekvés előtti imából csak a *Hámáppil* áldást és a *Sömát* mondjuk. Elmarad a többi ima, amelyben nyugodt éjszakát, isteni őrizetet kérünk. *Lél simmurimnak* nevezi már a Tóra is ezt az ünnepi estét, az örökös éjszakájának. Most nem félünk az árnyaktól, rémektől. Belép hozzánk a zsidó történelem és betakar szárnyaival.

FÜGGELÉK

I.

Hogyan ünneplik meg a szédert szerle a világban

A SZAMARITÁNUSOKNÁL

Kétezer évvel ezelőtt alakult a zsidók és a Palesztinába telepített idegenek keveredéséből a szamaritánusok törzse. Ma már alig vannak kétszázan. A magyarázatban szólunk róla, hogy ők őrzik ma egyedül a peszáchi bárány-áldozatot. Néhány nappal niszán 15. előtt az egész szamaritánus gyülekezet felmegy a Görizim hegyére. Sát-
rat vernek, magukkal viszik azt a szamaritánus betűkkel írt Tóra-tekerceset, amelyet szerintük Áron főpap dédunokája írt. Kétségtelen, hogy ez a világ legrégebbi Tóra-példánya. Minden család, a Tóra előírása szerint, külön bárányáldozatot hoz. A meghagyott húsdarabokat az étkezés után kemencében elégetik, hogy megtartsák azt ami a Bibliában van: „Ne hagyjatok belőle reggelig, tűzben égessétek el“. (Móz. II. 12, 10.)

A KARAITÁKNÁL

Ez a sorvadásnak induló szekta igen sok szokásban, tövényben eltér mitőlünk. Körülbelül ezer évvel ezelőtt alapította Ánán ben Dávid. Hívei elvetették a szóbeli hagyományt (a Talmudot) és csak a Biblia előírásait tartották be. Ma már csak kevés karaita él, Jeruzsálemben, a Balkánon, valamint Lengyel- és Oroszországban. Csak árpából készült pászkat esznek, mert csak

ezt tartják igazi szegény-kenyérnek. Aki búzalisztból készültet eszik, arra úgy néznek, mintha kovászosat enne.

A MÁRRÁNOSZOK ÜNNEPE

Márránoszoknak nevezték azokat a zsidókat, akik részben 1492 előtt, részben 1492-ben, a nagy spanyol kiűzés alkalmával felvették a keresztény vallást, titokban azonban megtartották a zsidó előírásokat. Az első nemzedékek pontosan ragaszkodtak törvényeinkhez. Leszármazottaik közül ma már csak Portugáliában élnek néhány ezren, megőrizve egy-egy zsidó szertartást, vagy héber szót.

Még abban az időben történt, 1500 körül, amikor halálbüntetés terhe mellett tilos volt zsidónak Spanyolországban laknia, hogy Rosheimi Joselmann, a németországi zsidók híres védője, egy másik zsidó társaságában Spanyolországba utazott. Akkor választották meg Károly spanyol királyt Németország császárává. Fel akarták keresni, hogy közbejárjanak nála a német zsidók érdekében. Német lovagoknak öltözve érkeztek meg Madridba két nappal peszách ünnepe előtt. Minthogy hallották a márránoszokról szóló történeteket, elhatározták, hogy felkutatják őket, megismerkednek velük és együtt ünneplik a szédert. Peszáchkor kimentek a zöldségpiacra. Egyszer csak előkelő kocsi állott meg mellettük. Spanyol nemes szállt ki belőle, az árusok közé sietett és tormát meg salátát vásárolt. Mikor elmentek mellette, fülébe sugták; „Egy nép fiai vagyunk“. Suttogva válaszolt: „Gyertek velem.“ Követték, egy palotához értek; az idegen bevezette őket. Földalatti helyiségekbe jutottak és a szédert ott ünnepelték sok más márránossal együtt, annak minden szabálya és előírása szerint. Utólag tudták csak meg, hogy vendéglátójuk a királyi udvar egyik előkelősége volt.

Az utóbbi időben különösen egy Schwarz Sámuel nevű madridi bányamérnök és Slousch

Nachum egyetemi tanár foglalkozott a mai mártánoszokkal. Megtudjuk tőlük, hogy a szédert nem ünneplik meg olyan ünnepélyességgel, mint másutt. Nem sokkal az ünnep előtt tartják Eszter királyné böjttjét, utána mindjárt hozzáfognak a peszáchi előkészületekhez. A böjtnaptól peszách végéig nem esznek sertéshúst. Van, aki egyáltalában nem eszik ilyenkor húst. Aki ebben a hónapban sertéshúst eszik, az nem vehet részt a peszách ünneplésében. Az ünnep két első napján nem dolgoznak, a szédert azonban nem ekkor rendezik. Ez még abból az időből maradt fenn, amikor az inkvizíció szemmel tartotta őket s így veszélyes volt a széder tartása. Az első két napot el is hagyták és a pászkaevést a harmadik napra tették át, mert akkor az inkvizíció kémei már nem figyelték őket. A harmadik estére a családfő és felesége meghívja rokonait és ismerőseit a pászkasütés szertartásához. Az asszonyok ünnepi ruhában vannak, a férfiak fehér lepedt borítanak magukra. Talán ugyanannak a szokásnak a nyoma ez, hogy a családfő sok helyen nálunk is kitlit ölt. Abban a szobában, ahol a pászkát sütik, olajfaágakból nagy tűzet raknak. Fehér lepedők vannak a földön, rajtuk tálak liszttel és vízzel. Amikor az asszonyok elkezdik dagasztani a tésztát, a jelenlevők letérdelnek és az egész idő alatt imádkoznak. Mielőtt a kemencébe tennék a pászkákat, mindenki vesz a tésztájából egy keveset és a tűzbe dobja. Ugyanaz ez, mint a mi chállá szertartásunk.

Mikor a pászkák megsültek, szétosztják: a térdeplők felkelnek, megcsókolják egymást és vidám, jó ünnepet kívánnak egymásnak. Mindenki veszi a maga „szent kenyerét“ és fehér kendőbe csomagolja. A hátralevő hat napon csak pászkát esznek, tartózkodnak minden kovászosztól. Csak olyan bort isznak, amelyet elővigyázatossággal ők maguk szüreteltek. Az ünnep alatt naponta háromszor imára gyülekeznek, délután valamennyien kimennek a mezőre, a folyó partjához és ott különös szertartást végeznek: esznek, isz-

nak, énekelnek, táncolnak, eléneklik a „Víz-éneket“, valami ősi keleti dallammal. Közben a kezükben levő olajfaággal a vízre ütnek és így énekelnek: „Akkor megjelent Mózes és csodapálcájával ráütött a sósvízű tengerre“. Az olajfaágakat elteszik a következő évre és azok tüzén sütik meg az ünnepi pászkat. (Mégjegyezzük itt az áskénáz zsidóknak azt a szokását, hogy a hosánná-rábbái fűzfaágakat elteszik a pászkasütéshez).

SZÖFÁRD ZSIDÓK KÖZÖTT

A szöfárdok, vagyis túlnyomóan azoknak utódai, akik 1492-ben kivándoroltak Spanyolországból, sokkal nagyobb ünnepegyességgel sütik a pászkat, mint az áskénázok. Különösen nagy a készülődés Szalonikiben, a legnagyobb spanyol-zsidó településen. Minden egyes pászkhához külön „áhítat-imát“ mondanak. Az áskénázok arra törekszenek, hogy a pászka minél vékonyabb legyen, a szöfárdok viszont éppen ellenkezőleg: olyan vastagra készítik, hogy egy-egy darabból egy embernek egész széderre teljék és még áfikománra is maradjon. Sütnék olajjal készült „gazdag pászkat“ is. A félünnep alatt ezzel ajándékozzák meg egymást. A széderen az asszonyok legszebb ruhájukat veszik fel, mintha lakodalomra készülnének. Az áfikomán ellopását nem ismerik, viszont általános náluk, hogy fehér selyemkendőbe téve, vállukra vesznek egy darab pászkat és így kezdik el a Hágádát. Az est ünnepegyességét emeli az is, hogy mindig több család van együtt a széderen.

BOKHARÁBAN ÉS DAGESZTÁNBAN

Bokharában nem terítnek asztalt, a szédertál is ismeretlen náluk. A széderüket jellemző, érdekes drámai párbeszédet magyarázatunkban közöljük.

A dagesztáni és a kaukázusi zsidók sem terítnek asztalt, hanem a szoba közepén, a nagy

lámpa alá fehér vagy zöld abroszt helyeznek a földre. A zöld szín szerintük a tengerre emlékeztet. A terítőre bibliai mondatok vannak hímezve. Erre teszi mindenki a maga pászkáit, a keserűgyökeret és a chárószetet. Szőnyegeken, párnákon ülnek. A házigazda hosszú fehér köpenyben van, derekán széles fehér öv. Mikor a *Há láchmá*-hoz érnek, mindenki megfogja félkézzel az abrosz szélét és az egészet együtt fel-emelik. A *Má nistánnát* a gyermek héberül és zsidó-tatár nyelven mondja el. A Hággádát csak a házigazda olvassa. Amikor a *Söfóch chámátcá* szakaszhoz érnek, mindannyian fekelnek és ki-mennek Élijáhu próféta elé az udvarra.

A georgiaiak a szédert a község rabbijánál tartják. A férfiak övében gyönyörű ezüstveretes, berakásos pisztolyok meg török vannak, csak úgy ragyognak az ünnepi tisztogatástól. A széder még ünnepélyesebb náluk, mint a szöfárdoknál. Mielőtt elkezdik, kiküldenek valakit, és ők is eljátszák az idegenből jött vándorral való párbeszédet.

PERZSIÁBAN

Rendkívül gondossággal takarítják át ünnep előtt az egész házat. Versenyeznek egymással, ki készíti jobban a chárószetet. A férfiak is segítenek a gyümölestörésben. A szédert több család tartja együtt, egy-egy tudós vezetésével. A szoba tele van gyertyákkal: a földre terítenek, szőnyegek, takarókra. Ünnepi ruhában jönnek meg a templomból: az asszonyok felveszik minden ékszerüket, tarka ruhákban pompáznak. A *Há-láchmá* mondása közben a széder rendezője egyik kezében, ujjai hegyén tartja a pászkákat és jellegzetes perzsa-zsidó dallammal éneklí a szöveget. Különös áhítattal emeli fel a hangját, amikor ehhez a részhez ér: A jövő évben Izráel országában. Azután eléneklí a széder rendjét összefoglaló *Káddés uróchác* éneket. A fehér kendőbe takart három pászka most végigvándorol a

társaság tagjain: mindenki az ujjai hegyére helyezi és úgy mondja el mindkét szöveget.

A középső pászka felét, az áfikómánnak szánt darabot, rábízzák az egyik gyerekre, hogy vigyázzon rá. A gyerek kérdései után a Hágvádát felváltva mondják. Mindenkinek jut belőle egy rész, az időseknek több, a kicsinyeknek kevesebb. Közben a széderrendező magyarázat. A *Chád-gádjá* után van még egy énekük. Végül a szédert ezzel a mondattal fejezik be: A jövő évben Jeruzsálemben!

A CHÁSZIDOK

Nem hiába a chászidok tanították meg újra a zsidóságot jókedvre és énekre, a széderük is tele van énekkel, vidám tánccal, zsidó öntudattal.

A kállói cáddikról azt tartja a magyar zsidó hagyomány, hogy az egész Hágvádát magyarra fordította s így is magyarázta hallgatóinak. Róla szól a következő legenda is:

Szédernél ültek Kállóban, egyszer csak megállott a cáddik és nem mondotta tovább. A jelenlevők csodálkoztak. A rabbi gondolatokba mélyedve, mozdulatlanul ült. Egyszer csak kéreknycsörgés hallatszott. A rabbi kiment az udvarra, beszélgetett a kocsin érkezettekkel, majd visszament a szobába és folytatta a szédert. Egy öreg chászid esküvel erősítette, hogy a vendégek nem mások voltak, mint Ábrahám, Izsák és Jákob. Eljöttek látogatóba a kállói cáddik házához.

A keleteurópai zsidóságot nemcsak a vallási törvények szigorú megtartása jellemzi, hanem a szociális gondolat is. Ime két példa:

Rabbi Lévi Jicchák, a berdiesevi cáddik egyszer peszách előtt végigjárta a pászkasütő helyeket. Nemesak arra ügyelt, hogy a vallási előírásokat betartsák, hanem, hogy az ott alkalmazott asszonyokat és gyerekeket ne dolgoztassák agyon. Az egyik helyen látta, mennyire ki vannak merülve a munkások a kora hajnaltól késő estig tartó munkától. Így szólt a tulajdonoshoz: Ellenségeink sokszor vádoltak meg már bennün-

ket azzal, hogy idegen vért használunk a pászka sütéshez. Isten a tanunk és ti is jól tudjátok, mennyire valótlan ez. Azonban, sajnos, úgy látom, vannak sütők, — akik a pászkát zsidóvérrel sütik, szegény zsidó gyerekek, munkások szívével, mert végkimerülésig dolgoztatják őket.

A briski rabbihoz beállított valaki az ünnep előtti napon ezzel a kérdéssel: Lehet-e a négy pohár bor helyett négy pohár tejet inni? — Csak nem vagy talán beteg? — kérdezi a rabbi. — Nincs nekem semmi bajom, csak az idén drága a bor, nincs rá pénzem. — A rabbi megmagyarázta, hogy szigorúan véve lehet tejure is áldást mondani. Kifelé menet azonban a szegény embernek nagyobb pénzüsszeget nyomott a kezébe. A vendég előbb szabadkozott, a rabbi azonban rákényszerítette: — Csak kölcsönbe adom, ha tudod, majd megfizeted. — Végignézte valaki ezt a jelenetet és megkérdezte a rabbit, miért adott annyi pénzt, a borra kevesebb is elég lett volna. A rabbi válasza így hangzott: — A kérdésből megérthetted, hogy nemcsak borra nem volt pénze, de húsrá sem, különben hogyan ihatott volna vacsora után még két pohár tejet?!

A JÉMENI ZSIDÓK ÜNNEPE

A jémenieknek (Délarábia) sok ősi szokása van. Az exotikus zsidó törzsek közül talán ezek a legszeretetreméltóbbak. Törékenynek látszó, de izmos, hajlékony testükkel minden munkát vállalnak. Igen jól tudnak héberül, mind vallásosak. Az arabok között sok üldözésben volt részük. Az utóbbi években tömegesen vándoroltak a Szentföldre. Jémen vidékén sokfelé nem terem meg a búza, kenyérüket kölesből vagy kukoricából készítik. Vannak szerintük vidékek, ahol szinte sohasem kerül sor a hosszú étkezés utáni áldásra, mert azt csak rendes lisztből készült kenyér után kell mondani.

A liszthez való gabonát kalászbán veszik meg és ők maguk végeznek vele minden munkát.

hogy gondosan vigyázhassanak, ne érje aratás után semmi nedvesség. Az aratás jom-kippur után van. Az őrlés munkája az asszonyokra vár. Még a nótázást is elhagyják munka közben, hogy jobban ügyelhessenek. Az őrlést régimódra, kézi-erővel hajtott malomkövekkel végzik. A kukoricaliszt tésztaját nem tekintik kovászosnak. Még az Erec Jiszráélban lakó jemeniták sem hajlandók a géppel készült pászkat megenni. Megmaradnak régi hagyományaik mellett: napról-napra külön sütik meg a szükséges mennyiséget. Azt mondják, ez az igazi megemlékezés. Sütés közben az egyik asszony dagaszt, a másik nyújtja a tésztát, a harmadik egy tálban állandóan rázza a még fel nem dolgozott tésztát, hogy meg ne keljen. Egyesek szerint azért teszik ezt, mert így rázódott a tészta a kivonulás idején is, mikor az asszonyok a fejükön vitték a félig kész kenyérnek valót. Pászkajuk vékony, de sokkal nagyobb, mint a miénk. Sőt is tesznek bele.

A jemeni zsidók közt sok szép, ősi dallam maradt fenn. A Hággádát ugyanazzal a melódiával mondják, mint a Talmudot. Érthető, hiszen jórésze a talmudi korból való. Az első szédernél az istentisztelet után mindjárt hozzáfognak a Hággádához, a másodikon azonban előbb elkészítik a szükséges pászkat. Nagyjában ugyanazokat az imákat mondják, mint mi, Kiddusuk azonban hosszabb, a Dájjúnuhoz is van egy toldalékuk. Habár az asszonyok nagyrésze is tud héberül, a Má-nistánnát a gyermek arabul is elmondja.

Régi szokás náluk, hogy a jelenlevők közül valaki kendőbe csavart pászkat vesz a vállára és nagy léptekkel járkal vele a szobában. Egy idő múlva valaki megkérdi tőle: — Miért teszed ezt? — Így tettek őseink is, amikor sietve kellett Egyiptomból kivonulniuk, — hangzik rá a válasz.

A Má-nistánná elmondásáért a gyermek kemény tojást és sült húst kap jutalmul, de megennie csak a vacsoránál szabad. A Hággádá ol-

vasása közben elviszik a társaság közepéről azt a kis asztalt, amelyen a széder jelképes ételei vannak. Csak a Dájjénu fejezet előtt hozzák vissza. Ennek a mondása eredeti módon történik. A családfő felolvassa az első sort: „Ha kivezetett volna bennünket Egyiptomból és nem ítélkezik felettünk“. A társaság tagjai, akik eközben felemelve tartják az asztalkát a szédertállal, a Dájjénu szóhoz érve, kórusban éneklik azt és az asztalt jó erősen a földhöz ütik Így folytatják végig, az egész fejezetet. A Hállélt csak a családfő éneкли, a többiek minden fél mondat után hállelújával válaszolnak.

A vacsora keménytojásból, sült húsból és pászkából áll. Utána előkerül a *nargile*, a vízipipa. Az Élijáhu-pohár szokását nem ismerik. A Hággádá végeztével elmondják az Énekek énekét arameus fordításával együtt.

Az ajtók egész este nyitva vannak. Ez azt jelenti, hogy az új megváltás is peszáchkor lesz és a nyitott ajtókon keresztül könnyen eléje siethetnek a Megváltónak. Sok emlék, a megszabaduláshoz fűződő legenda hangzik el ennek a törzsnek széderén, amely oly sok megpróbáltatáson keresztül őrizte meg hűségesen zsidó szellemét.

JERUZSÁLEM GYÜLEKEZETEIBEN

Ha valaki meg akarja ismerni a világ négy tájának sokfajta zsidó népszokását, menjen el a szent városba. Képviselve van ott minden ország, minden vidék, minden szokás. Az ünnep tiszteletére, különösen a keleti törzsek, felveszik régi viseletüket. A bokharaiak ezüst és arany díszekkel pompáznak; csupa szín és tarkaság a ruhájuk. A jémeniták szegényesebbek; nincsenek drágaságaik, annál nagyobb tiszteletben tartják náluk a tisztaságot.

Azok, akik a Szentföldön végleg letelepedtek, az ottani szokás szerint csak az első este tartanak szédert. Akik azonban csak mint látogatók

tartózkodnak az országban, kötelesek a második estét is megtartani.

Ötven-hatvan évvel ezelőtt csak egy pászka-sütő kemence volt Jeruzsálemben. A Kólél udvarán állott, az örmények utcájában. A pászka-sütést már sövát hónapjában elkezdték. Nyüzsgött az udvar, amikor megindult az ünnepélyes sütés és tisztogatni kezdték a sütéshez való szerzőségeket. Az ünnepet megelőző délután csak a férfiak sütöttek. Mindenki ünnepi ruhában volt, a munka közben pedig Hállélt énekelték. Így készült a szédertálhoz való három pászka. Hagyományos szokás, hogy minden szegénynek adtak belőle. A pászka-hoz való búzát is maguk a zsidók, csépelelték: ekkor még nem voltak meg az új zsidó mezőgazdasági telepek.

Ugyancsak az ünnep előtti délután volt a nagy felvonulás a Nyugati falhoz, a siralmak falához. A Mincha-ima után, ha már áldozni nem tudtak, elmondták a róla szóló bibliai fejezetet. A fehér ruhának, a kitlinek, viseletét Jeruzsálemben nem ismerik.

A jeruzsálemi szőfárdok hagyománya szerint a széder rendezője kezébe vesz egy botot, ráakasztja a kendőbe csavart pászkat és fel-s alá jár a szobában. A többiek megkérdezik: Honnan jössz? — Micrájimból. — És hová tartasz? — Jeruzsálemben. — Az ünnepen Jeruzsálem egész zsidó lakossága körüljárja a város falát, amint a zsoltárban írva van: Járjátok körül Cion!

Az ünnep kimenetelekor a szőfárdok zöld ágakkal egymásra ütnek és azt mondják: „Adjon neked Isten az ég harmatából, bőséges gabonát és mustot“. A közeli falvak arabjai már ismerik ezt a szokást és egy-egy darab pászkaért hozzák a zöld ágakat.

A marokkói zsidók Jeruzsálem városának legszegényebbjai. A Nyugati fal közelében laknak. Legnagyobb részük koldus. Egy udvarban lakik mind a tizenhárom család, szűk kis pincehelyiségben. A széderen azonban minden ragyog. A falak frissen meszelve. Szegényes petróleum-

lámpa körül ülnek. Sok köztük a vak; ruhájuk agyonfoltozott, de tiszta. Most olyanok, mintha királyfiak volnának. Ott ülnek a kopott pamlagokon és bánatosan énekelnek. A Hággdá mondanása közben felemelik a szédertálat és mindenkinek a feje fölött többször körbe forgatják, mint mifelénk a Káppará szertartásnál a szárnyasokat.

A MAI EREC JISZRÁÉLBAN

A gáluttól való megszabadulás és az új ország építésének hangulata sok forradalmi újítást hozott a héber szellemben. A legnagyobb kérdések közé tartozott, hogyan ünnepeljenek, hogyan lehet eljutni a gettótól a földhöz. Egyesek új ünnepeket akartak kialakítani. Tanácsot kértek a nagy héber költőtől, *Bialiktól*, hogyan lehetne a kornak megfelelő ünnepeket teremteni. Bialik ezt válaszolta:

— „Ünnepeket nem lehet kitalálni. Már Jero-beám király is megkísérelte, de neki sem sikerült. Lehet a formán, a stíluson egy keveset igazítani, de a semmiből nem lehet valamit teremteni. Az ünnepek a közösség szellemi alkotásai, kialakításukban sokféle erő vesz részt: hit és hagyomány, természet és történelem, művészet és még sok más. Amint nem lehet rendelésre, utasításra vagy parancsra jó költeményt írni, úgy nem lehet ünnepet vagy ünnepi rendet egyszerű kívánságra kitalálni. Az igazi ünneplés a szívből fakad és a szellem szentsége által kerül a világba. Ha pedig ez utóbbi hiányzik, mit segíthet a jó tanács? Csak ezt mondhatom: Tartsátok meg apáitok ünnepét, tegyetek hozzá valamit a magatok ereje, ízlése és körülményei szerint. A lényeges az, hogy mindezt hittel tegyétek, őszinte érzéssel és lelketek parancsa szerint. Hagyjátok a sok okoskodást! Őseink sohasem unták meg szombatjaikat és ünnepeiket, pedig egész életükben egyformán tartották meg azokat. Mindig találtak bennük valami új értelmet, új serkentést.

Hogy miért? Mert fiatalos lélek volt bennük és az ünnepi áldás lelkükbe költözött. Akik az ünnepben semmi értelmet sem látnak, azoknak a lelke üres, bensejükben csak köznapiasság van. Ezeken pedig nem lehet segíteni“.*

Bialik tanácsát meghallgatták az ereci fiatalok. Így alakult ki lassanként az *óneg-sábbát* is. Az ünnepi Hágvádához „kiegészítéseket“ adtak ki a falusi telepek. Ilyen például a *Kibbuc Rodges* vagy a *Kövucát Schiller* Hágvádá-füze-te. A régi szövegek mellé újak sorakoznak.

Elmondják *Ezekiél* 20. fejezetéből: „Abban az időben esküvel ígértem meg nekik, hogy kivezetem őket Egyiptom országából és elvezetem abba a tejjel-mézzel folyó országba, melyet kiszemeltem számukra, amely az országok gyöngye. Ekkor meghagytam nekik: mindenki dobja el undokságait szemei elől, Egyiptom bálványaival ne fertőztessék meg magukat, én vagyok az Örökkévaló Istenük. De ők engedetlenek és nem akartak hallgatni reám... Amit pedig terveztek, az semmiképpen sem fog bekövetkezni. Ti azt mondogatjátok: legyünk olyanok, mint a többi nemzet, mint az országok családjai, imádjunk fát és követ. Életemre mondom, így mond az Úr, az Örökkévaló, bizony erős kézzel és kinyújtott karral, mérgem kitöltésével uralkodom fölöttetek. Kivezetlek benneteket a népek közül, egybegyűjtelek benneteket az országokból, ahova elszéledtetek...“

Ibn Ezra bibliamagyarázatából ezt idézik: „Miért félt a hatszázezer harcosból álló Izráel az őket üldöző egyiptomiaktól, miért nem szálltak harcba életükért, gyermekeikért? A felelet: Mert az egyiptomiak hosszú ideig voltak az uraik és a kivonuló nemzedék már fiatal korától megszokta az idegen járomban való görnyedést, alázkodó volt a lelkük. Hogyan is mertek volna harcolni volt parancsolóik ellen? Tehetetlenek voltak, nem értettek a harchoz. Hiszen Amálék ese-

---

* *Schocken Almanach, 1934.*

kély népe is legyőzte volna őket, ha Mózes nem imádkozik értük. Jól tudta Isten, miért kellett meghalniok az Egyiptomból kivonultaknak: mert nem volt bennük erő. De támadt egy új, pusztai nemzedék, amely nem ismerte a gálutot és erős volt benne a lélek“. (Móz. II. 14, 12-höz való magyarázat.)

Felolvasnak történelmi emlékeket, Spanyolországról, az 1903-as kisinevi eseményekről. Sorra kerül *Brennernek*, a Jaffában hősi halált halt munkásírónak idézete: „Szolgák voltunk minden nemzedékben szerte a világban. Szétszóródva pusztultunk a gálut sötétségében... de most felkeltünk, hogy levessük magunkról az igát és új földet, új eget szerezzünk magunknak, erős kézzel és hűséges karral. Megújítjuk a szövetséget ezzel a földdel, a fákkal! Még hosszú út áll előttünk“. Nem hiányozhatik természetesen *Bialik* költeménye sem „A pusztta utolsó halottai“-ról. Azt mondja benne a költő, hogy mint régen, most is van egy nemzedék, amely túlságosan megszokta az igát. Mi vagyunk a szolgaság utolsó nemzedéke és egyben az új megváltás kezdete.

*Negyven nagy éven át a hegy közt bolyongva,
hatszáz ezer halottat kapartunk a homokba...*

*Almodjanak csak így hagymákat odalent,
s húsfazekat hozzá, nagyot, töméntelent...*

*Ügyelj, ha szíved dobban, mert Isten üzen abban.
Menj! új országba lépsz ma! Indulj hát,
szabada'ban!**

Az egyik telep széderén ezt is mondják: „Indulj, menj Micrájimba a szerencsétlen elnyomottakhoz, mind a sóhajtozókhöz és üldözöttekhez, mondd meg nekik, hogy szolgák ők, — de nem értenek meg téged. Mondd meg, hogy szerencsétlenek, — ők azonban nem tudják... Váltsd meg őket, hogy csúszó-mászókból emberek legyenek, az emberekből nép és a göröngyökből ország váljék“.

* Kardos László ford.

Elhangzik *Lámdán* megzenésített verse is a „Lánc“-ról: „Nem szakadt el még a lánc, folytatódik még a lánc, apáktól gyermekekig, tűzhelytől, tűzhelyig. Valamikor úgy járták a táncot őseink, hogy egyik kezükkel átfogták a másik vállát, a másikkal a Tórát szorították magukhoz. Közben lecsukták szemüket és járták az örökkévalóság körtáncát. Jól tudták, ha kinyitják szemüket, megnyílik alattuk a mélység és belezuhannak. Így haladunk mi is, egyik kézzel a barátot fogjuk, a másikkal a Könyvet. Soha meg nem állunk“.

A JÖVŐ PESZÁCHJA

Elmondja a Talmud, hogy Ben Zómá megkérdezte a Bölceket: Megemlékeznek-e majd a megváltás korában az egyiptomi kivonulásról? Mit jelent az, ami az Irásban van? — kérdezi Ben Zómá: „Azért íme, eljön az idő, úgymond az Örökkévaló, amikor nem mondják többé: amilyen igaz, hogy él az Örökkévaló, aki kivezette Izrael fiait Egyiptom országából, hanem: amilyen igaz, hogy él az Örökkévaló, aki kivezette és hazahozta Izrael nemzetének ivadékait az északi országból és mindazon országokból, ahová eltaszítottam őket, — hogy földjükön lakjanak“ (Jeremiás 23, 7–8.). — A bölcek így válaszoltak: Az egyiptomi kivonulás változatlanul megtartja jelentőségét, de nagyobb lesz nála az, hogy egyszerre több királyság is uralkodott Izráelen. Így szól Jesája próféta is (43, 18–19.): „Ne a multakat tartsátok emlékezetben“, ez a Messiás korában majd a királyságok gálutját jelenti. „Régieken ne tűnődjete“, ez a Megváltó idejében az egyiptomi kivonulásra vonatkozik majd. Megvalósul a próféta ígérete: Hisz újat alkotok, immár csirájában van, majd megismeritek.

Dallamok

A széder dallamai a zsidó *család* zenei műveltségét tükrözik, hiszen a széder a legjellegzetesebb s egyben legintimebb házi istentisztelet, a család ünnepi funkciója. S minthogy a család az a legszűkebb társadalmi közösség, mely egyben a külső világ, a környezet hatásának is legjobban nyitva áll, dallamvilága is a lehető legtarkább és legfluktuálóbb: a széder dallamai túlnyomórészt vidékenkint változnak.

A Hággdá ma ismert végleges alakja — a befejező népe-nekekkel és gyermekdalokkal — csak 1500 táján alakult ki Európában; azt hihetnők, hogy a hozzáfűződő dallamok valamennyien újkeletűek. Nem így van: dallampéldáink közül a 2., 4. és 5., tehát a széder-nyitó és záró-formulák a legrégebb, keleti zsidó recitativ-stílust, a három- és ötfokú dallamok világát képviselik. Már a széder sorrendjét felsoroló mondóka (Idelsohn babilóniai gyűjtésébél, 1. sz.) ódon jellege mellett is későbbi fejlemény (pentakord-szerkezet, kötött ritmus). Az újabb európai, pontosabban askenázi dallamosságot két német (3, 6) és két lengyel (7, 8) melódia képviseli. Dur- és moll-hangsoruk, szélesen tagolt dallamívük világosan elárulja 1600-on túli eredetüket; nevezetes a 6. sz., mely a königsbergi Rittangel-féle Hággdában jelent meg először, 1644-ben.

1.

Káddés uröchác

Kád-dés — u-rö-chác kár. pász — já - chác
 mág-gid — ráchá-cá mó - ci — má - cá
 má - ror — ko-réch sul - chén — ó - réch
 cá - fun — bá - réch hál-lél — nir - cá

2.

Há láchmá

Há ————— lách-má ————— án-já, di. á .

chá-lú áv-há-tá-ná bö-á-rá dö-mic-rá-jim. Kol
 dich-fin je-té vö-je-chul, kol dic-rich je-té vö-jifszách, há-sáttá
 há-chá, lö-sá-né há-bé bö-á-rá dö-jisz-rá-él, há-sát-tá
 áv-dé-lö-sá-ná há-bá bö-né ————— cho-rin.

3.

Ki ló náe

Ki ló ná-e, ki ló já-e, ki ló ná-e, ki
 A há-la-dal csak. Hoz-zád száll, a há-la-dal csak
 ló já-e. Ad-dir bim-lu-chá, bá-chur káh-lá.
 Hoz-zád száll. Biz-ta-tó e-ró, ha-tal-mas ki-
 chá, gö-du-dáv jóm-ru ló, lö-chá u. lö-chá, lö-
 rály! A csa-pa-tok aj. kán a há-la-dal kél, Ti.
 chá ki lö-chá, lö-chá af lö-chá, lö-chá A dö-
 ed min-den fény, a nap-pal, az éj. Ö-rök-ké-va-
 náj há-mám-lá-chá, ki ló ná-e, ki ló já-e,
 lönk, menny tró-nu-san, A há-la-dal Ti-ed csupan!

4.

Lásána hábáá

Lá - sá - ná há - bá - á bi - ru - sá - lá - jim. Lá -
 sá - ná há - bá - á bi - ru - sá - lá - jim. Lá -
 sá - ná há - bá - á bi - ru - sá - lá - jim.

5.

Chászál sziddur peszách

Chá - szál szid - dur pe - szách kö - hil - chá - tó,
 A pe - szá - chi rend i - me vé - get ért,
 kö - chol mis - pá - tó vö - chu - ká - tó, Ká - á - ser zá - chi - nu ló - szád.
 Hi - ven tart - va be tór - vé - nyét, Ó - si szertartását ahogy
 der ó - tó, kén niz - ke lá - á - szó - tó..
 vé - gez - tük, Is - mét - lé - sét úgy ér - jük.

6.

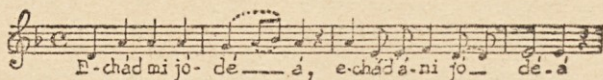
Áddir hú

Ád - dir hú, ád - dir hú, jiv - ne bé - tó bö - ká - rov,
 Hozzád száll, Hozzád száll Iz - rá - el so - vár - ga - sa.
 bim - hé - rá - bim - hé - rá bö - já - mé - nu bö -
 Ar - ra vár - ré - gen már, hogy é - pül - jön Ci - on
 ká - rov Él bö - né, él bö - né, bö - né - vét - cha bö - ká - rov,
 há - za, É - pitsd hát, Is - zenem, hogy két - szemen meg ké - szen lá - ssa!

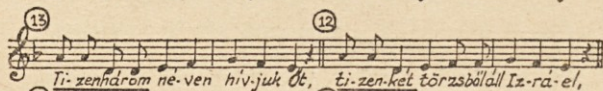
7.

Echád mi Jédéd

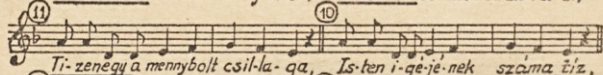

E-chád mi jö-de-á, e-chád a-ni jö-de-á

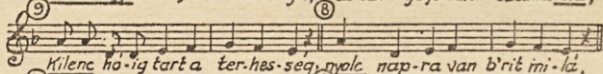
- ① Ki tud-ná, hogy mi az egy? En már jól tudom ré-gen.
- ② Hát a ket-tő mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ③ Hát a há-rom mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ④ Hát a négy, az mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ⑤ Hát az öt, az mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ⑥ Hát a hat, az mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ⑦ Hát a hét, az mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ⑧ Hát a nyolc, az mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ⑨ Hát a ki-lenc mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ⑩ Hát a tíz, az mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ⑪ Ti-zen-egy, az mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ⑫ Ti-zen-ket-tő mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.
- ⑬ Ti-zen-há-rom mit je-lent? Azt is jól tudom ré-gen.

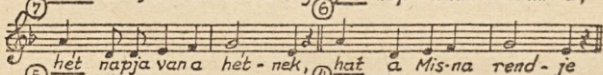
Ti-zenhárom né-ven hív-juk Őt, ti-zen-ket törzsből áll Iz-rá-el,

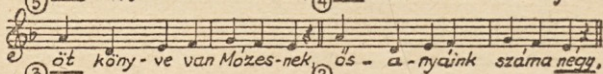
Ti-zenegy a mennyből csil-la-ga, Is-ten i-gé-jé-nek száma tíz,

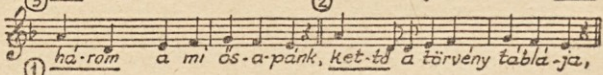
Kilenc hó-ig tart a ter-hes-seg, nyolc nap-ra van b'rit mi-lá,

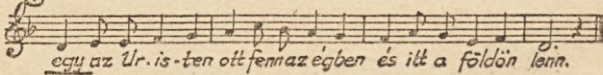
hét napja van a hét-nek, hat a Mis-na rend-je

öt köny-ve van Mozes-nek, öt-a-nyáink száma negy,

há-rom a mi öt-a-pánk, ket-tő a törvény tabla-ja,

egy az Úr-is-ten ott fenn az égben és itt a földön lenn.

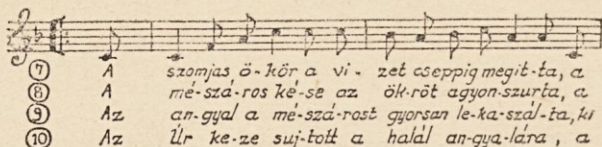
Figyelmeztetés! A stórfák szövege állandóan szaporodik. Előbb mindig a felső sor éneklendő, majd az ugyanazon számmal kezdődő rész egészen a dal végéig.

Chád gádjá

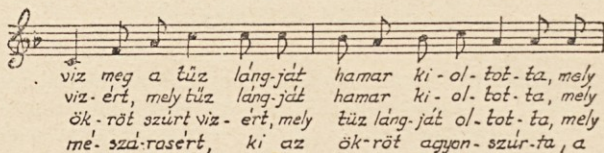
Chád gád - já, chád gád - já, di -
 ① Kis gö-dö-lyém, kis gö-dö-lyém, mit
 zö-ván ab-bá, bit-ré zu - zé chád gád - já,
 a-pám vá-sá-rott két ga-ra - sért, kis gö-dö-lyém,
 chád gád - já,
 kis gö-dö-lyém. ② De jött a rossz macska, s a gödölyét felfalta, mit
 a-pám vá-sá-rott két ga - ra - sért,
 kis gö - dö - lyém, kis gö - dö - lyém ③ De
 ④ De
 ⑤ A
 ⑥ A.

lám a rossz macskát a ku-tya, ősz-sze-mar-ta, mert
 jött im, a pál-ca s a ku-tyát ki-po-rol-ta, mely
 pál-cát a tűz egy-ke-t - tő el-ham-vasztot-ta, ku-
 viz tüzet ol-tott, mely. től hamvadt a pál-ca, ku-
 rossz volt a macs-ka, s fel-fal-ta gö-dö-lyém, mit
 mar-ta a macs-kát, mely fal-ta gö-dö-lyém, mit
 tyát vert, macskát mart, mely fal-ta gö-dö-lyém, mit
 tyát vert, macskát mart, mely fal-ta gö-dö-lyém, mit

apám vá-sá-rott két gara-sért, kis gö-dölyém, kis gö-dölyém.
 apám vá-sá-rott két gara-sért, kis gö-dölyém, kis gö-dölyém.
 apám vá-sá-rott két gara-sért, kis gö-dölyém, kis gö-dölyém.
 apám vá-sá-rott két gara-sért, kis gö-dölyém, kis gö-dölyém.

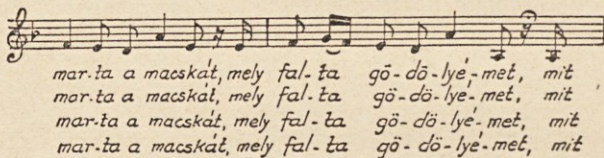
7 A szomjas ö-kör a vi-zet cseppig megit-ta, a
 8 A mé-szá-ros ké-se az ök-röt agyon-szurta, a
 9 Az an-gyal a mé-szá-rost gyorsan le-ka-szál-ta, ki
 10 Az űr ke-ze suj-tott a halál an-gya-lára, a

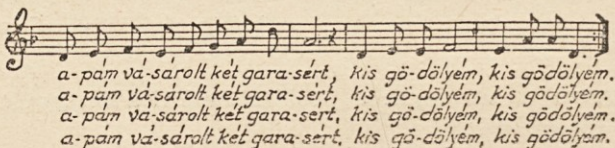
víz meg a tűz láng-ját hamar ki-ol-tot-ta, mely
 víz-ért, mely tűz láng-ját hamar ki-ol-tot-ta, mely
 ök-röt szűrt víz-ért, mely tűz láng-ját ol-tot-ta, mely
 mé-szá-rasért, ki az ök-röt agyon-szúr-ta, a

é-ge-tett pá-l-cát, mely ver-te ku-bya há-tát, mely
 é-ge-tett pá-l-cát, mely ver-te ku-bya há-tát, mely
 é-ge-tett pá-l-cát, mely ver-te ku-bya há-tát, mely
 víz-ért, mely tüzet ol-tott [mely é-ge-tett pá-l-cát, mely
 ver-te ku-bya há-tát, mely]

mar-ta a macskát, mely fal-ta gö-dö-lye-met, mit
 mor-ta a macskát, mely fal-ta gö-dö-lye-met, mit
 mar-ta a macskát, mely fal-ta gö-dö-lye-met, mit
 mar-ta a macskát, mely fal-ta gö-dö-lye-met, mit

a-pám vá-sárolt két gara-sért, kis gö-dö-lyem, kis gö-dö-lyem.
 a-pám vá-sárolt két gara-sért, kis gö-dö-lyem, kis gö-dö-lyem.
 a-pám vá-sárolt két gara-sért, kis gö-dö-lyem, kis gö-dö-lyem.
 a-pám vá-sárolt két gara-sért, kis gö-dö-lyem, kis gö-dö-lyem.

III.

A széder művészete

A zsidó otthon művészetében a legelső hely a széderé. Régi ábrázolás királynak mutatja a szédert adó házigazdát. Királyi pompa és dísz szépíti a szabadság és megváltás ünnepének ősi lakomáját. Ez a pompa és dísz egymást követő korok és nemzedékek szépségtörekvéseit, ízlését mutatja, művelődéskörök befolyását tükrözi.

Változatos formájú, gyakran különlegesen zsidó jellegű gyertyatartók árasztanak fényt az ünnepi asztalra; ezt már a korai középkortól kezdve díszes abrosz takarja. A házigazda karos-zékét sok helyen hímzett párnák teszik kényelmessé. Ha telik, minden résztvevő előtt ezüst pohár áll; a legszebb serleg Élijáhué. Számos régi példány maradt fenn peszáchi serlegekből, egyik legszebb darabjuk a bécsi Kunsthistorisches Museum XVI. századi talpas serlege, melynek dombordíszes ábrázolása a jegyzeteinkben említett hagyományos nyúlvadászjelenetet mutatja. Ismerünk összeesavarható kettős-serlegeket is: az egyik a próféta, a másik a házigazda részére szolgál.

Az asztalon a legfontosabb helyet a szédertál foglalja el. Anyaguk, formájuk igen különböző. Olaszországban, a XIV. századtól kezdve gyönyörű majolikátálakat készített az Azulai-család. Egyik, 1675-ből származó készítménye a Magyar Zsidó Múzeum tulajdonában van. Nálunk Pápán, az ottani keménycserépgyárban készültek ilyen tálak, a XIX. század elején, amikor farkasházi Fischer Móric volt a gyár bérlője; ugyanő később, herendi gyárában szebbnél-szebb porcellán széder-

tálak egész sorozatát készítette (11. ábra). Népszerű anyag volt az ón is. Az ón-tálak is nagy változatosságot mutatnak vésett díseikben; napjainkban Teván Margit újította fel ezt az anyagot, modern szédertáljaiban. A jómódú családok szédertálja ezüsből készült, gyakran emeletekre tagolt kivitelben; az egyes emeleteken a három máccá foglal helyet, a felső lapon a jelképes ételeket befogadó tálacskák helyezkednek el. Ennek a típusnak muzeális emléke a 10. ábrán bemutatott kismartoni műretek. Az arab kultúrkörben rézből készült, ezüsttel berakott szédertálakat kedvelnek, — de van tál fából (Rudolf Koch modern szédertálja) és üvegből is (L. Wolpert műve a berlini Zsidó Múzeumban). A chárószet stb. számára finommívű, néha zománcos tálacskákat készítettek; kedvelt volt a talicskaforma. Régen maga a három pászka is valóságos műgonddal készült: hozzávaló eszközökkel, lyukacsokból díszeket mintáztak beléjük. Letakarásukra díszes takarókat használtak. A budapesti Friedmann-gyűjtemény egyik XV. századbeli ilyen kendője Ádámot és Évát ábrázolja, a XVIII. század derekáról származó magyar úrihímzésű kendő pedig a szédert magát mutatja. Az előírással kézmosásokra díszes réz- vagy ezüst-mosdókészletek szolgáltak s az anyáról-leányra szálló törülközőket is díszesen hímezték. Modern szédertálak készütek Rudolf Koch remekbékészült fali szőnyegei, a szédert-alsóterek szővegével.

De a szédert művészetének legjavát — amint ez a Könyv népéhez illik — a Hággádák képviselik. A VIII. századtól kezdve, amikor ez a szerzetes könyv önálló életet kezd élni, a szebbnél szebb kéziratok maradtak ránk. A legrégebbi képes Hággáda a szerajevói; spanyol földön készült a XIII. században. Tartalmától függetlenül, Mózes első két könyvéből merített képsorozatot tartalmaz; ez a dura-europoszi freskók után a legrégebbi zsidó eredetű bibliai képciklus. Ezt a spanyol-olasz képsorozatot tartalmazza a csodálatosan szép Crawford-Hággáda (1. ábra) és a Magyar Tudományos Akadémia Kauf-

mann-könyvtárának Hágvádája is (2. ábra). A középkori kódexek legdíszesebb darabjai mellett méltán foglalhatnak helyet ezek a Hágvádák. Talán egyszerűbbek, mint a fejedelmi megrendelésre készült egyéb művek, de talán kifejezőbbek amazoknál, mert visszatükrözik azoknak a szép iránti vágyódását, akik részére készültek. Az északi kultúrkörben készült Hágvádák szorosabban kapcsolódnak a széder szertartásához és a Hágvádá tartalmához. A nürnbergi Germanisches Museum két Hágvádája jellegzetes példái ennek a válfajnak (4. ábra). A díszítést a lapok szélére helyezik, vagy kapuzat-formát adnak nekik; a rajzok népies jellegűek és néha a vaskos tréfától sem tartózkodnak. Legszebb emlékei ennek a csoportnak a darmstadti illuminált Hágvádá a XV. század elejéről (5. ábra) és a müncheni Staatsbibliothek Hágvádája.

A könyvnyomtatás feltalálása után alig néhány évvel Guadaljárában és körülbelül ugyanakkor Olaszországban Soncino már Hágvádát nyomtat. 1515-ben nyomják Szalonikiben azt a fametszetű képekkel díszített Hágvádát, amelynek töredéke a new-yorki Theological Seminary birtokában van. De a nyomtatott Hágvádákkal nem szűnnek meg a kéziratok, miniatúrák Hágvádák. Főleg a réz- és fametszetű régi Hágvádák befolyása alatt, szinte napjainkig készülnek szebbnélsebb kéziratok; különösen művészi Hágvádákat írtak és rajzoltak a XVIII. században a morvaországi szóférek; a modern zsidó könyvművészet egyik remeke: Arthur Szyk Hágvádája. Az első teljeségében ránk maradt, fametszetű képekkel ellátott Hágvádá Prágában készült 1526-ban. Ez mindmáig a legszebb nyomtatott Hágvádá; a nagyhírű prágai zsidó nyomdászdinasztia, a Gersonidák őseinek, Gerson ben Salomo ha-Kohennek műve (7. ábra). Részben ennek hatása alatt készült az 1560-ban Mántovában Giacomo Rufinellinél nyomtatott Hágvádá, Jichak Basszan ben Sámuel műve. Különösen két nyomtatott és illusztrált Hágvádá terjedt el és tett nagy hatást a később keletkezettekre: az

egyik a déleuropai kultúrkörben elterjedt, a velencei Bragadinnál, 1629-ben készült, fametszetű képekkel ellátott kiadás, a másik az északeuropai világ legnépszerűbb Hágvádája, az 1695-ben Moses Wesselnél, Amsterdamban megjelent és Abraham bar Jakob rézmetszetű képeivel díszített mű. Egészen a mi napjainkig ebből e két forrásból merítik a tömegtermelés számára készült Hágvádák a mindenki által ismert, most már jó-részt elrontott illusztrációkat.

A modern zsidó művészet a Hágvádák terén is új utakon halad Ilyenek: Jakob Steinhardt fametszetei (Franciska Baruch betűvetésével), Josef Budko rézmetszetei, Franz Kredel színezett fametszetei (Rudolf Koch betűivel). Edmond Fleg gyönyörű franciafordítású Hágvádája Jantine Aghion képeivel, az Ezsajás társaság Hágvádája Kolozsvári Sándor fametszeteivel, stb. A Hágvádá művészete a mi számunkra azért becses különösképpen, mert mintegy hét évszázados eleven tradíciót mutat és élő tanúsága a zsidóember szép iránti vágyakozásának.

N. E.

Irodalom

Aki az ebben a könyvben foglalt kérdésekről bővebben akar olvasni, annak figyelmét felhívjuk a következő művekre:

Goldschmidt: Die Pessach-Haggada (Schocken-Bücherei)

Jacobsohn: Pessach (1936)

A *Singer*- és *Abrahám*-féle magyarnyelvű Haggadá-magyarázatok.

Hertz: Mózes öt könyve, IMIT-kiadás. (Ez utóbbi az utolsó évtizedek legjelentősebb magyarnyelvű zsidó műve, azért különös nyomatékkal hívjuk fel rá a figyelmet).

A különféle széderekről szóló fejezet irodalmi forrásai: Háólám XXV. 552—558, 618. — E. *Carlebach*: Exotische Juden. — Chad Gadja, Ein Pessach-Buch. — *Ehrmann*: Pessach.

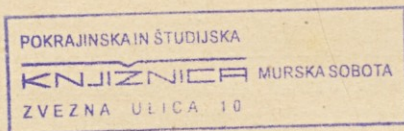
Hibák kijavitása:

5. oldal felülről 5. sor „előéjszakája” helyett „éjszakája”
16. oldal felülről 4. sor „hezdve” helyett „kezdve”
18. oldal alulról 18. sor „használatában” helyett
„használatban”
29. oldal alulról 14. sor „asztalánál” helyett „asztalnál”
37. oldal alulról 4. sor „Messiás idejében is” helyett
„éjszaka is”
115. oldal felülről 6. sor „kicsérik” helyett „dicsérik”
139. oldal felülről 12. sor „Elégett” helyett „Elégtek”
149. oldal felülről 17. sor „hozzád száll” helyett
„Izrael sóvárgása”
186. oldal alulról 16. sor „befoyása” helyett „befolyása”

TARTALOM

	Oldal
Bevezetés	5
Hággádá sel peszách	20
Függe ék:	
I. <i>Hogyan ünneplik meg a szédert</i>	
a világ különböző tájain	164
II. <i>Dallamok</i>	178
III. <i>A széder művészete</i>	184

A JAVNE KÖNYVEK.

tartalmuknak megfelelő, gondos kiállításban, izléses köntösben, kötve jelennek meg.

1.

BENOSCHOFSKY IMRE: ZSIDÓSÁGUNK TANÍTÁSAI.

Dr. Benoschofsky Imre budai főrabbi ebben a kötetben összeroglaló, világos képet nyújt arról, mi a „zsidó“ szó legusztább értelme: mit hisz és vall a zsidóság Istenről és emberről, életről és halálról, erkölcsről, jogról és kötelességről és mi a lényege törvényeinknek, imáinknak, ünnepeinknek, szertartásainknak, szokásainknak.

2.

S. I. AGNON: TENGEREK SZÍVÉBEN.

S. I. Agnon, az új héber szépirodalom egyik legjelentékenyebb képviselője. Írásaiból bensőséges zsidó szellem árad, stílusa egyéni módon olvasztja egybe szent irataink nyelvét a legmodernebb kifejezési eszközökkel. Ez a könyv egy palesztinai „felmenetel“ regénye, telve csodálatos alakokkal és mélységes tanításokkal. A művészi fordítás dr. Hirschler Pál, székesfehérvári főrabbi munkája.

3.

HAHN ISTVÁN: A FÉNY ÜNNEPE.

Dr. Hahn István munkája a zsidóság nagy szabadságharcát eleveníti meg, a Chanuka vallási és történeti vonatkozásainak ismeretét adja; egyben felöleli a vele kapcsolatos szokások, néprajzi érdekességek egész sorát is, további chanukai dalokat közöl, verseket, elbeszéléseket gyűjt csokorba. A kötetet 13 érdekes kép és 6 chanukai dal kottája gazdagítja.

4.

AZ ÖRKÖDÉS ÉJSZAKÁJA.

*Peszáchi Hággádá, Roth Emil fordításában
és magyarázataival.*

Dr. Roth Emil győri főrabbi Hággádája korszerű mű, mert a mai emberhez szól, a mai élet kérdéseire mai nyelven ad választ. Magyarázatai nyomán megismerjük a Peszách örökérvényű tanításait, a széder színes és változatos vallás- és kultúrtörténeti hagyományait, szokásait. Legrégibb népkönyvünknek ez a modern fogalmazása a megújhodott zsidó szellemet sugározza. Képei bemutatja a széder művészetét, kottái a széder dalainak énekelhető magyar fordítását is tartalmazzák.

5.

HA AKARJÁTOK, NEM MESE.

Herzl Tivadar írásaiából és gondolataiból.

A modern cionizmus megteremtőjének műveiből alig van forgalomban magyar fordítás. Ezen akar segíteni ez a gyűjtemény, mely Herzl Tivadar legjelentősebb cikkeit, tanulmányait, beszédeit tartalmazza s ezenfelül Herzl gondolatvilágába nyújt bevezetést. A gondosan megválasztott szövegeket V. Neubart Flóra fordította magyarra. A kötetet Herzl Tivadar életrajza és arcképe teszi teljessé.

AZ ESZME KOVÁCSAI.

Gyűjtemény Moses Hess, Achad Haam, Jakob Klatzkin és Martin Buber tanulmányaiból. Összeállította, fordította és életrajzi magyarázatokkal ellátta Danzig Hillél.

Danzig Hillél, az erdélyi zsidó publicisztika régi harcosa, a „Zsidókérdés kézikönyve“ szerzője, a zsidó megújulás küzdelmeinek klasszikus irodalmi termékeit mutatja be több részre tervezett antológiájában. Ezek az írások a zsidóság alapkérdéseiről szólnak; bennük a zsidó gondolat legnagyobb mesterei népünk történelmi és eszmei mibenlétét világítják meg. Művelt zsidót ma már el sem lehet képzejni ezeknek az írásoknak ismerete nélkül.

VIDOR PÁL: A SZOMBAT KÖNYVE.

A „Hetedik nap“, melynek tartalmára külön „szombati lélek“ költözik a hívőbe, a legzsidóbb ünnep, a zsidó élet legjellemzőbb megnyilatkozása. A szerző a Szombat kimerítő ábrázolását adja, úgy ahogy törvényeinkben és hagyományainkban tükröződik és végigvezet mindazokon a területeken, amelyekre ennek a napnak a hangulata rányomta bélyegét. Szombati olvasmányok (versek, elbeszélések, szemelvények stb.), liturgiai és házi énekek kottái, valamint kb. 20 kép teszi különös értékűvé dr. Vidor Pál budai rabbi kötetét.

